

**ESKİ DOĞU ve ESKİ BATI TOPLUMLARINDA
KARŞILAŞTIRMALI KADIN PROFİLİ**

(Mezopotamya, Anadolu ve Yunanistan Toplumlari)

**Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi
Tarih Anabilim Dalı
Eskiçağ Tarihi Programı**

Aylin DURMUŞ

Danışman: Doç. Dr. Yusuf KILIÇ

**Haziran 2014
DENİZLİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAY FORMU

Tarih Anabilim Dalı, Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı öğrencisi Aylin DURMUŞ tarafından Doç. Dr. Yusuf KILIÇ yönetiminde hazırlanan “**ESKİ DOĞU ve ESKİ BATI TOPLUMLARINDA KARŞILAŞTIRMALI KADIN PROFİLİ**” başlıklı tez aşağıdaki jüri üyeleri tarafından 10-06-2014 tarihinde yapılan tez savunma sınavında başarılı bulunmuş ve Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı
Doç. Dr. Hüseyin ÜRETEN

Jüri-Danışman
Doç. Dr. Yusuf KILIÇ

Jüri
Yrd. Doç. Dr. Murat ORHUN

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 08/08/2014 tarih ve ...16/13... sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Turhan KAÇAR
Enstitü Müdürü

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

İmza

Adı Soyadı: Aylin DURMUŞ

ÖNSÖZ

Eskiçağ toplumlarında kadının konumu bölgesel olarak ve toplumlara göre değişiklik arz etmektedir. Çalışmamızın sınırlarının daraltılması açısından tüm Eskiçağ toplumlarında kadın meselesinden kaçınılmıştır. Bu itibarla Eski Doğu toplumları ifadesiyle dar anlamda Mezopotamya ve Anadolu toplumları, Eski Batı toplumları ifadesiyle ise sadece Yunan toplumları kastedilmiştir. Nitekim Anadolu ve Mezopotamya toplumlarında kadın siyasi, sosyo-ekonomik ve dini alanda hak ettiği statüyü elde etmeye gayret ederken, batı toplumlarında kadının birçok alanda geri planda kaldığı görülmektedir. Bu çalışmada özellikle tarihe ışık tutan her türlü arkeolojik ve yazılı malzeme tetkik edilerek Eski Doğu (Mezopotamya ve Anadolu) ve Eski Batı (Yunan) toplumlarında kadının toplum içindeki statüsünün mukayeseli bir şekilde ortaya konulması hedeflenmiştir. Bugüne kadar Eskiçağ'da kadın ile ilgili birçok bilimsel çalışma yapılmıştır. Tarihi kaynaklara dayalı bu bilimsel çalışmalarda kadın eş, anne, kraliçe, ticaret erbabı, meslek erbabı, din kadını (rahibe) vs. farklı statülerde karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca söz konusu çalışmalarda kadının konumunun Eski Doğu ve Eski Batı toplumlarındaki yansımalarının farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu farklılıklardan yola çıkarak kadın profili mukayeseli bir şekilde ayrıntılarıyla irdelenmeye çalışılmıştır.

Bu çalışma doğrultusunda elde edilen her türlü tarihi malzemenin sunduğu bilgi sınırları içerisinde Eskiçağ'da kadın erkek ilişkilerine de vurgu yapılmasına gayret gösterilmiştir. Toplumlarda çağın gereğine göre hukuk sistemi değiştiği ve buna paralel olarak, kadının toplumsal statüsünde de değişikliklerin olduğu göz ardı edilmemiştir. Herhangi bir yanılsamaya düşmemek üzere toplumların yaşadıkları coğrafya ve özellikle yaşadıkları dönem ile ilgili ayrımlar yapılarak mümkün olduğu kadar kronolojik sıralamaya özen gösterilmiştir. Böylece daha sağlıklı mukayeselere varılmaya çalışılmıştır.

“Eski Doğu ve Eski Batı Toplumlarında Karşılaştırmalı Kadın Profili” konulu bu araştırmanın planlanması, yürütülmesi ve yazılmasına kadar her aşamasında bilgi ve deneyimlerinden yararlandığım kıymetli hocam Doç. Dr. Yusuf KILIÇ'a en içten teşekkürlerimi sunarım. Eğitim hayatım boyunca engin bilgilerinden yararlandığım tüm

hocalarıma teşekkürlerimi arz ederim. Çalışmam sırasında tüm sıkıntılara katlanan maddi ve manevi her türlü desteği benden esirgemeyen fedakar annem Yurdanur KARABIYIK'a, aynı şekilde canım kardeşim Volkan DURMUŞ'a ve diğer aile fertlerine, bu çalışmanın her aşamasında yanımda olan desteğini bir an olsun benden esirgemeyen yol arkadaşım değerli dostum Elvan ESER'e, çalışma esnasında beni yüreklendiren abim, Ali Rıza ESER'e, her zaman manevi desteğini hissettiğim arkadaşım Selçuk ŞENER'e teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

ÖZET

ESKİ DOĞU VE ESKİ BATI TOPLUMLARINDA KARŞILAŞTIRMALI KADIN PROFİLİ (Mezopotamya Anadolu ve Yunanistan Topluları)

Durmuş, Aylin
Yüksek Lisans Tezi,
Tarih Anabilim Dalı
Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı
Tez Danışmanı: Doç. Dr. Yusuf KILIÇ
Haziran 2014, s. 148.

Tezimizde, Eskiçağ Mezopotamya, Anadolu ve Yunan toplumlarında kadının sosyal, siyasi, ve dini hayattaki rolleri mukayeseli bir şekilde incelenmiş olup, kadının bazı toplumlarda hak ettiği statüye sahip olduğunu, bazı toplumlarda ise kadının arka planda kaldığı vurgulanmıştır.

Çalışmamız dört ana başlıktan oluşmakta olup birinci bölümde Mezopotamya tarihi coğrafyasından bahsedildikten sonra, Mezopotamya toplumlarında kadının sosyal, siyasi ve dini hayattaki rolleri üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde ise, Anadolu tarihi coğrafyasına kısaca değindikten sonra Anadolu toplumlarında kadının sosyal, siyasi ve dini hayattaki rolleri üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde ise, Yunan tarihi coğrafyasından kısaca bahsettikten sonra Yunan toplumunda kadının sosyal, siyasi ve dini hayattaki fonksiyonları üzerinde durulmuştur. Tezimizin dördüncü bölümünde ise Mezopotamya, Anadolu ve Yunan kadının sosyal, siyasi ve dini hayattaki rolleri mukayese edilerek bir sonuca varılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mezopotamya, Anadolu, Yunan, Kadın

ABSTRACT

THE FORMER EAST AND THE FORMER WESTERN SOCIETIES, COMPARATIVE WOMEN'S PROFILE (Mesopotamia, Anatolia, and the Communities in Greece)

Durmuş, Aylin
Master Thesis
History Department
Ancient Programme
Adviser of Thesis: Doç. Dr. Yusuf KILIÇ
June 2014, 148 p.

In the thesis, it has been studied the social, political and religious life roles of women by comparing old Mesopotamian, Anatolian and Greek societies. It has emphasized that woman was able to earn a respectable status in some societies meanwhile in other societies women had been discriminated in all 3 aspects of life.

Our study consists of four main titles. In the first part, Mesopotamian historical geography is presented. This part is followed by an explanation on women's social, political and religious life roles in Mesopotamia. Secondly, Anatolian historical geography has been shortly presented and followed by women's social, political and religious life roles in Anatolian societies. At the third part, following a summary of Greek historical geography. Social, political and religious life responsibilities of women in Greek society have been studied. In the four part of the thesis, a study result has been obtained by comparing social, political and religious life roles of women in Mesopotamian, Anatolian and Greek societies.

Key Words: Mesopotamia, Anatolia, Woman, Greek

SİMGE ve KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
AKT	Ankara Kültepe Tabletleri
A.Ü. DTCT	Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
A.Ü. S.B.F	Ankara Üniversitesi Siyasi Bilimler Fakültesi
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
çev.	Çeviren
ed.	Editör
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
No.	Sayı
ODTÜ	Ortadoğu Teknik Üniversitesi
SDÜ	Süleyman Demirel Üniversitesi
s.	Sayfa
S.	Sayı
TSA	Türkiye Sosyal Araştırmalar
TTK	Türk Tarih Kurumu
Vol.	Cilt
Y.	Yıl
yay.	Yayımlayan

GİRİŞ

İnsanlık tarihinin en uzun ve çoğu kere karanlık dönemini kapsayan Eskiçağ Tarihi içerisinde “Eski Doğu” ve “Eski Batı” kavramlarını kullanmaktaki esas maksat Akdeniz Havzası ve çevresi memleketlerini kapsayan bu sahada insanlığın ortaya koyduğu ilk medeniyetlerin ortaya çıkmasıdır. Tarihin en erken dönemlerinden itibaren arkeolojik veriler ışığında Mezopotamya coğrafyasında ortaya çıkarılan her türlü malzeme toplumların genel bünyeleri ve özellikle konumuza ait olan kadının toplum içerisindeki statüsü hakkında bilgi vermektedir. Mezopotamya ve Anadolu toplumlarında kadının doğurganlık meziyeti toprakla özdeş sayıldığı için kadın çoğu zaman üstün cins olma özelliği göstermiştir. Bu bağlamda özellikle Anadolu toplumlarında Ana Tanrıça inancı güçlü bir biçimde karşımıza çıkmıştır. Öyle ki, yapılan arkeolojik kazılar sonucunda ortaya çıkarılan pişmiş toprak kadın heykelciği güzel bir örnektir. Tell es-Sawwan’ın Samarra bölgesinde bulunan söz konusu kadın heykelciği bazı araştırmacılara göre; doğurganlık tanrıçası, hurma ambarının koruyucu tanrıçası İnanna’nın öncüsü bir tanrıça olabilir¹. Ayrıca, Anadolu coğrafyasında en eski kadın betimlemelerine, ilk tarımcı köy topluluklarının çekirdek bölgesi olarak kabul edilen Şanlıurfa ve çevresinde; Göbeklitepe, Nevali Çori, Mezraa Teleilat, Hallan Çemi, ve Çayönü gibi yerleşim yerlerinde rastlanmıştır. Ancak, bu yerleşim yerlerinden en dikkat çekici olanı şüphesiz Göbeklitepe’dir. Nitekim Göbekli Tepe’de yapılan kazı çalışmaları sonucunda sınırlı sayıda kadın betimlemeleriyle karşılaşmıştır. Ve bu betimlerde kadın diğer Neolitik Çağ yerleşimlerinden çok farklı bir biçimde tasvir edilmiştir. Öyle ki, Anadoludaki Ana Tanrıça inancından ve motifinden

¹ Charles Keith Maisels, *Uygurluğun Doğuşu*, (çev: Alaeddin Şenel), İmge Kitabevi, Ankara 1999, s. 506-507.

farklı olarak kadın erkekten daha aşağı bir varlık olarak genellikle çıplak, zayıf bir şekilde betimlenmiştir. Anadolu'nun diğer Neolitik yerleşimlerinden farklı olarak Göbeklitepe'de Falluslar geniş yer tutmuştur. Anadolu coğrafyası Ana Tanrıça inancını güçlü bir şekilde yansıtırken, Göbeklitepe'de Fallusların bu kadar yoğun bir biçimde olmasının sebebi ise ne yazık ki açık değildir.

Öte yandan, Ana Tanrıça inancına dair en geniş bilgilerimiz ise Anadolu coğrafyasına aittir. Zira, M.Ö 6200-5400 yılları arasında Konya'nın yaklaşık 40 km güneyinde kurulmuş olan Çatalhöyük, sürekli yerleşme görmüş büyük bir Neolitik höyüktür. Çatalhöyük Ana Tanrıça inancıyla ilgili zengin arkeolojik malzemeleri olan ender mekânlardan birisidir. Bu malzemelerden bazıları, Akdeniz'in Neolitik döneminin her kesiminde yaygın olarak rastlanan tipte, genellikle abartılı memeleri, kalçaları ve karınlarıyla dikkat çeken kadın betimleridir. Heykelcikler ve kabartmalar doğum yapmakta olan ya da küçük çocuklar taşıyan kadınları göstermektedir. Günümüzden binlerce yıl önce yapılmış olan bu heykelciklere bakarak, o dönem kadınının şişman olduğunu düşünmek doğru bir yaklaşım değildir. Çünkü bu tür şişman kadın heykelcikleri daha ziyade analığın ve toprak ananın doğurganlığının ve bereketinin sembolüydüler. Bu Ana Tanrıça heykelleri daha sonraları çeşitli toplumlarda değişik isimler alarak (Kubabba, Kibele, Venüs vb.) günümüze kadar ulaşmışlardır.

Diğer taraftan, Mezopotamya ve Anadolu coğrafyaları insanın mucidi olduğu ilklerin memleketidir. Bu noktada ilk yazı sistemi olan çivi yazısının Mezopotamya'daki Sümerler tarafından icat edilmesi ve tüm Mezopotamya toplumları ile Anadolulu Hititler, Urartular tarafından kullanılması bundan beş bin yıl öncesinden itibaren bu memleketlerde yaşayan toplumların sosyal yapıları ve özellikle aile kurumları hakkında bilgi edinmemizi sağlamıştır. Öyle ki, çivi yazısı ile ortaya konulmuş olan kanun metinleri aile kurumu ile ilgili, Eskiçağ Mezopotamya ve Anadolu toplumlarında kadının hangi koşullarda evlendiği, hangi koşullarda boşandığı, boşanma sonrasında kadının sahip olduğu hakları öğrenmemiz açısından son derece hayati bilgileri bizlere sunmaktadır. Bununla birlikte, çivi yazılı kanun metinlerinden kadınlara ait suç ve ceza kavramına ışık tutan maddelerin sayısının oldukça fazla olması da dikkat çekicidir. Zira Eskiçağ Mezopotamya toplumlarında kocasını aldatan kadına

suya atılma (ordaile) cezası verilmekteydi. Ayrıca kanunun kadını koruduğuna da defalarca şahit olmaktadır. Nitekim erkek karısını aldattığı ve başka bir kadınla evlenmek istediği zaman bu isteğini kolayca hayata geçiremiyordu. Böyle bir erkek evinden ve eşyasından uzaklaştırılarak cezalandırılıyordu.

Öte yandan, neşredilmiş olan çivi yazılı tabletlerden Mezopotamya ve Anadolu toplumlarında kadının sadece eş ya da anne kimliği ile değil, devletin geleceğine yön verebilen kraliçe, tüccar, kehanet uzmanı, katip, din kadını (rahibe) gibi, farklı rollerle karşımıza çıkmaktadır.

Ayrıca, uygarlık tarihi içinde şüphesiz önemli bir yeri bulunan Antikçağ kültürü, kadınların mağduriyetinin ve erkek egemenliğinin zirve yaptığı süreci içerir. Daha önce Anadolu coğrafyasında Göbeklitepe’de karşımıza çıkmış olan *fallus* büyük bir olasılıkla hiçbir kültür ve dönemde bu denli güçlü bir sembol olmamıştır. Özellikle Yunan sanatı, eril kültürün egemenliği açısından kadın çalışmalarında büyük önem taşımaktadır. Cinsiyet farklılığının keskin bir şekilde vurgulandığı bu kültür, kendisinden sonraki uygarlık sürecini de derinden etkilemiştir. Nitekim, Antikçağ inancının temelinde yatan eril iktidar, gücünü tüm kurumlarında fazlasıyla göstermiştir. Antikçağ Yunan toplumlarında kadınların ötekileşmesine dini metinlerin yardımıyla tanıklık etmekteyiz. Erkekler bu durumu huzurları için mecburiyet olarak görmüşlerdir² Tıpkı Semavi dinlerin temelinde olduğu gibi Yunanlılarda önce erkeklerin yaratıldığını düşünmekteydiler. Bilindiği üzere, Havva yaratılana kadar Adem’in günah işlemediğine inanılmaktaydı. Bu bağlamda, Semavi dinlerin Adem ve Havva’sı, Yunan inanç sisteminde Prometheus ve Pandora ikilisi olarak karşımıza çıkmıştır.

Diğer taraftan, Mezopotamya ve Anadolu toplumlarında kadın doğurganlık yetisinden dolayı bolluk ve bereketin simgesi olarak görülmüş, dolayısıyla kadın yüceltilmiştir. Ancak, çok ilginç bir biçimde, Eski Yunan’da kadının hamile olması onun yüceltilmesine neden olmamıştır. Tam tersine kadın hamile olduğu süreçte toplum tarafından dışlanarak adeta cezalandırılmıştır. Kadının cezasının bitmesi ise, çocuğunu doğurduktan sonra bir arındırma ritüeline katılmasıyla son bulmaktaydı.

² İsmail Gezgin, “ Antikçağın Ötekisi: Kadın”, *Aktüel Arkeoloji*, S.32, 2013, s. 84-86.

Netice olarak, Eskiçağ Tarihi sınırları içerisinde olmak üzere en erken devirlerden M.Ö. 2. binyılın sonuna kadar uzanan zaman dilimi içerisinde “Eski Doğu” ve “Eski Batı” toplumlarında kadının toplum hayatının belirli safhaları olan siyasi, sosyal, ticari ve dini hayattaki rolü, toplum ve memleket nezdinde mukayeseli olarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu noktada modern toplumlarda boy gösteren kadının hemcinslerinin Eskiçağ Tarihi süreci içerisinde toplum ve devlet içerisindeki durumu detaylı bir şekilde irdelenerek benzer ve farklı taraflarıyla bugün toplum içerisinde elde etmiş olduğu statüsünün bir portresi çizilmeye çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ESKİ DOĞU'DA KADIN

1.1 MEZOPOTAMYA

Mezopotamya Yunanca “*Mesos*” = ara/orta ve “*Potamos*” = ırmak kelimelerinden türetilmiş “iki ırmak arasında kalan ülke” anlamında kullanılan, coğrafi bir terimdir. Dicle ve Fırat nehirleri bahsi geçen bölgeye can vermektedir. Her iki ırmak Anadolu’dan doğarak güneye doğru akmaktadırlar³. Aynı bölgeye Mısır kaynaklarında ise “*Naharina*” denilmiştir. İslami devirlerde ise Fırat ve Dicle nehirleri arasında kalan toprak parçasına “*ada*” manasına gelen “*Cezire*” adı verilmiştir. Fakat Mezopotamya uygarlığının temellerini Sumerliler, kendi memleketlerine “*Kengi*” adını vermişlerdir. Ayrıca Mezopotamya’nın muhtelif yöreleri, tarih içerisinde değişik coğrafi isimlerle anılmıştır. Gerçekten, bugün “*Hor Dalmaç*” denilen Basra Körfezi’nin kuzeybatısındaki bataklık bölgeye Yeni Sümer Devleti zamanında (M.Ö. 2110-2000) “*Sümer*”, eski Babil Sülalesi zamanında (M.Ö. 2000-1750) “Deniz ili” M.Ö. I. binyılda ise “*Kalde*” denilmiştir. Yine Sümerliler tarafından körfezin kuzey taraflarına “*Agade*” adı verilmiştir. Ancak Klasik Dönem yazarları o zamanda dünyanın en büyük şehri olan Babil’den dolayı söz konusu bölgeye “*Babilonya*” adını vermişlerdir. Ayrıca Yeni Sümer Devleti denilen III. Ur Sülalesi hakimiyeti zamanında Agade’nin batısındaki

³ Recep Yıldırım, *Eskiçağ Tarih ve Uygarlıkları*, Yıldız Yayıncılık, İzmir 2011, s.71.

memleketlere, batı memleketleri anlamına gelen “*Martu Memleketleri*”, doğusunda kalan bölgeye ise “*Subartu*” denildiği belgelerden anlaşılmaktadır⁴.

Sahip olduğumuz bilgi neticesinde medeniyetin beşiği olarak kabul edilen Mezopotamya coğrafyası, aslına bakılırsa doğal koşulları nedeniyle uygarlığın gelişmesine pek de uygunluk arz etmemektedir. Bölgenin doğal koşullarında görülen ani değişiklikler, örneğin; Basra Körfezi’nin ilkbahar gel gitleri, denizin 2-3 metreye kadar kabarmasına yol açabiliyor, güneyden esen fırtınaların sürüp gitmesi, ırmakların yataklarında 60-70 cm kadar yükselmeleri sonucunu doğurabiliyordu. Ayrıca, Doğu Anadolu’ya düşen mevsim normallerini aşan kar yağışları ya da daha güney bölgelerde görülen şiddetli yağmurlar, ırmakların düzeyinin birden bire yükselmesine neden olabilmektedir. Tüm bunlarla birlikte Zap Suyu’nun veya Habur Irmağı’nın geçtiği dar boğazlarda görülecek bir toprak kayması, bol miktarda suyun önce birikmesine sonra birden bire boşalmasına yol açabilmektedir. Bu olaylardan herhangi birinin ya da birden fazlasının birlikte görülmesi, güney ovalarında toprak setlerinin durduramayacağı bir sel yaratabilmektedir. Bu durumda, yerleşmenin uygun olmadığı bir ovada sürekli yerleşim yerleri kuran bu eski toplulukların, bir yandan böylesine bir cesaret gösterirken, öte yandan korku içinde yaşamış olmaları da muhtemeldir. Bu durum, toplumsal yaşayışın örgütlenişini önemli ölçüde etkilemiştir⁵. Nitekim ırmağa hükmetmek gayesiyle sulama kanallarının, setlerin yapımı ve bakımı yüzlerce kişinin birlikte çalışmasını ve çok daha sıkı bir toplumsal disiplini gerektirmekteydi. Zira ırmağa hükmetmek ve ondan faydalanabilmek ortaklaşa bir emek gerektiriyordu. Netice olarak suyun denetlenmesi halkın çoğunluğunun emeğinin bir üst zümre tarafından yönetilmesiyle gerçekleşti⁶. Nitekim Mezopotamyalı Sümer, Akad ve Babil kralları toprağı sulamak için elzem olan, yaptıkları kanalların varlığıyla övünmektedirler.

Kalkolitik Devrin sonlarına doğru Mezopotamya’da medeniyeti gösteren unsurlardan biri olarak kabul edebileceğimiz çömlekçi çarkı, silindir mühür ve yüksek mabet gibi bir takım yeni kültür unsurlarıyla karşılaşılacaktır ki, bunlar M.Ö. 3500’lerde Mezopotamya’ya gelen Asya kökenli Sümerlilere aittir. Sümerler, kendilerinden önce güneydeki bataklık bölgelere yerleşmiş olan kavimlerin

⁴ Ekrem Memiş, *Eskiçağda Mezopotamya*, Ekin Kitabevi, Bursa 2007, s.7-8.

⁵ R. Yıldırım, *a.g.e.*, s.71.

⁶ William H. McNeill, *Dünya Tarihi*, (çev. Alaeddin Şenel), İmge Kitabevi, Ankara 2013, s.31.

medeniyetlerine, yeni unsurlar dahil ederek mevcut bulunan köy kültürünü evrimleştirmişler ve kent kültürüne çevirmişlerdir⁷.

Diğer taraftan, Sümerlilerin icat etmiş oldukları ve modern zamanda “*Sümer Çivi Yazısı*”⁸ olarak isimlendirilen, yazının elimize geçen ilk örneklerini oluşturan kil tabletler, Eridu⁹, Ur, Umma, Kiş, Lagaş, Nippur, Adab gibi müstakil Sümer şehir devletlerinden biri olan ve aşağı Fırat bölgesinde bulunan ve bugünkü Warka’ya karşılık gelen Uruk’ta¹⁰ yapılan kazılarda ortaya çıkarılmıştır¹¹. Böylece Mezopotamya’nın muhtelif kent yerleşimlerinde yapılan kazılar neticesinde ele geçirilen binlerce tablet arasında sosyo-ekonomik yapıya dair bilgiler veren belgelerin yanı sıra, kanunların¹² yazılı olduğu tabletler veya Hammurabi Kanunları’nda olduğu gibi, üzerine kanun maddelerinin yazılı olduğu steller (dikili taşlar) bulunmuştur¹³.

1.2. MEZOPOTAMYA’DA KADIN

İnsanlık tarihi biyolojik olarak kadın ve erkekle başlamıştır. Gerçekten tarihin her devrinde kadın ile erkek birbirini tamamlayıcı, yani bir bütünün iki parçasını oluşturan birer varlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim insan neslinin devamı ve sosyal hayatın şartları açısından her iki cinsiyetin var olması zorunludur. Geçmiş toplumlarda kadının sosyal statüsü, toplumdaki önemi ve hukuki hakları her zaman için

⁷ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, Ekin Kitabevi, Bursa 2006, s.30.

⁸ Tarihte yazıyı ilk kullanan topluluk olmuşlardır. Tapınaklara getirilen ürünlerin miktarını tespit amacıyla ilk olarak rahipler tarafından resim yazısı (piktografik) kullanılmıştır. Kamış bir kalemle yassı, kil levhalara yazılan bu yazı, kil üzerinde çıkan işaretler çiviye benzediği için çivi yazısı adını almıştır. Mısırlıların Sümerlerle ticaret ilişkisi sonucunda Mısırlılar yazıyı öğrenmişlerdir ve bu yazıya hiyeroglif adı verilmiştir. İçerikte hiç sesli harf bulunmadığından bu yazı bir alfabe dönüşmemiştir. Hitit ve Urartular çivi yazısını, İyonyalılar, Lidyalılar ve Frigyalılar Fenike alfabesini kullanmışlardır. Yunanlılar, Fenikelilerden öğrendikleri alfabe bazı harfler ilave ederek kendi yazılarını geliştirirken, Romalılar, Yunan alfabesi üzerinde değişiklik yaparak Latin alfabesini oluşturmuşlardır. Daha geniş bilgi için bkz. Zehra Taşkın, “İlkçağ Uygarlıklarında Kitap ve Kütüphane: Efes Celsus Kütüphanesi”, *Türk Kütüphaneciliği*, C.1, S.25, 2011, s.89.

⁹ Sümer ülkesinin güney ucunda yer alan eski Eridu’da 1946-1949 yılları arasında Fuat Sefer yönetiminde yapılan kazılarda Ubeyd’in en erken dönemine ait çanak-çömlekler, bir Ubeyd mezarlığı ve M.Ö. 3. Bin yılın ortalarından kalma iki saray gün yüzüne çıkarıldı. Ne yazık ki Eridu’da tek bir tablet bile bulunamadı; bu ise koruyucu ilahı, bilgelik tanrısı olan bir kent için gerçektede tuhaf bir durumdu. Daha geniş bilgi için bkz. Samuel Noah Kramer, *Sümerler*, (çev: Özcan Buze), Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 2002, s.48-49.

¹⁰ Başlangıçta Uruk, diğerleri gibi neolitik bir çiftçi köyüydü. Sulak ve bataklık arazide bulunan Uruk ve diğer köyler, kamıştan yapılmış kulübel ve samanla karıştırılan balçığın güneşte kurutulmasıyla elde edilen kerpiç evlerden oluşuyordu. Uruk kentinin yeri 1849 yılında W.K. Loftus adlı bir İngiliz tarafından belirlendi. Daha sonra, 1912 yılında bir Alman kurulu bu yörede arkeolojik araştırmalara başladı. Daha geniş bilgi için bkz. Altay Gündüz, *Mezopotamya ve Eski Mısır*, Büke Yayınları, İstanbul 2002, s.11.

¹¹ Yusuf Kılıç, *Eskiçağ Aile Hukuku*, Çizgi Kitabevi, Konya 2014, s.27.

¹² Güney Mezopotamya şehirlerinde Sümerler egemen olduğu sürece bu kanunlar Sümer dilinde yazılmıştır, fakat Amurru (Martu) göçlerinden sonra Sami dilde yani Akadça yazılmışlardır. Daha geniş bilgi için bkz. E. Memiş, *a.g.e.*, s.147.

¹³ E. Memiş, *a.g.e.*, s.147.

merak edilmiştir. Özellikle kadının rolünün merak edildiği sosyal çevrelerden birisi de sosyal ve hukuki ilk yazılı vesikaların bulunduğu ve muhafaza edildiği Eskiçağ Mezopotamya toplumlarıdır¹⁴.

Bununla birlikte, Mezopotamya topraklarında gerçekleştirilmiş olan birçok arkeolojik kazıda gün yüzüne çıkarılmış olan mimari öğelerin yanı sıra çanak çömlekler, kabartmalar, heykeller ve en önemlisi on binlerce yazılı belge, Mezopotamya halklarını tanımamıza yardımcı olmuştur. Yazının mucidi olarak kabul ettiğimiz Sümerler de dahil olmak üzere eski Mezopotamya’da var olmuş halkların yaşamları, gelenekleri, duygu ve düşünceleri ile ilgili bilinenler, hiç kuşkusuz yazılı belgelerin sayısı arttıkça çoğalacaktır. Mezopotamya’da kadın, aile ve evlilik gibi konularla ilgili başvuracağımız kaynakların başında, bazı “kanun koyucu” kralların yazdırdığı kanun maddeleri gelmektedir¹⁵.

Tüm yazılı belgelerin yanı sıra arkeolojik kazılar esnasında ortaya çıkarılan her türlü malzeme de toplumların genel bünyeleri ve özellikle konumuza ait olan kadının toplum içerisindeki statüsü hakkında bilgi vermektedir. Öyle ki, yapılan arkeolojik kazılar sonucunda ortaya çıkarılan pişmiş toprak kadın heykelciğinde kadının nasıl tasavvur edildiğinin örneklerinden birisidir. Kadının gözlerinin yuvarlaklığını ya da göz çukurlarını gösterme yolunda herhangi bir işleme başvurulmadığı gibi, gözler sadece birer kabarıklık üzerine çizilmiş yarıklarla belirtilmiştir; dolayısıyla arkeolojide “kahve tanesi gözler” olarak adlandırılırlar. Tell es-Sawwan’ın Samarra bölgesinde bulunan söz konusu kadın heykelciği bazı araştırmacılara göre; doğurganlık tanrıçası hurma ambarının koruyucu tanrıçası İnanna’nın öncüsü bir tanrıça olabilir¹⁶.

Ayrıca, Mezopotamya’da plastik el sanatının varlığı bilinmektedir. Yapılan arkeolojik çalışmalar sonucunda bizlere ulaşan bir heykelde, kadın elleri ve göğsü çıplak bir şekilde betimlenmiştir. Bu kadın sembolü bolluğun ve bereketin temsilcisidir. Gün yüzüne çıkarılan bir diğer heykel de Abu a Tell Asmar tapınağında bulunan kadın heykelidir. Bu heykel dinsel ayinleri dile getirmektedir. Heykelin dudağının sert bir dilsizlik içerisinde sıkıca ve kesin çizgilerle kapalı olmasına rağmen, bakışların

¹⁴ Yusuf Kılıç, “Eski Mezopotamya ve Anadolu Toplumlarında Kadının Sosyal Durumu”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.9, 2005, s.32.

¹⁵ Gülriz Kozbe, “Mezopotamya’da Kadın Olmak”, *Aktuel Arkeoloji*, S.32, 2013, s. 50.

¹⁶ C. K. Maisels, *a.g.e.*, s. 506-507.

keskinliği söylenebilecek her sözden daha anlamlıdır. Bazı din araştırmacılarına göre, bu ifade insanoğlunun tanrı karşısında duyduğu manevi acıyı dile getirmektedir¹⁷.

Yeniden kadının toplum nazarındaki konumu hakkında bilgi veren yazılı kaynaklara dönerek, bu yazılı belgelerin içerisinde hukuk muhtevalı olanlar geniş bir yer tutmaktadır ki bunların içerisinde ise ilk sırayı kanun metinleri almaktadır. Bu noktada kanun yapılma süreci ve hukuk fikrinin nasıl doğduğu ve şekillendiği meselesine baktığımızda, hukuk kurallarının ne zaman ve nasıl oluştukları hususu yeterince açık olmamakla birlikte, ilk defa bireylerin bir araya gelerek aile ve toplum kurmalarıyla ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Aile ve toplum düzeninin sağlıklı bir şekilde yapılanması, toplumun bekasının sağlanması ve en önemlisi insanların haklarının korunması amacıyla çok erken dönemlerde toplumu bağlayıcı bazı kuralların konulduğundan şüphe yoktur. Dolayısıyla başkalarının istismar ve hakaretlerini yasaklamak veya bunu bertaraf ve kontrol etmek için bazı cezaların uygulandığı düşünmektedir. Böylece ilk defa bazı davranışlar suç kabul edilmiş ve buna karşılık bazen cezai miktar tespit edilip uygulanırken kimi zaman ise ölüm cezası uygulanmıştır. İşte bu aşama, rfi hukukun ilk oluşum evresidir¹⁸. Hukukun ilk ve asıl kaynağı olmak üzere gelişen örf ve adetin daima korunmuş olduğunu ve bundan sonra da yerini muhafaza edeceğinden şüphe yoktur.¹⁹ Ayrıca, ilk kez Mezopotamya’da oluşturulmuş olan yazılı hukuk kuralları incelendiğinde, bilimsel bir sistem içerisinde oluşturulmuş ve derlenmiş bir kanun niteliğinde olmayıp özel hukuktan ceza hukukuna kadar dağınık hükümlerden oluştuğu grlmektedir²⁰. Ortaya konulmuş olan çivi yazılı kanunların genel karakterine baktığımızda; “eğer bir insan şu suçu işlerse şu cezayı çekecektir” şeklinde kalıp ifadeler olduğunu grrz²¹.

¹⁷ Sabatino Moscatti, *Mezopotamya Sanatını Tanıyalım*, (ev: Ceyhun alıklar), İnkilap Kitabevi, İstanbul 1985, s.25-26.

¹⁸ H. Hande Duymuş, “ivi Yazılı Kanun Metinlerinde Kadınlara Ait Suç ve Cezalar”, *Uluslararası Disiplinler arası Kadın alışmaları Kongresi Bildiriler* (05-07 Mart 2009), Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü, C.III, Sakarya, s.75.

¹⁹ Emin Bilgiç, “Eski Mezopotamya Kavimlerinde Kanun Anlayışı ve An’anesi”, A.. *DTCF Dergisi*, XXI/3-4, Ankara 1963, s.106.

²⁰ Abdurrahman Savaş, “Hitit, Roma, İşlam ve Yahudi Hukukları zerine Mukayeseli Bir alışma”, *İşlam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S.18, 2011, s.244.

²¹ H. Hande Duymuş Florioti- Gözde Demirci, “ivi Yazılı Kanun Metinlerinde İlginç Bir Suç Tespit ve Cezalandırma Yöntemi: Suya Atılma”, *Türkiye Sosyal Araştırmaları Dergisi*, C. 32, S.54, 2013, s.27.

1.2.1. Sümer ve Akad Kadınının Sosyal Hayattaki Rolü

Sümer toplumunda kadının sosyal hayattaki rolüne değinmeden önce Sümer siyasi tarihinden kısaca bahsetmek yerinde olacaktır. Sümer siyasi tarihinde M.Ö. 2750'lere tarihlenen ve Erhanedan devri olarak isimlendirilen bu dönemde, Güney Mezopotamya'da yaşayan Sümer şehir devletleri arasında ön plana çıkan Lagaş²² sitesidir. Hanedanın kurucusu Ur-Nanşe'den²³ sonra Akurgal, Eannatum, Enannatum, Entemena, Enetarzi, Enlitarzi, Lugalanda ve Urgakina sırasıyla tahta geçen krallardır. Nitekim, Lagaş'ın son kralı Urgakina bu hanedana mensup değildir, Urgakina ruhban sınıfına karşı bir ihtilal sonucu başa geçirilmiştir²⁴. Urgakina'nın yazmış olduğu metin doğrudan doğruya kanun olarak kaleme alınmış değildir. Bu metinler esas itibariyle bir "reform talimatnamesi" mahiyetindedir. Gerçekten bu talimatname, kralın Lagaş tanrısı Ningirsu ve tanrıçası Bau²⁵ ile tanrıça Nanşe'ye²⁶ ithafen yaptırdığı mabetlerden, kanallardan ve şehir surlarından kısaca bahseden bir *prolog* ve aynı mahiyette bir *epilogu* içermektedir²⁷.

Urgakina talimatnamesinin asıl maddeleri ise mülkiyet ve aile hukuku ile ilgili hükümleri ihtiva etmektedir. Nitekim bu bölümde, kralın mevcut olan hüküm ve adetleri tekrar tesis ve ihya etmesi, kendisinin kralı olan Ningirsu'nun sözlerini memlekete hakim kılması, hürriyeti tesis etmesi, öksüz ve dul kadına karşı zor kullanılmaması gibi, sosyal ve idari konuları ele alan maddeler ifade edilmiştir. Dolayısıyla, Urgakina'dan

²² Lagaş adını Fırat'ın doğu kolu tarafından sulanan Girsu'nun güneydoğusundaki yıkıntılar tepesi olan El Hibe Höyüğü'ndeki (Tell Al-Hiba) almıştır. Girsu'da yaşayan yöneticiler, kendilerine "Lagaşın yöneticileri"demeyi bırakmamıştır. Daha geniş bilgi için bkz. Hans J. Nissen, *Ana Hatlarıyla Mezopotamya*,(çev: Z. Zühre İlkelen) Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2004, s.154.

²³ Takriben M.Ö. 2450 yılında, Ur-Nanşe isimli bir adam kendisini Lagaş kralı ilan ederek, beş kuşak boyunca iktidarda kalacak olan bir hanedan kurdu. Ur-Nanşe'nin nereden geldiğini bilmiyoruz. Hatta aslında Sümerli olmayıp, Sümer'in batısında Tidnum adıyla bilinen bir ülkeden gelmiş Sami kökenli biri olması gibi zayıf bir olasılık bile var.Daha geniş bilgi için bkz. S.N. Kramer, *a.g.e.*, s.78.

²⁴ Emin Bilgiç, "Atatürk, Fakültemiz ve Kürsümüz, Sumerlilerin Tarih, Kültür ve Medeniyetleri", *A.Ü. DTCF Armağan Dergisi*, Ankara 1982, s.97.

²⁵ Sümerler, daha sonraki Babilliler gibi, birçok hastalığı hastanın bedenindeki zararlı cinlere bağlıyordu. Bu cinlerin çoğunun adı, Bau, Ninisinna ve Gula adlarıyla da bilinen "karakafaların (Sümerler) yüce hekimi" diye nitelenen tıp sanatının baş tanrıçasına adanmış bir Sümer ilahisinde geçmektedir. Daha geniş bilgi için bkz: Samuel Noah Kramer, *Tarih Sümerde Başlar*,(çev: Hamide Koyukan),Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 2002, s.90.

²⁶ Sümer Panteonundaki hemen hemen bütün büyük tanrılar ve tanrıçalar ilahilerde iyilik ve adalet, doğruluk ve dürüstlük aşığı olarak yüceltilmişlerdi. Çeşitli metinlerde Lagaş tanrıçası Nanşeninde kendisini doğruluk, adalet ve merhamete adadığından zaman zaman söz edilir. Daha geniş bilgi için bkz. S. N. Kramer, *a.g.e.*, s.135-136.

²⁷ E. Bilgiç, *a.g.m.*, s. 107.

kalan bu belge, o zamanki Sümer toplumunun sosyal, idari ve hatta iktisadi yapısı hakkında oldukça önemli bilgiler edinmemize imkan sağlamaktadır²⁸.

Konumuzla ilgili olarak Urgakina talimatnamesinin maddelerine baktığımızda; bu maddeler, mülkiyet ve aile hukuku ile ilgili hükümleri ihtiva etmektedirler. Kanun koyucu burada ilk önce eski durumu zikretmiş, sonrasında da yeni konunun getirdiği hükmü bildirmiştir. Burada en çok dikkati çeken hüküm, boşanma davalarında erkeğin ödemek zorunda olduğu ağır nafakanın kaldırılmış olmasıdır. Zira bu reformdan önce karısından boşanmak isteyen birçok erkek, bu ağır nafakayı vermemek için, eski karısının başka bir erkekle evlenmesine mani olmuyor ve böylece toplumda çok kocalı (polygami) *bir durum meydana gelmiş oluyordu. Urgakina talimatnamesinin 6.maddesinde: “evvelce kadınlar ceza görmeden iki erkek tarafından sahip olunuyorlardı. Şimdi böyle kadınlar suya atılırlar”* denilmektedir. Böylece Sümer toplumunda “ordalie” (suya atılma)²⁹ cezasının varlığı da anlaşılmaktadır³⁰.

Ayrıca, Urgakina'nın talimatname metninden sonra, Mezopotamya'da tam kanun formu olarak elimize geçen belge, III. Ur Hanedanı'nın ilk kralı olan ve 2100 tarihlerine koyabileceğimiz Ur- Nammu'ya³¹ aittir. Bu Sümer kralının İstanbul Eski Şark Eserleri Müzesi Nippur koleksiyonu arasında 3191 envanter numarasında kayıtlı olan kanuna ait tablet ne yazık ki çok iyi bir şekilde korunamamıştır³². Ur- Nammu kanunu bizzat Ur- Nammu'nun kendisi tarafından yayınlanmamıştır, kim tarafından yayımlandığı ise hala şüpheli olmakla birlikte bu kanunlar Ur- Nammu'nun oğlu Şulgi tarafından yayınlanmış olabilir³³. Diğer yandan bu kanunlarda dikkati çeken en önemli nokta ise, suçlara verilen cezaların maddi yani suçlunun zararın tazmini yönünde

²⁸ Gürkan Gökçek- Faruk Akyüz, “Sümer Kanunları”, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, C.IX, S.1, Elazığ 2013, s.4.

²⁹ “Ordal” sözcüğü esasen yargılama anlamına gelmektedir; ancak bu yargılamada amaç kişiyi cezalandırmaktan çok kişinin üzerine atılan suçun ona ait olup olmadığını tanrısız bir irade tarafından ortaya çıkarılmasıdır. Üzerine hakim rolü giydirilen ve nehir tanrısı olarak nitelendirilen kutsal su, son sözü söyleyen mercii konumundadır. Diğer taraftan sonraki dönemlerde yaşayan toplumlarda “ateş ordali” de uygulanmıştır ki, buna örnek olarak Moğolları gösterebiliriz. Daha geniş bilgi için bkz: H.H. D. Florioti- G. Demirci, *a.g.m.*, s.28.

³⁰ E. Memiş, *a.g.e.*, s.44-45. Daha geniş bilgi için bkz. Füzüzan Kınal, *Eski Mezopotamya Tarihi*, A.Ü. DTCF Yayınları, Ankara 1983, s.150.

³¹ Ur- Nammu döneminin en göze çarpan kanıtları şüphesiz Zigguratlar'dır. Çok katlı ve basamaklı birer kule olan bu yapıların en üst katlarında birer tapınak bulunmuş, ancak bu tapınakların hiçbiri maalesef günümüze kalamamıştır. Daha geniş bilgi için bkz. H.J. Nissen, *a.g.e.*, s.220-221.

³² E. Bilgiç, *a.g.m.*, s. 108.

³³ G. Gökçek- F. Akyüz, *a.g.m.*, s.5.

olmasıdır. Netice olarak Ur-Nammu kanun maddelerinde de “kısasa kısas” prensibi görülmemektedir³⁴.

Diğer taraftan, Sümer’deki aile yapısı, baba soylu bir yapıya sahipti. Fakat Sümer toplumu, erkeğin egemen olduğu bir sisteme dayanmakla beraber kadına da bir takım haklar tanımıştı. Öncelikle, aile bireyleri arasındaki sevgi bağı bunun en güzel kanıtı olsa gerek³⁵.

Nitekim Ur-Nammu kanununun 8. maddesi buna güzel bir örnektir; “*Eğer sözleşme metni yoksa evlilik meşru değildir*” denilmektedir.

Ayrıca, Ur-Nammu kanunun muhtevassından Sümer toplumunun aile ve aileyi oluşturan değerlere çok önem verildiği açıktır. Kanunun 6. maddesine baktığımızda; “*Eğer bir adam diğer bir adamın haklarını ihlâl ederse ve genç bir adamın bakire eşine tecavüz ederse onlar o adamı öldürecektir*” denilmektedir³⁶. Görüldüğü üzere tıpkı günümüzde olduğu gibi aileye ve aile kurumunun temel taşı olan kadına çok değer verildiği aşikardır. Kadının rızası olmadan kadının istismar edildiği durumlarda suçun faili ölüm cezasına çarptırılmıştır.

Diğer taraftan, Sümer toplumunda evlilik kadar doğal olan boşanma hadisesiyle de karşılaşmaktadır. Anlam olarak karı ve kocanın mahkeme kararıyla birbirlerinden ayrılmalarını karşılayan boşanma terimi toplumsal ilişki açısından son derece önemli bir vakadır³⁷. Her ne kadar bazı araştırmacılar tarafından ilkel olarak adlandırılmış olsalar da aslında Eskiçağ Mezopotamya toplumlarının aile yapısı ve medeni hukuk açısından hiç de ilkel olmadıklarını görüyoruz. Günümüzden yaklaşık 4000 bin yıl önce boşanma hadisesinde kadına tazminat verilmesi olağanüstü bir durumdur. Öyleki, Ur-Nammu kanununun ilgili maddelerine baktığımızda; 9. madde: “*Eğer bir adam (bakire olarak aldığı) karısını boşarsa, o, 60 shekel ağırlığında gümüş verecektir.*” 10. madde; “*Eğer o (adam) bir dulu (dul olarak aldığı kadını) boşarsa, 30 shekel gümüş verecektir*”. 11. madde; “*Eğer bir adam, bir dul kadın ile resmî bir sözleşme olmaksızın ilişki kurarsa, o, boşanma tazminatı olarak hiçbir gümüş ödemeyecektir*” denilmektedir³⁸.

³⁴ R. Yıldırım, *a.g.e.*, s.86-87.

³⁵ Nazmiye Mutluay, *Eski Yakın Doğu Toplumlarında Çocuk*, Alter Yayıncılık, Ankara 2010, s. 17.

³⁶ Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, *Sümer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi Saduqa Fermanı*, TTK, Ankara 1975, s.40.

³⁷ *Türkçe Sözlük*, TDK yayınları, Ankara 1974, s. 132.

³⁸ M.Tosun-K. Yalvaç, *a.g.e.*, s. 40-41.

Ayrıca, Ur-Nammu kanununda karşımıza çıkan diğer bir husus ise; özgür bir insanla köle sınıfındaki bir insanın evlenmesi idi. Konuyla ilgili hükümler 5. madde de karşımıza çıkmaktadır; Nitekim, 5. madde; *“Eğer bir adamın bakire kölesinin namusuna bir adam düşmanca göz koyarsa o adam 5 şegel gümüş tartacaktır (ödeyecektir)”*³⁹ denilmektedir. Görüldüğü üzere Sümer toplumunda sosyal sınıf farklılığının olduğu açıktır. Nitekim, dikkatimizi çeken en önemli husus ise sınıflar arası ilişkilerin var olmasıdır.

Hammurabi'den yaklaşık 150 yıl önce yaşamış olan İsin sülalesinin 5. Kralı Lipit-İstar'da Mezopotamya'daki kanun koyucuları arasındadır. Kral Lipit-İstar ve sülalesi Sami olduğu halde kanunlar Sümerce yazılmıştır. Bunun nedeni olarak da halkın büyük çoğunluğunun Sümerli olması ve Sümer devleti III. Ur sülalesi çökmüş olmasına rağmen canlılığını devam ettiriyor olması gösterilebilir. *“Prolog”, “kanun maddeleri”* ve *“epilog”* olmak üzere üç kısımdan oluşan Lipit-İstar yasaları, kendinden sonraki Hammurabi kanunlarıyla benzerlik göstermesinden dolayı alanın uzmanları tarafından bu yasaların proto tipi olarak kabul edilmiştir⁴⁰.

Bununla birlikte evliliğin meyvesi hiç şüphesiz çocuklardır. Anne olmak, bir kadının kocasına çocuk vermesi eski Mezopotamya toplumlarında çok önemli bir hadisedi. Anne olabilmek bir kadın için ne kadar doğal bir durum ise, bir kadının çocuğunun olmaması da o kadar doğal karşılanmalıdır.

Nitekim Lipit-İstar kanununun konuyla ilgili hükümlerine baktığımızda 27. madde oldukça dikkat çekicidir. Maddenin tercümesi aynen şöyledir; *“Eğer bir adamın karısı ona bir çocuk doğurmasa, bir sokak kadını (fahişe) ona çocuk doğurursa, o (adam) o kadına (fahişeye) arpa (hububat), yağ, elbise tayını ile (günlük ihtiyacını) sağlayacaktır, sokak kadınının ona doğurduğu çocuklar onun varisi olacaklardır. Fakat onun karısı yaşadıkça, bu sokak kadını evde onun ilk karısıyla birlikte oturmayacaktır.(Yani onunla aynı statüde olmayacaktır)”* denilmektedir⁴¹.

Ayrıca, Lipit-İstar kanununun boşanma ile ilgili hükümlerine baktığımızda karşımıza sadece 30. madde çıkmaktadır. Buna göre; *“Eğer evli bir genç adam, bir sokak kadınıyla ilişki kurarsa ve hâkimler (adamın) sokak kadınına dönmemesini*

³⁹ M.Tosun-K. Yalvaç, *a.g.e.*, s. 40.

⁴⁰ Recep Yıldırım, *Uygurlık Tarihine Giriş*, Asil Yayıncılık, İzmir 2002, s.62.

⁴¹ M. Tosun-K. Yalvaç, *a.g.e.*, s. 67.

emrederlerse, (ve eğer) ondan sonra ilk karısını boşarsa ona nafaka olarak gümüş verecek, (yine de) o sokak kadınıyla evlenmeyecektir”⁴².

Her toplumun her milletin kendisine has değerleri, örf ve adetleri vardır. Görüldüğü üzere eski Mezopotamya toplumlarının da kati bir şekilde reddettiği ilişkiler evlilikler vardır.

Diğer taraftan, kanun koruyucu krallar tarafından yazılmış olan kanun metinleri haricinde Sümer edebi metinleri de bizlere Sümer’de kadının sosyal konumuyla ilgili bilgiler sunmaktadır. Nitekim, ideal Sümer annesinin dikkate değer bir edebi portresini bizlere sunan sıra dışı bir yapıtta, Ludingirra adlı kişinin Nippur’daki annesine götürmesi için bir kraliyet ulağına teslim ettiği, bütünüyle gösterişli ve süslü bir dille yazılmış bir mektuptan oluşmaktadır. Ludingirra ulağa, annesinin oturduğu Nippur’dan ayrı kaldığını ve annesinin kendisini çok merak ettiğini söyler, bu nedenle de onun bu mektubu götürmesini ister. Fakat ulak annesini tanımadığı için Ludingirra annesinin beş özelliğini şu şekilde anlatır.

İlk tarifi iyi bir gelin olmasıdır. Eğer annemi tanımıyorsan, sana onun (kişilik) özelliklerini vereyim:

“Adı Şat-İştar’dır ...,

İşıltılı bir kişi ...,

Güzel bir tanrıça, hoş bir gelin,

Gençliğinden beri kutsanmıştır,

Enerjisiyle, kayınpederinin evini çeker çevirir.

Kocasının tanrısına hizmet edendir.”

İkinci özellik ise; fazlasıyla abartılı, betimlenen annenin çarpıcı güzelliğidir.

Sana anamın ikinci özelliğini vereyim:

“Anam ufkun parlak ışığı, bir dağ maralıdır.

İşıl işıl parıldayan sabah yıldızı ..., ”

⁴² M. Tosun-K. Yalvaç, *a.g.e.*, s. 68.

*Değerli akik, Marhaşi sarı safiri,
Cazibe dolu bir prenses mücevheri,
Neşe yaratan akik mücevherleri,
Kalaydan yüzük, demirden bilezik,
Altından ve parlak gümüşten yapılmış bir asa,
Çekicilik dolu, kusursuz bir fildişi heykelcik,
Lapis taşı kaide üzerinde kaymaktaşıdan bir melektir”.*

Üçüncü özellik de, Ludingirra annesini verimli bir tarla ve bahçeye benzetmektedir. Şüphesiz burada kadının doğurganlığı vurgulanmıştır.

Sana annemin üçüncü özelliğini vereyim:

*“Annem mevsiminde yağmurdur, ilk tohum için sudur,
Zengin bir hasat, çok iyi (?) arpadır,
Keyif dolu bir bolluk bahçesidir,
Kozalaklarla süslü, iyi büyümüş bir köknardır,
Yeni yılın meyvesi, ilk ayın ürünüdür.”*

Dördüncü tarifte ise annenin mutlu ve sevgi dolu olduğu ifade edilmiştir.

*“Anam bir bayramdır, sevinç dolu bir sunu,
Bakması huşu veren bir Yeni Yıl sunusu,
Büyük bir eğlence için hazırlanmış bir halay yeri,
Prenslerin dölü, bir bolluk şarkısıdır.”*

Beşinci özellikte ise annesinin güzel kokusundan bahsetmektedir.

*“Anam çam ağacından yapılmış bir araba, şimşir ağacından bir tahtirevandır,
Yağla kokulandırılmış güzel bir giysi,*

Devekuşu yumurtasından yapılmış, içi kusursuz yağla dolu bir şişecik,

Çok bereketli hazırlanmış, göz okşayan bir çelenktir”⁴³.

Görüldüğü üzere bir kadına, anneye verilen önemi göstermesi açısından muhteşem bir edebi metinle karşı karşıyayız. Tıpkı günümüzde olduğu gibi annesinden ayrı kaldığı için Ludingirra isimli şahıs annesine haber ulaştırabilmek için bu harika dizeleri yazmıştır.

Şimdi ise dünyanın ilk aşk şiiriyle karşı karşıyayız. Kubatum isimli bir kadın tarafından, III. Ur Sülalesi’nin son krallarından biri olan kral Şusin için yazılmıştır.

“ Bir altın yüzük, bir gümüş yüzük, bey verdi bana hediye

Bey hediyen ile dolu vücudum, yüzünü kaldır bana

Güvey kalbimin sevgilisi, aslan kalbimin kıymetlisi.”

Bu şiir Sümer çağından itibaren kadının kendi duygularını ifade etme iradesine sahip olduğunu ve eski devirlerden itibaren kadınların süs ve mücevhere olan düşkünlüklerini göstermektedir.

Kral ise Kubatum’a şöyle cevap vermektedir.

“Vücudu güzellikle süslenen kraliçem,

Ey başında taç olan kraliçem Kubatum

Ey saçlarında...” diye devam etmektedir⁴⁴.

Diğer taraftan, Sümer ülkesi, Sami asıllı Akad kralı I. Sargon⁴⁵ (M.Ö. 2334-2279) tarafından fethedildi ve Sümerlerin siyasal egemenliği sona erdi. Akad dili Sümer ülkesinin resmi dili oldu. Fakat Sümerce kültür dili olarak varlığını sürdürdü. Akadlılar

⁴³ S. N. Kramer, *a.g.e.*, s.402. Ayrıca, bkz. Y. Kılıç, *a.g.m.*,s. 35-36.

⁴⁴ Y. Kılıç, *a.g.m.*,s. 34.

⁴⁵ Kudretli Sargon ve ardıllarının Uruk, Ur, Lagaş, Umma ve Adab gibi kentlere saldırıp ele geçirdikleri acılı Akad hanedanlığı devrinde ağıt türü Sümerli şairler arasında yayılmış ve gelişmiştir. Fakat Akad egemenliği ve etkisinin Sümer’de yayılmaya başladığı o günlerden kalma ne yazık ki hiçbir ağıt günümüze ulaşamamıştır. Dahası bundan sonra gelen Gutilerin saldırılarının ülkede kaos, anarşi ve açlığa yol açtığı, halkı katledip, kentlerini harap ettiği devirlerden kalma bir örnek de yoktur, nitekim bu dönemde ağıtlar ve mersiyeler Sümer şiirinde önemli bir yer tutmuş olmalıdır. Daha geniş bilgi için bkz: S.N.Kramer, *a.g.e.*, s. 323-324.

Sümer kültürünü benimsediler ve Sümer yazısının yaygınlaşmasını sağladılar⁴⁶. Ayrıca, Sümer yazısı ve Sümer geleneğinde olduğu gibi kanun yazma fikrini de devam ettirdiler. Bu Sami diliyle yazılmış kanun metinlerinin en başında ise Eşnunna Kanunları gelmektedir.

Nitekim, Dicle'ye katılan Diyala Nehri'ni doğusunda ki Eşnunna şehri yakınında bulunan Tel Harmal (Şadupum) kazılarında iki tablet halinde bulunan bu kanunların hangi Eşnunna kralı tarafından çıkarıldığı anlaşılamamıştır. Fakat Lipit-İştar kanunlarından daha sonra çıkarıldığı zannedilmektedir. Eşnunna kanunlarındaki cezalar, Sümer kanunları gibi nakdi cezalardır. Bu bize, Eşnunna kanunlarının da Sümer kanunlarından ilham aldığını göstermektedir. Eşnunna kanunlarının maalesef bugüne kadar *prolog* ve *epilog* kısımlarına ulaşamamıştır. Toplam 61 maddeden oluşmakta olan bu kanunlarda da belirli bir sistem yoktur. Ceza hukuku, medeni hukuk, borçlar ve veraset hukuku gelişi güzel sıralanmıştır⁴⁷.

Evlilik hadisesinin eski Mezopotamya toplumunda evlilik sözleşmesi ile yapıldığından daha önce bahsetmiştik. Eşnunna kanununda da evliliğin bir sözleşme aracılığıyla yapıldığı bilinmektedir. Kanunun konuyla ilgili hükümlerine baktığımızda 27. ve 28. maddeler karşımıza çıkmaktadır. 27. madde; “*Eğer sözleşme metni yapılmamışsa, kız adamın evinde 1 yıl otursa dahi onun karısı değildir*” denilmektedir. 28. madde; “*Eğer mukavele özetini veya mukaveleyi kızın anne ve babasına yapmış ise o onun karısıdır*”⁴⁸ denilmektedir.

Görüldüğü üzere evliliklerde ailenin onayı çok önemlidir. Annenin veya babanın rızası olmadan evlilik söz konusu bile değildir.

Ayrıca, Eşnunna Kanunun'da kendisine çocuk veren karısını boşayan erkeğin durumuyla ilgili de hükümler bulunmaktadır. 59. madde aynen şöyledir: “*Eğer bir adam, çocuk doğurttuğu karısını boşar ve ikinci bir kadınla evlenirse, erkek evinden ve eşyasından ayrı düşürülecek sonra ... gidecektir*”⁴⁹ denilmektedir.

Mezopotamya toplumunda ataerkil aile yapısının varlığından daha önce bahsetmiştik, ancak burada evini ve çocuğunu terk eden koca her şeyinden mahrum

⁴⁶ A. Gündüz, *a.g.e.*, s.10.

⁴⁷ E. Memiş, *a.g.e.*, s.49.

⁴⁸ M. Tosun-K. Yalvaç, *a.g.e.*, s. 82.

⁴⁹ M. Tosun-K. Yalvaç, *a.g.e.*, s. 85.

bırakılarak cezalandırılmıştır. Burada kadının haklarının korunmaya çalışıldığına şahit olmaktadır.

1.2.2. Babil Kadınının Sosyal Hayattaki Rolü

Coğrafi terim olarak Babil ülkesi, eski Mezopotamya'nın güneyini tanımlamak için kullanılır ve genel olarak, kuzeyde Bağdat'tan güneyde Basra Körfezi'ne kadar olan bölgeyi kapsar. Tarihsel olarak Babil ülkesi terimi I. Babil Sülalesi adı altında M.Ö. II. bin yılbaşlarında ülkenin birleşmesini yansıtır. Çok erken dönemlerden itibaren bu toprakların kuzey kesimlerini Akad, güneyine Sümer denilmiştir. Daha kuzeyde, özellikle de Musul bölgesindeki yukarı Dicle vadisinde ise daha sonraki dönemde Asur ülkesi olarak adlandırılan Babil ülkesinde yaşayanların ise Subartu ismini verdiği Mezopotamya bulunuyordu⁵⁰.

Tarihsel süreçte ise İsin-Larsa Devri'nde, M.Ö. 1850'lerde Mezopotamya'da kurulan bu devlet, M.Ö. 1550'lerde Hititler tarafından yıkılıncaya kadar yaklaşık 300 yıl boyunca ayakta kalmayı başarmıştır. Bu üç asır içerisinde 11 kralın iş başına geldiği görülmektedir. Eski Babil devletini kuranlar Amurru soyundan geliyordu. Onlar III. Ur Sülalesi'ni yıkan Amurru göçlerinden 100 sene sonra Babil şehrinde siyasi iktidarı ellerine geçirmişlerdi. Asur dilinde “*tanrının kapısı*” (Babili) anlamına gelen Babil'in varlığı, Akkadlar çağından beri bilinmektedir⁵¹.

Babil tarihinin en önemli şahsiyetlerinden birisi ise Hammurabi'dir, Mezopotamya'nın büyük küçük şehir devletlerini birer birer zapt ederek, Sümer ve Akad ülkelerini bir imparatorluk hâlinde birleştirip merkezî bir hükümet kurmuştur⁵². Hammurabi, siyasal ve sosyal alanda yapmış olduğu önemli işler yanında, ülkesinde geçer olan kanunları derleyip ve hatta kısmen de bunların üzerinde reformlar yaparak, bir kanunnâme meydana getirmiştir⁵³.

Eski Babilce yazılan Hammurabi yasaları 2,25 m. yüksekliğinde bazalt bir stel sütun halinde kazınmıştır. Bir *prolog*, bir *epilog* ve 282 maddeden oluşan metnin gerçek anlamda bir yasa derlemesi olmadığı açıktır. Burada hükümlerin yerine getirilmesi, mahkeme sistemi ve yargıçlardan söz edilemez. Hammurabi Yasaları'nın Sümer

⁵⁰ Joan Oates, *Babil*, (çev: Fatma Çizmeli), Arkadaş Yayınevi, Ankara 2004, s.11.

⁵¹ E.Memiş, *a.g.e.*, s. 109-110.

⁵² J. Oates, *a.g.e.*, s. 71-75.

⁵³ M. Tosun-K. Yalvaç, *a.g.e.*, s.15.

yasalarından farklı olarak “kısasa kısas” esasına dayanmakta ve daha ağır hükümler içermektedir⁵⁴.

Kanun metni giriş kısmında; Hammurabi'nin, egemenliği altına aldığı birçok şehrin tanrılarının kült ihtiyaçlarını karşılamayı görev edindiği, güçsüzleri, zayıfları koruduğu, memlekette âdaleti sağladığı ve ayrıca halkının koruyucusu olarak tanrılara karşı olan görevlerini yerine getirdiği vurgulanmaktadır. Sonuç da ise; Hammurabi kendisine uzun bir methiyeden sonra şöyle der: “*Yer ve göğün büyük hâkimi Şamaş'ın emriyle, memlekette doğruluk parlasın, haksızlığa uğramış olan kişi, şikâyet için, “doğruluk kralı” adlı heykelin önüne gitsin, taşımın yazısını okusun, seçkin sözlerimi duysun, yazıtım şikâyetini ona aydınlatsın, hükmünü görsün, kalbi rahatlasın.*”⁵⁵. Son sözde ise adil bir kral olarak kendi şahsına, özellikle güçlülerin haksızlıklarına ve kötü niyetlerine karşı zayıfların korunması gerektiğini belirtir. Hammurabi'nin beyanlarına uymayan ya da onları değiştirenleri, özellikle de bunları yapacak olan gelecekteki hükümdarları lanetleyip cezalandırmaları için Babil tanrılarına yakarır⁵⁶.

Hammurabi Kanunu'nun ele aldığı konular genellikle mahkemeye karşı işlenen suçlar, hırsızlık ve yataklık suçları, çeşitli arazi ve ev işleri, ticaret ve alış-veriş, evlilik-aile-mülkiyet, evlatlık edinme, taarruz ve kısas, meslek adamlarına ait suçlar, ziraat konuları, çeşitli kira ücretleri ve nihayet esirler üzerinde toplanmaktadır⁵⁷.

Ayrıca, Hammurabi Kanunu'nda kadının kimi zaman yasal açıdan erkeğe oranla bazı bakımlardan haksızlığa uğradığına şahit olmaktayız, ancak belgeler kadının Eski Babil Dönemi'nde yine de tam hukuksal işlem yeterliliğine sahip olduğunu göstermektedir. Kadın alıp satabiliyor, takas yapabiliyor, ödünç verebiliyor, ev ve toprak kiralayabiliyor, ve bağışta bulunabiliyordu. Kadının adı 127. madde ile karalama ve suçlamalardan korunuyordu madde aynen şu şekilde: “*Eğer bir adam yüce bir rahibeye ya da bir adamın karısına karşı parmağını uzatmış, ancak suçunu kanıtlanamamışsa, bu adam yargıçların huzuruna çıkarılacaktır, şakağı da tıraşlanacaktır*” denilmektedir⁵⁸.

⁵⁴ Yusuf Kılıç-Suzan Akkuş Mutlu, “Çivi Yazılı Hukukta Kölelere Verilen Cezalar”, *Turkish Studies*, Vol 8/7 Summer, Ankara 2013, s.287.

⁵⁵ Mebrure Tosun, “Hammurabi'nin Toprak Kanunları”, *A.U. DTCF Dergisi*, XXI/ 1-2, Ankara 1963, s.130.

⁵⁶ Marc Van De Mierop, *Hammurabi*, (çev: Bülent O. Doğan), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 97.

⁵⁷ E. Bilgiç, *a.g.m.*, s. 13-14.

⁵⁸ Horst Klengel, *Kral Hammurabi ve Babil Günlüğü*, (çev: Nesrin Oral), Telos Yayınları, İstanbul 2001, s. 236.

Diğer taraftan konumuzla ilgili olarak evliliğe dair kanun maddelerinden, diğer eski Mezopotamya toplumlarında olduğu gibi, eski Babil toplumunda da, evliliklerin kızın anne ve babasının rızası alındıktan sonra erkek tarafından kız tarafına belli bir miktar başlık parası verilmesi, ayrıca iki taraf arasında bir yazılı sözleşme ile yapıldığını görüyoruz⁵⁹. Nitekim, kanunun 128. maddesi aynen şöyledir; “Eğer bir adam, bir kadını alır, fakat (evlilik) sözleşmesini yapmazsa, o kadın bir eş değildir”.⁶⁰ Görüldüğü üzere diğer Ön Asya toplumlarında olduğu gibi evlilik sözleşme ile hukuki bir boyut kazanmıştır.

Ayrıca, Babil aile yapısında da ataerkil yapının izlerini görmek mümkündür. Böylesine ataerkil bir toplumda kadın, ailesini bırakıp eşinin “evine” gitmek ve ölünceye dek ev halkıyla aynı çatı altında birlikte yaşamak zorundaydı. Evliliğin ilk aşamasında damadın ailesi gelinin ailesine bir tazminat (Tirhatu) ödemekteydi. Bu aşamadan sonra çiftler birbirine bağlanır, ve sözlenmiş kabul edilirdi. Daha sonra iki aile, gelinin ailesinin evinde toplanmakta ve damadın ailesi hazırladığı yemekleri buraya getirmektedir. Gelin ve damadın arasındaki ilişki bu yemekle resmiyet kazanır. Gelinin başının örtülmesi ve başına yağ sürülmesi, gelin ve damadın arasındaki ilişkiyi resmileştiren diğer bir adet olarak görülmektedir. Gelin bundan sonra başını açmaz ve böylece toplumda evli bir kadın olarak kabul edilir⁶¹.

Babil toplumunda her ne kadar tek eşlilik yaygın olsa da, istekleri, ihtiyaçları ve gelirine göre her erkek, ilk eşine birden fazla eş ekleyebiliyordu. Ancak ilk eşin hakkı koruma altına alınmak zorundaydı. Evliliklerin temel amacı soyun devamını sağlamak olduğu için kadınların çocuğunun olması çok önemli bir durumdu⁶².

Nitekim, çocuksuz evlilikler ve kadının ahlaka aykırı tutumları Babil toplumundaki en yaygın boşanma sebepleri olarak görülmektedirler. Bununla birlikte kanunlar erkeğe, evliyken bile kadın kölelerin çocuklarını “evlat edinme” hakkı verdiği için çocuksuzluk her zaman ayrılıkla sonuçlanmayabiliyordu. Kadının kendine ait köle kadınlardan birini cariye olarak kocasına kendi elleriyle sunması ve ondan olacak çocuğu kendi çocuğu gibi büyütmesi de eski Babil’de kadının çocuksuzluk yüzünden bitecek evliliğini kurtarmak için bulduğu yaygın çözümlerdendir.⁶³ Görüldüğü üzere, yasa arzu ettiğinde, yasal ailenin gereksinimlerini karşılamak koşuluyla aşkla ilgili isteklerini başka

⁵⁹ Yusuf Kılıç, a.g.e.,s. 49.

⁶⁰ M. Tosun, a.g.e., s.197.

⁶¹ Jean Bottero, *Eski Yakın Doğu*, (çev: Adnan Kahiloğulları-Pınar Güzelyürek- Lale Arslan Özcan), Dost Kitabevi, Ankara 2005, s.94.

⁶² J. Bottero, a.g.e.,s.129.

⁶³ G. Kozbe, a.g.m.,s. 52-53.

kadınlarla gerçekleştirmede erkeği tamamen özgür bırakırken, kadına bunları yapmayı kesin olarak yasaklıyordu, çünkü onun kaçamakları ailede çok daha büyük düzensizliklere neden olabilecekti⁶⁴. Babil toplumunda ayrılma genellikle erkek tarafından istenir ve sadece “sen benim karım değilsin” demesiyle gerçekleşirdi. Bununla birlikte kadının evlilikten, kocasını reddederek, ona “sen benim kocam değilsin” diyerek kurtulması söz konusu bile olamazdı. Bu tür bir istekte bulunan Mezopotamyalı kadına “nehre atılarak boğulma” cezası verilmekteydi⁶⁵. Nitekim Hammurabi Kanunu’nun 133. maddesi aynen şöyle demektedir: “*Evini (kocasını) terk eden ve başka bir eve giren kadının (durumu) ispat edildikten sonra suya atılacağı hükmü yer almaktadır*”⁶⁶.

Diğer taraftan, Geç Babil Dönemi’nde de kadına verilen önemi anlamamız açısından bizlere kalan önemli yapılar vardır. Şüphesiz Geç Babil Dönemi’nin en meşhur şahsiyetlerinden birisi kuşkusuz (604-562) Nabukadnezar’dır. Nabukadnezar yetenekli bir devlet adamı ve general olmasının dışında, aynı zamanda tutkulu ve hayal gücü yüksek bir inşaatçıydı. Günümüze ulaşan anıtlarının Mezopotamya’da rakibi yoktur. Bu Babil kralı en çok kutsal kitaplardan tanınır gerçekten, Kudüs’e yaptığı seferler Orta Doğu olaylarının bütünü açısından oldukça önemlidir⁶⁷. Konumuzla ilgili olarak, Nabukadnezar’ın eşi Amyitis için yaptırmış olduğu ve dünyanın yedi harikasından birisi olarak bilinen Babil’in Asma Bahçeleri oldukça meşhur yapılarıdır. Babil’de kraliyet sarayında yapılmış olan bu bahçeler bir dizi teras üzerine kurulu çatı bahçeleridir. Bahçeler revaklar ve kemerli duvarlar üzerinde yükselen teraslardan oluşmuştur. Bu bahçelerde meyve ağaçları ile palmye, akasya, kavak, servi gibi bitkiler yetiştirilmiştir. Bu muhteşem eserin yapılma sebebi ise, Nabukadnezar sıla hasreti çeken karısı Amyitis’i mutlu etmek için yaptırmıştı. Amyitis, Medes kralının kızıydı ve iki ülkenin müttefik olması amacıyla Nabukadnezar ile evlendirilmişti. Onun geldiği ülke yeşil, engebeli ve dağlıktı. Mezopotamya’nın bu dümdüz ve sıcak ortamı onu depresyona itmişti. Kral, karısının sıla hasretini gidermek için onun memleketinin bir benzerini yapmaya karar verdi. Yapay dağlar ve suların akacağı büyük teraslar yaptırdı. Amasyalı ünlü coğrafyacı Strabo’nun M.Ö. I. yüzyıldaki tanımlamasına göre, bahçeler bir biri üzerinde yükselen kübik direklerden oluşuyordu. Bunların içleri çukurdu ve büyük bitkilerin ve

⁶⁴ Jean Bottero, *Yazı Akıl ve Tanrılar*, (çev: Mehmet Emin Özcan- Ayten Er), Dost Kitabevi, Ankara 2008, s. 210.

⁶⁵ G. Kozbe, *a.g.m.*, s.54.

⁶⁶ M. Tosun- K. Yalvaç, *a.g.e.*, s.198.

⁶⁷ J. Oates, *a.g.e.*, s.135.

ağaçların yetişebilmesi için toprakla doldurulmuştu. Kubbelere, sütunlar ve taraçalar pişmiş tuğla ve asfalttan yapılmıştı. Yükseklerdeki bahçeleri sulamak için Fırat nehrinden zincir pompalarla su yukarıya çıkarılıyordu. Zincir pompa, biri yukarıda diğeryse su kaynağında bulunan iki büyük volana gerili, üzerinde kovalar bulunan bir sistemdi. Nehirden dolan kova yukarıya çıkıyor içindeki suyu havuza boşaltıp tekrar nehre dönüyordu. Bu şekilde üst seviyelere taşınan su, bahçeleri sulayarak teraslardan aşağıya doğru akıyordu. Yunanlı tarihçi Diodoros'a göre bahçeler yaklaşık 120 metre genişlikte ve 120 metre uzunluğunda ve 25 metre yüksekliğindeydi⁶⁸.

1.2.3. Asur Kadınının Sosyal Hayattaki Rolü

Asur adıyla ilgili bazı tartışmalar vardır, nitekim kentin baş tanrısının ve kentin adı aynıdır. Kent adı olarak Asur, Akad Dönemi'nden bizlere kalan metinlerde de görülür ve III. Ur Dönemi'ne kadar tanrı adı olarak karşımıza çıkmaz. Bazı bilim adamları buna dayanarak önceliğin yer adında olduğunu, tanrı adının ondan türediğini ileri sürmüşlerdir⁶⁹.

M.Ö. 2300-2000 yılları arasında Batı Sâmi (Amurru) halklarının Orta Mezopotamya'ya ve Babil'e doğru ilerleyen hareketi başlamıştır. Yaklaşık 300 yıl süren bu hareket, yörenin kültürü, politikası, dini ve sosyal hayatı üzerinde derin izler bırakmıştır⁷⁰.

Asurlular kendileri gibi Sami bir toplum olan Akadlar zamanında Sümerlerin ve Akadların kurduğu kentlerin çevresinde yaşayan Sami yarı göçebelereydi. Suriye ve Filistin içlerinden güneye göç etmişlerdi. M.Ö. II. bin yıllarında Asurlular Dicle nehrinin kıyısında “Asur” adını taşıyan bir kent kurmuşlardı, kralları kendilerini İşşiakum olarak adlandırıyorlardı. Asur halkı belkide yaşadığı coğrafyanın isminden dolayı Sümer kaynaklarında “Subur” veya “Subir” adıyla zikredilmektedir. Akadça metinlerde belki de yaşadığı coğrafyanın isminden dolayı “Subartu” olarak adlandırılmaktadır⁷¹.

Asur'u M.Ö. 2000 yılında bağımsız bir devlet hâline getiren kral İluşuma'dır. Bu kral, Eski Babil Hânedanı'nın kurucusu Sumu-abum ile çağdaştır. Çivi yazılı belgelere göre kral İluşuma'dan sonra sırayla İrişum ve İkunum isimli krallar tahta geçmiş olup,

⁶⁸ Meliha Aklıbaşında-Ömer Atabeyoğlu-Yahya Bulut, “Tarihte Kadınlara Adanmış Bahçeler”, *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, C.2, Özel Sayı, 2011, s. 959-960.

⁶⁹ Amelie Kuhrt, *Eskiçağ'da Yakın Doğu Cilt I*, (çev :Dilek Şendil), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013, s.105.

⁷⁰ R. Yıldırım, *a.g.e.*, s.37.

⁷¹ Erol Sever, *Asur Tarihi*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2008, s.53.

Asur'un siyasi bir birlik hâline gelmesinde oldukça etkili olmuşlar ve memleketin imarına büyük önem vermişlerdir⁷².

Asur devletinin en fazla dikkat çeken hükümdarlarından biri şüphesiz I.Tiglat-pileserdir (1114-1076). I. Tiglat-pileser'in krallığının ilk yıllarına ilişkin, Asur kraliyet yazıtları olarak karşımıza çıkan yazıtların sayısı oldukça fazladır. Nitekim ilk kez kral I.Tiglat-pileser ile birlikte inşaat işiyle ilgili raporlar, savaşlar kronolojik bir sıralamayla kayda geçirilmiştir. Bu disiplin Asur İmparatorluğu'nun sonuna kadar yaklaşık beş yüz yıl Asur hükümdarlarının başarılarını ölümsüzleştiren bir gelenek haline gelmiştir. Kraliyet yazıtlarının bu uslubu ünlü "Asur Yıllıkları" içinde görülür. Yıllıkların içeriğine ve uslubuna dair bilgi sahibi olabilmemiz açısından I. Tiglat-pileser'in yıllıklarından bir alıntıya yer veriyoruz. *"Tahta çıkışımdan beşinci saltanat yılıma kadar, Aşağı Zap suyunun öteki yanındaki uzak dağlık bölgelerden Fırat'ın öteki yanına, Hititlere ve batıda Yukarı Deniz'e kadar, baştan sona 42 ülkeyi ve hükümdarını fethettim. Onları tek bir otoriteye boyun eğdirdim, onlardan rehineler aldım (ve) onları haraca bağladım. Düşmanlarımı elverişli topraklarda atlı savaş arabalarıyla, engebeli arazide yaya olarak kovaladım. Düşmanlarımın ülkeme ayak basmasına engel oldum"*⁷³ demektedir.

M.Ö. 9. yüzyılda ise Asur'un güçlü bir hükümdarın yönetiminde büyük bir güç oluşturduğunu görüyoruz. II. Asur-Nasirpal (M.Ö. 883-858), Kuzey Suriye bölgesini eline geçirmiş ve yeni bir başkent olarak Kalah'ı kurmuştur. Onun halefi III. Salmanassar ise, kuzeydeki Hurri kökenli Urartu devleti ile savaşmış, doğudaki Medleri egemenliği altına almış ve batıda Toroslara kadar ulaşmıştır.

Yeni Asur Devleti (745-612), belki de en önemli Asur kralı olan III.Tiglat-pileser tarafından askeri bir darbeden sonra kurulmuştur. III. Tiglat-pileser'in etkisi ve şöhreti Yemen'e kadar ulaşmıştır. III. Tiglat-pileser'in halefleri devleti genişletmeye devam etmişlerdir. II. Sargon (722-705) M.Ö. 722'de Samaria merkezli İsrail Devleti'ni ve Kıbrıs'ı ele geçirmiştir. Asur Devleti en geniş alana M.Ö. 671'de, Mısır'ı ele geçiren Asarhaddan zamanında (M.Ö. 680-669) ulaşmıştır. Ninive'deki (kil tablet) kitaplığıyla ünlü, bilgin bir kişi olan Asurbanipal (M.Ö.669-627) Mısır'ı elinde tutamamakla birlikte

⁷² Hüseyin Sever, "Asur Siyasi Tarihinin Ana Devreleri", A.Ü. DTCF Dergisi (Cumhuriyetin 60. Yıldönümü Armağanı), Ankara 1987, s. 421.

⁷³ A. Kuhrt, a.g.e.,s.470-471.

Güney Mezopotamya'nın doğu ve güneydoğusuna düşen dağlardaki Elam Devleti'ni yok edebilmiştir⁷⁴.

Zira, konumuzla ilgili olarak Orta Asur yasalarının tümü Asur toplumunun içyüzünü net bir şekilde görmemize yardımcı olur. Kadınların tamamen kocalarının, babalarının ya da kayınbabalarının himayesinde olduğu ve onlara karşı koyanlara ağır cezalar verildiği açıktır. Aşırı katı ve aşağılık cezalardan bazıları aile içi ve aileler arası ilişkileri düzenlemeyi hedefliyordu zira cezaların hepsi devletin koyduğu yasalardan oluşmuyordu, özel alanlarda hoş görülebilen bedellerde vardı. Nitekim, yaptırımlardan biri bir kocanın zina işleyen karısının ve onun aşığının isterse cezalandırılmamasına olanak veriyordu; diğer taraftan ceza talebinde bulunursa, ikisini de öldürme ya da karısının burnunu kesme, aşığını hadım etme ve yüzünü dağıtma hakkı vardı. Korkunç cezaların yanında yasalar Asur toplumunun günlük yaşantısı hakkında bilgi vermektedir; nikahların nasıl kısıldığı, bir erkeğin esas karısı, ikinci karısı ve kuması olabileceğini, yüksek rütbeli kadınların bir dereceye kadar kapalı bir yaşam sürmelerine rağmen, peçe örterek de olsa sokaklarda dolaşabildiklerini ve alış verişe çıkabildiklerini açıklamaktadır⁷⁵.

Ayrıca, Orta Asur Kanunu'nun 30. ve 31. maddelerinde evlilik öncesi verilen nişan hediyesinden bahsedilmektedir. 32. maddede ise, nişan hediyesi alan kızın babası, nerede oturduğu fark etmeden ister babasının ister kayın pederinin evinde otursun, kocasının borç, suç ve günahının hepsinden sorumlu olduğu belirtilmiştir⁷⁶.

Orta Asur Kanunu'nda Kadınlara ait suç ve cezalardan birisi isteyerek çocuk düşürmektir. Kanunlarda böyle bir durumda kadına ölüm cezası verilmekte ve belki de ibret olması için öldürülen kadın gömülmemektedir. Bununla birlikte kanunlarda çocuk düşürmeyle ilgili maddelerin olması toplumda çocuğa verilen değeri göstermektedir. Nitekim Orta Asur Kanunu'nun 53. maddesi aynen şöyledir: *"Eğer bir kadın kendi kendine isteyerek bir çocuk düşürürse, onu itham ve ispat ederlerse kazığa çakacaklar ve onu gömmeyeceklerdir. Eğer çocuğunu düşürme sırasında öldürürse, onu kazığa çakacaklar ve gömmeyecekler..."* denilmektedir⁷⁷.

Ayrıca, kadınlar, Mısır ve Sümer tarihinin en erken dönemlerinde, Geç Roma İmparatorluğu Dönemi'ne kadar geçen sürede hamilelik ve doğum kontrolü için çeşitli yöntemler uygulamışlardır. Doğum kontrolü ile ilgili en erken veriler, sadece Eski Batı

⁷⁴ Bülent İplikçioğlu, *Eskiçağ Tarihinin Ana Hatları*, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul 1994, s.54-55.

⁷⁵ A. Kuhrt, *a.g.e.*, s.476.

⁷⁶ M. Tosun- K. Yalvaç, *a.g.e.*, s.250.

⁷⁷ H. H. Duymuş, *a.g.m.*, s. 79-80.

ve Mısır'da bulunmuş yazılı metinler değildir. Uruk'ta bulunan bir vazoda yaklaşık M.Ö. 3200'de kabartma bir panel üzerinde aşk tanrıçası İnanna'nın hikayesi anlatılır. Epik bir öyküyü anlatan kalıntı, İnanna'nın tanrıların emirlerinin tersine yeraltı dünyasına inişine ilişkindir. İnanna, tanrıların bilgisi eşliğinde, ona isimsiz bir kadın tarafından verilen *huluppu* ağacını alır ve bu küçük ağaç ona güç ve mutluluk verir. Ağaç, östrojen hormonunu uyardığını bildiğimiz nar ağacıdır. Nitekim hem eski zamanlarda hem de şimdilerde bazı geleneksel toplumların nar tanelerini ve posasını gebelik önleyici olarak kullanıldığı bilinmektedir. Uruk vazosunun en alt kısmında yer alan kabartmada, narların arasına serpiştirilmiş buğday demetleri betimlenmiştir. Nar doğurganlığın kontrolünü simgelerken, buğday doğurganlık sembolü olarak görülürdü⁷⁸.

Diğer taraftan, Asurlu kadınların sokağa çıkarken örtü takmaları gerektiği kanunla güvence altına alınmıştır. Nitekim kanunun 40. maddesine göre: evli veya dul olmasına bakılmaksızın kadınların sokağa çıkarken örtü takmalarından bahsedilmektedir. Sahipleri ile dışarı çıkan *Esirtularında* başlarının örtülü olacağı, evlenen *qadiştumların* da sokağa çıkarken örtü takmalarına değinilmektedir. Evlenmemiş kadınların kölelerin ve fahişelerin başları açıktır. Fahişelerin sokakta örtülü dolaştıkları görülürse, mahkeme huzurunda 50 sopa ile cezalandırılırdı. Onları örtülü bir şekilde gören olur ve mahkemeye haber vermezlerse onlarda 50 sopa ile cezalandırılırlardı⁷⁹.

1.2.4. Sümer Ve Akad Kadınının Ticari Hayattaki Rolü

Mezopotamya'da ekonominin temelini tarım oluşturuyordu. Mezopotamya'da tarımsal yönetimin arazi ölçümü, gelir ve giderler gibi çok yönlü gerekleri için çivi yazısını kullanabilen ve değişik fonksiyonları kapsayan bir bürokrasi vardı. Belirlenen en eski ekonomi biçimi olan "*Tapınak Ekonomisinde*", yani temelde rahiplerin yönlendirdiği ekonomide, toprak tanrıların malı sayılıyordu; rahip kralların ve özel memurların gözetimindeki toprak bu evrede herhalde ya hiç toprağı olmayan ya da yalnızca çok az bir toprak sahibi bulunan çiftçiler tarafından işleniyordu. Ekonomide, yalnızca daha sonraki saray ekonomisi biçiminde değil, aynı zamanda genel olarak da, sonraları özel teşebbüs artmıştır⁸⁰.

Diğer taraftan, dünyanın ilk çiftçiliğinin Sümerler tarafından yapılmış olduğu bilinmektedir. Arkeolojik kazılar sonucunda gün yüzüne çıkarılan Sümerlerin çiftçi el

⁷⁸ John M. Riddle, "Doğum Kontrolü ve Kürtaj", *Aktuel Arkeoloji*, S.32, 2013, s. 114-116.

⁷⁹ M. Tosun- K. Yalvaç, *a.g.e.*, s.252.

⁸⁰ B. İplikçioğlu, *a.g.e.*, s.61.

kitabı bunun en güzel kanıtıdır. El kitabı “*Bir zamanlar bir çiftçi oğluna öğütler verdi*”, cümlesiyle başlar. Bunu izleyen talimatlar çiftçinin ürün almak için yerine getirmesi gereken en önemli günlük işler ve angaryalarla ilgilidir. Sümer’in çorak toprağı için sulama temel problem olduğu için, öğütlerin çoğı sulama işiyle ilgilidir. Suyun tarlada çok yükselmemesine dikkat edilmeli; sular çekildiğinde nemli toprak öküz ve kötü niyetlilerin çiğnemelerinden özenle korunmalı; sonra tarla yabancı otlardan ve anızlardan temizlenip, etrafı çitle kapatılmalıdır⁸¹.

Görüldüğü üzere, çiftçi bir babanın oğluna tarımla ilgili verdiği öğütler vardır. Ne yazık ki Sümerlerde ve Akadlarda kadınların ticari hayattaki rolleri ile alakalı bir bilgiye sahip değiliz.

1.2.5. Babil ve Asur Kadınının Ticari Hayattaki Rolü

Babil toplumunda kadınların yapmış oldukları mesleklerin başında hiç şüphesiz sütninelik gelmektedir. Konuyla ilgili Hammurabi Kanunu’nun 194. maddesi aynen şu şekildedir: “*Eğer bir adam çocuğunu bir sütnineye vermişse ve çocuğı sütninenin elinde ölür, sütnine ise babasının ve annesinin haberi olmadan başka bir çocuğı emzirmeye başlarsa, suçu kanıtlanırsa baba ve annenin bilgisi olmaksızın başka bir çocuğı emzirdiğı için memeleri kesilecektir*” denilmektedir. Bu madde Babil toplumunda nadir olarak görülen bir durum olarak değerlendirilebilir, ancak bizlere kalan belgelerde sütninelerle ilgili çok sayıda emzirme sözleşmesinin varlığı bilinmektedir. Bu sözleşmeler, emzirme ücretinin alındığına ilişkin makbuzlardı. Nitekim “*Marduk-Nasir ve Şat- Marduk çocuklarını emzirmesi için Vakartum’a vermişlerdir. İki yıllık emzirme ücretini Vakartum ve Habil-Kinum (Muhtemelen sütninenin kocası) almışlardır*” denilmektedir. Vakartum emzirme ücreti nedeniyle yargıçların huzuruna çıktıktan ve yargıçlar *hierodul* olarak tanımlanan kadınlara bilirkişi olarak başvurmuşlardır. Bu kadınların aynı şekilde sütnine olarak görev yaptıkları bilinmektedir⁸².

Babilli kadınların mesleklerine baktığımızda, değirmencilik, aşçılık, yün dokuma karşımıza çıkmaktadır. Bunların dışında saygın mesleklerin çoğunda çalışan kadınlarla ilgili ancak birkaç örneğe rastlanmıştır. Katip kadınlar, büyücü ya da kehanet uzmanı kadınlar parmakla gösterilecek kadar azdır. Babil toplumunda kadınların çoğı meyhane işletmecisi, şarkıcı veya dansçı olarak çalışmaktaydı. Bu kadınların Gılgamış Destanı’nda ortaya çıkan örneklerine baktığımızda karşımıza şu satırlar çıkmaktadır: “

⁸¹ S. N. Kramer, *a.g.e.*, s. 92.

⁸² H.Klengel, *a.g.e.*, s.246-247.

Asla mutlu bir yuva kuramayacaksın, asla hareme sokulamayacaksın, bira köpüğü senin güzel vücudunu kirletecek, ve sarhoş adamlar kusup senin süslü giysilerini bulaştıracak, yalnızlık içinde tek başına kalacaksın, sur dipleri senin mekanın olacak, ve sarhoşlarla berduşlarla yüzgöz olacaksın”⁸³ denilmektedir. Görüldüğü üzere eski Babil’de sıra dışı meslekleri olan kadınlara toplum tarafından değer verilmemektedir.

Babil toplumunda kadınların yapmış olduğu bir diğer meslekte genellikle “biracı hanım” olarak tercüme edilen *sabitum*’dur. *Sabitum* alkollü içki hazırlayıp satan meyhaneci kadın gibi görünse de, aynı zamanda temel ürünlerle ilgili küçük çapta perakende satış yapan bir tüccardır aslında⁸⁴.

Diğer taraftan, eski Asur toplumunda tarımın önemi hakkında neredeyse hiç bilginin olmaması ilgili kaynakların eksikliğine dayanmaktadır. Asur toplumunda tarım için kullanılan topraklarda çalışan halk ile ilgili saraya ya da tapınağa götürülen malların vergilerini ödemekteydi. Hasat başlamadan önce vergi hesaplamaları yapılmaktaydı. M.Ö. 14. yüzyılda Asur çevresinde küçük çiftçilerin sebeplerini bilmediğimiz nedenlerden dolayı borçlanmaya başladıkları bilinmektedir. Doğal olarak artık vergi alınamıyordu, tohumluk tahıl ve besin maddesi azdı. Şehrin zengin tüccar aileleri borç vererek o zamana kadar köy topluluğuna daha doğrusu küçük çiftçilere ait olan topraklara sahip olmak için bu durumdan faydalanmaktaydılar. Bizlere kalan borç anlaşmaları bu süreci belgelemektedir⁸⁵.

Asur toplumunda iktisadi hayatta bütün bu gelişmeler yaşanırken kadının durumuna dair ne yazık ki hiçbir bilgimizin olmaması çok üzücü.

1.3. MEZOPOTAMYA KADINININ SİYASİ HAYATTAKİ ROLÜ

Sümer ve Akad kadınının siyasi hayattaki varlığı ile ilgili bilgileri içeren herhangi bir yazılı vesika maalesef ele geçmemiştir. Bu durum Mezopotamya’nın coğrafi konumu ve buna bağlı olarak bölgede kurulmuş olan siyasi teşekküllerin yapısı ile ilgili olmalıdır. Ekonomik verimliliği olan coğrafyalarda eldeki toprakların istilacılardan korunması zorunluluğu vardır. Gerçekten Mezopotamya’nın verimli bir tarım alanı olması ve dönemin savaş tarzı göz önüne alındığında savaşlarda etkin olan erkeklerin

⁸³ J. Bottero, *a.g.e.*, s.131.

⁸⁴ J. Oates, *a.g.e.*, s.78.

⁸⁵ Eva Cancik-Kirschbalım, *Asurlular*, (çev: Aslı Yarbaş), İlyayayınevi, İzmir 2004, s.149.

siyasette de ön plana çıkmaları doğal karşılanmalıdır. Nitekim bu tür toplumlar ataerkil bir yapıya bürünmüşlerdir⁸⁶.

1.3.1. Babil ve Asur Kadınının Siyasi Hayattaki Rolü

Hem metinlerde yer alan hem de arkeolojik kazı yerlerinde bulunan kalıntılara dayanarak yapılan araştırmalar Babil sarayında harem kurumunun varlığını ortaya koymaktadır. Haremdeki kadınlar ve görevlerine baktığımızda; kral ailesi (kralın annesi, ilk eşi, kız kardeşleri ve kızları), kralın nikahsız eşleri, şarkıcı (nartum) grubu: Bir diğer nikahsız eş grubu, bunlar kendi aralarında “büyük” ve “küçük” şarkıcı diye ayrılıyordu ve bazı kadın öğretmenler tarafından eğitiliyordu. İçeri kapanmış kadın (*sekertum*) grubu: Bunlar haremde iç idaresinden ve haremde işleyişinden sorumluydular. Diğer bir grup ise; hizmetçiler, uşaklar ve kapıcılar idi. Görüldüğü üzere, haremdeki bütün kadınlar kralın eşleri değildi. Mektuplar sayesinde saray içindeki bu kadın nüfusunun nasıl düzenlendiğini, kadınların gerek kendi aralarında gerekse kralla ya da krallıktaki diğer önemli kişilerle ne tür ilişkilere girdiklerini çok net bir biçimde görebiliriz. Nitekim, bazı kadınlar başlangıçta sadece şarkıcı kademesindeyken nikahsız eş kademesine yükselirken kimileri de, tersine adları bile duyulmadan tamamiyle unutulup gitmektedir⁸⁷.

Ayrıca, Babil Devleti ile Asur Devleti arasında bazı siyasi evliliklerin yapıldığı bilinmektedir. Nitekim, Asur kralı Aşur-uballit gücüne güç katmak için kızını Babil sarayına gelin olarak göndermiştir. Prenses Muballit-şerua görkemli bir düğünle Babil’de kral Burnaburiaş ile evlenmiştir⁸⁸.

Diğer taraftan, Asur kralı ve sarayına ilişkin bilgilerimizin kısıtlı olduğu konuların başında kraliyet evlilikleri ve kraliçelerin siyasi hayattaki rolleri gelmektedir. Bilim adamlarının çoğu kadınların kralla olan ilişkisi hususunda harem kurumunu ön plana çıkarmaktadır. Ancak bulguların ortaya koyduğu üzere, krallar birkaç eşli olsalar da bu kadınların birbirlerine göre önem sıraları ve çocuklarını da etkileyen konumları bilinmemektedir. Kraliçelerle Asur kadınlarının saray duvarlarındaki kabartmalarda resmedildiklerine veya kraliyet metinlerinde onlardan söz edildiğine birkaç istisna dışında rastlanmaz. 9. yüzyılda Kalhuda’da bir sarayda bir Asur kraliçesinin mezarına konan şatafatlı hazinelerle birlikte bulunmuş bir metin, kralın Asur soylularının

⁸⁶ Y. Kılıç, *a.g.m.*, s.36.

⁸⁷ J. Bottero, *a.g.e.*, s. 145-146.

⁸⁸ E. Sever, *a.g.e.*, s.59.

kızlarıyla evlenebildiğini göstermesi açısından son derece mühim bir belgedir⁸⁹. Ayrıca, Kalhuda'da toprağa verilmiş olan III. Tiglat-pileser'in eşlerinden biri olan Yaba, V. Salmanassar'ın eşlerinden biri olan Banitu, ayrıca II. Sargon'un eşlerinden biri olan Atalia'dır; bu kadınlar hakkında ne yazık ki başka bir şey bilinmemektedir⁹⁰.

Asur kraliçelerinin en ünlüsü şüphesiz Semiras'tır. Bir efsaneye göre; Semiramis, cazibesi sayesinde Asur kralı Şamşi- Adad ile hayatını birleştiren güzel ve ihtiraslı bir kadındır. Hırslarının esiri olan Semiramis krala yani kocasına beş gün içinde tahtını kendisine vermesini söylemiş ve kocası bunu kabul etmiştir. Egemenliğinin ilk günü şölenlerle geçmiş fakat ertesi gün kocasını hapse attırıp imparatorluğun tek sahibi olmayı başarmıştır. Kraliçe Semiramis'in başarılarına baktığımızda; savaşlar sonucunda birçok kenti fethetmiştir. Bayındırlık çalışmalarına da hız vermiştir; saraylar, parklar, su getirme çalışmalarıyla adından sıkça bahsettirmiştir. Ayrıca, Semiramis çok güzel, erkekleri baştan çıkararak şehvet düşkününü ve zalim bir kadın olarak tarihe geçmiştir. Nitekim, bir gecelik ilişki yaşadığı aşıklarının kurban etmiştir. Ama aynı zamanda, oldukça zeki, güçlü, gözü pek ve yorulmak nedir bilmeyen bir kişiliğe sahiptir. Kısacası Semiramis, erkek özelliklerine de sahip olan üstün bir kadındır⁹¹.

Ayrıca, Asur tarihinde Semiramis kadar popüler olan bir diğer kraliçede Nakia Zakutu idi. Asarhaddon'un beklenmeyen ölümünden sonra sarayda iç karışıklıklar ortaya çıkmıştı. Valide sultan Nakia Zakutu'nun küçük torununun yanında yer almasıyla diğer kardeşleri ve saraydaki soylular, Asurbanipal'ın taç giymesini kabul ettiler. Valide sultan yaşlanmasına rağmen sarayda çok etkiliydi. Onun etkisiyle iç savaşa dönüşebilecek olası bir kardeş kavgasının önüne geçilmiş oldu. Görüldüğü üzere, Asur tarihinde Valide Sultanlar devletin kaderini etkileyecek kararlarda ön plandadırlar⁹².

1.4. MEZOPOTAMYA KADINININ DİNİ HAYATTAKİ ROLÜ

1.4.1. Sümer ve Akad Kadınının Dini Hayattaki Rolü

Sümer ve Akad devletinde kadının dini hayattaki rolüne değinmeden önce Mezopotamya'da din olgusuna kısaca değinmek yerinde olacaktır.

Din kendine özgü bir biçimde insanı ifade eder ve bu yüzden de, doğamızın bu yönünü en iyi şekilde anlamamıza yardımcı olur. Dini olan her şeyin ayırt edici özelliği

⁸⁹ Amelie Kuhrt, *Eskiçağ'da Yakın Doğu Cilt II*, (çev: Dilek Şendil), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013, s.194.

⁹⁰ E. C. Kirschbalim, *a.g.e.*, s.133.

⁹¹ J. Bottero, *a.g.e.*, 156-157.

⁹² E. Sever, *a.g.e.*, s.118.

olarak kabul edilen kavramlardan biri, tabiatüstü düşüncesidir. Nitekim tabiatüstü gizemin, bilinmezin ya da anlaşılmaz olanın dünyasıdır. Din, bilimin ve genel olarak açık düşüncenin sınırları dışında kalan her şey hakkında bir tür spekülasyondan ibaret bir olgudur⁹³.

Diğer taraftan, Mezopotamya’da yerleşik ve tarımcı halkların dinleri dört önemli özellikten oluşmaktaydı: Güneşe tapma, ölüme karşı ilgi, çok tanrılıktan tek tanrılığa doğru bir meyil, ve ruhlar dünyası ya da yüce kat kavramı. Mezopotamya toplumlarında tanrı telakkisi inancı yoğun bir şekilde görülür. Tanrı telakkisi, kutsal devlet ve otorite anlayışı, kadim örf, mülksüzlük ve savaşıncılığa dayalı üretim tarzı birbiriyle bağlantılı ve birbirini besleyen faktörler olarak Mezopotamya-Akdeniz havzasının tarihsel düzenini oluşturmuştur⁹⁴.

Ayrıca, Mezopotamya’da, Sümerliler döneminde gücün merkezinin tapınak olması bize yönetimin din ile yakınlığı hakkında fikir verse de yani tapınak merkezli yönetim teokrasiyi anımsatsa da ilksel faktöre dair bilgilerimiz hala net değildir. Dolayısıyla Sümer idari sistemini tamamen dini gerekçelere bağlamak eksik veya yanlış olacaktır. Bilindiği üzere, bu mekanlarda sadece dini işler ile ilgilenilmeyip, kentin siyasi ve ekonomik durumu da buradan kontrol edilmekteydi. Nitekim Sümer kentlerinde en yüksek devlet memuru olan ve “En” unvanını taşıyan kralın esas görevi, tapınağı ve ekonomiyi tanrı adına yönetmektir. Dolayısıyla buradaki yöneticinin “*Rahip Kral*” olarak tanımlanması çok doğaldır. Nitekim Uruk kentinde yapılan kazılarda çıkarılan mühürlerde, kral mühür üzerinde betimlenen diğer kişilerden fiziki görüntüsü ile farklı bir şekilde resmedilmektedir, böylece onun “*egemen güç*” olduğuna işaret edilmiştir⁹⁵.

Öte yandan, mitoloji; tanrıların, tanrıçaların ve tanrı benzeri varlıkların kahramanca savaşmalarını, yer altına yaptıkları yolculukları anlatan unutulmaz ve geleneksel bir malzemedir. Tanrıça mitlerinden, tıpkı müzik gibi bir resim seli dökülür. Orada anlatılan, bir kadının hayatının en özel anlarıdır; aşık olmak, çocuk doğurmak gibi. Müzik gibi mitolojide duyguları aktarmak için uygun bir sanattır⁹⁶.

Nitekim, Eskiçağ toplumlarında dini inanç sistemiyle mitoloji iç içedir. Genellikle din ve tanrılar sistemi mitolojinin içerisinde yer almaktadır. Dolayısıyla

⁹³ Emile Durkheim, *Dini Hayatın İlk Biçimleri*, (çev: Fuat Aydın), Ataç Yayınları, İstanbul 2005, s. 43.

⁹⁴ Hamza Ateş- Soner Ünal, “Devletin Doğduğu Yer: Antikçağ Ortadoğusunda İdari Hayat”, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.16, 2004, s. 31-33.

⁹⁵ Yusuf Kılıç-Şeyma Ay, “Eski Mezopotamya’da Siyasi Örgütlenmede Din Olgusu”, *Turkish Studies*, Vol 8/5, 2013, s.389.

⁹⁶ Manuela Dunn Mascetti, *İçimizdeki Tanrıça*, (çev: Belkıs Çorakçı), Doğan Kitapçılık, İstanbul 2000, s.12.

Mezopotamya'nın inanç sistemi ile beraber mitolojileri de diğer Eskiçağ toplumlarını etkisi altına almıştır. Nitekim, Mezopotamya medeniyetinin ürünü olan edebi eserlerin bazıları Hurriler, Hititler, Urartular ve Suriye-Filistin hattındaki diğer halklar ya kendi dillerine tercüme ederek ya da bu eserleri örnek alarak yazdıkları eserlerle yaşatmaya devam etmişlerdir⁹⁷. Sümerlerin en meşhur mitlerinin başında şüphesiz tanrıça İstar'ın ölümler diyarına inmesini anlatmaktadır. Tammuz (Dummuzi) tanrıçanın evinin önüne gelir ve içeri girmek için yaygara koparır. İnanna annesinin rızasını aldıktan sonra banyo yapar, yağlar sürünür, kraliçelik giysilerini giyer, takılarını takar ve damat adayına kapıyı açar. Birbirlerine sarılırlar sonra Dumuzi onu tanrısının kentine götürür. Böylece bolluk ve bereketi simgeleyen kutsal evlilik gerçekleşmişti. Dumuzi böylesine tutkuyla istediği evliliğin kendi sonuna neden olacağını ve cehennem dibine atılmasıyla sonuçlanacağını kesinlikle tahmin etmemiştir⁹⁸. İnanna Dumuzi kutsal evlilik ritüeli muhtemelen her yıl kutlanmış olmalıdır. Kral Dummuzi'nin ardından kralların tanrıça İnanna'nın kocası olma geleneği yüzyıllar boyunca önce Sümer sonra Akad kralları tarafından uygulanmış böylece tören ulusal bir bayram havasına dönüşmüştür⁹⁹.

Ayrıca, büyücülüğün ana vatanının Orta Doğu olduğu açıktır. 4000 yıl öncesine baktığımızda karşımıza büyülü bir uygarlık Sümer uygarlığı çıkmaktadır. Gerek büyü, gerekse sihir ve yıldızbilim hem inançlara hem de kurallara bağlı bir şekilde hayat bulmuştur. Sümer'de büyücü/sihirbaz aynı zamanda bir baş rahiptir. *Ašipu* olarak adlandırılan büyücü büyü ritüelini tanrıların yardımıyla yaptığına inanmaktadır¹⁰⁰. Büyü ritüellerinin sadece erkekler tarafından yapıldığı muhtemelen doğru bir bilgi değildir. Nitekim, tarih boyunca büyücü kadınlar hemen hemen tüm toplumlarda karşımıza çıkmıştır. Sümerlerde ise, büyücü kadın yoktur ifadesi doğruluk payı düşük bir ifadedir.

Öte yandan, Mezopotamya yazılı kaynaklarında adı geçen çok sayıda Rahibe sınıfının olduğu bilinmektedir. Sumerce *EN* kelimesi "*sahip, efendi*" manasına gelmekte ve Akadca'ya *bēlum* olarak tercüme edilmektedir. EN "yüksek rahip" anlamına da gelmektedir. Yüksek rahip sınıfının karşılığında feminen anlamında EN'in mukabili olarak *NIN.DİNGİR.RA* kullanılmaktadır¹⁰¹

⁹⁷ Yusuf Kılıç-Ebru Uncu, "Eski Mezopotamya İnanç Sisteminin Yunanlılara Etkisi (İstar Aphrodite Örneği)", *History Studies*, Vol 3/1, 2011, s.185.

⁹⁸ S.N. Kramer, *a.g.e.*, s.196.

⁹⁹ Cengiz Çetin, "Türk Düğün Gelenekleri ve Kutsal Evlilik Ritüeli", *A.Ü.DTCF Dergisi*, S.48, 2008, s. 114.

¹⁰⁰ Giovanni Scognamillo, *Doğu ve Batı Kaynaklarına Göre Büyü*, (çev: Arif Arslan), Karizma Yayınları, İstanbul 2002, s. 34-35.

¹⁰¹ Yusuf Kılıç-H.Hande Duymuş, "Eski Mezopotamya'da Din Kadınları (Rahibeler)", *Türkiye Sosyal Araştırmaları Dergisi*, S.1, Ankara 2009, s.164.

Mezopotamya toplumlarında rahibe sınıfı özel bir yere sahiptir. Dünya tarihinin ilk rahibesi M.Ö. yaklaşık 2300'lerde yaşamış olan I. Sargon'un kızı Enheduanna'dır. Bilindiği üzere Sümer ve Akad toplumlarında yazman olan pek fazla kadın yoktur. Zira kadınların okullarda aktif bir şekilde çalıştıklarına dair yazılı vesika bulunamamıştır. Ancak Enheduanna edebiyatla ilgilenen, edebi eserler kaleme alan bir din kadını olarak karşımıza çıkmıştır¹⁰².

1.4.2. Babil ve Asur Kadınının Dini Hayattaki Rolü

Babil toplumunda kadının dini hayattaki fonksiyonuna ilişkin en açık bilgiler Hammurabi Kanunu'nda karşımıza çıkmaktadır. Babil toplumunda farklı ünvanlara sahip rahibe sınıfının olduğu açıktır. Nitekim, "*Entum rahibeleri*" Eski Babil Devleti döneminde "yüksek rahibe sınıfı" anlamında kullanılan bir tabirdir. Bu rahibeler, erkek tanrılara hizmette yükümlü olup, diğer rahibeler arasında üstün bir konumda bulunmaktadır. Bilgi veren tarihi belgelerden bu kadınların tapınakta kıyafetleri ve takıları ile kolayca ayırt edilebildikleri, katlı elbiseler ve yüksek kenarlı başlıklar giydikleri, mücevher taktıkları anlaşılmaktadır. Hammurabi Kanunu'nun 178. ve 179. maddelerinden; *entum* sınıfındaki rahibelerin asil aile kızları arasından seçtikleri, bu sınıf rahibelerin evlenmelerine izin verildiği anlaşılmaktadır. Babil toplumunda bir diğer rahibe sınıfı ise *Naditumlar'dır*. Bu sınıf din kadınlarının özellikle Babil'in kuzeyinde önemli bir kült şehri olan Sippar'da üstün bir mevkiye sahip oldukları anlaşılmaktadır. Eski Babil panteonunda Tanrı Marduk'un yanında yüksek bir konumda olan Tanrı Şamaş'a ait tapınağın bulunduğu bu şehirde *naditumlar*, "*gāgum*" denilen manastırda oturmaktaydılar. *Naditum* adı verilen din kadınları bu erkek tanrılara adanmışlardı. Bu sınıf kadınlar sadece Sippar'daki zengin ve nüfuzlu ailelerden değil, diğer Babil kentlerinin ailelerinden de seçilebiliyorlardı. Hatta Sippar'a sonradan yerleşen yabancı aileler de kızlarını bu tapınağa gönderebilirlerdi. Yine Sippar'daki *naditumların* "Şamaş'ın hizmetçisi" anlamına gelen isimler gibi dinî isimler taşıdıkları bilinmektedir. Ancak bu kadınların *naditum* olmadan önce mi? Yoksa *naditum* olduktan sonra mı? Böyle isimler aldıkları konusunda net bilgiler mevcut değildir. Elizabeth C. Ston çalışmasında Sippar'daki *naditumların* bu mesleğe isim değiştirme ritüeli ile girdiklerini ancak Nippur'daki *naditumlarda* böyle bir isim değişikliğinin yapılmadığını belirtmektedir¹⁰³.

¹⁰² S. N. Kramer, *a.g.e.*, s.423.

¹⁰³ Y. Kılıç-H.H. Duymuş, *a.g.m.*, s. 165-166.

Hammurabi Kanunu'nun 145. maddesi: “ Eğer bir adam bir Naditum ile evlenirse ve ona çocuk temin etmezse, o adam bir Şugitum ile evlenmeyi kafasına koyarsa, o adam Şugitum'u alacaktır. Onu evine sokacaktır fakat o Şugitum, Naditum ile yarışmayacaktır” denilmektedir¹⁰⁴.

Naditumların çocuk doğurmaları yasak olduğu için ileride kendilerine bakmaları için evlatlık alabilme hakları bulunmaktaydı. Sippar'da bulunan belgelere göre, *Naditumların* ödünç verme, ticaret yapma gibi başka hakları da bulunmaktaydı. *Naditumlar* bütün bunlara ek olarak katip ve yazıcı olarak görev yapmaktaydılar¹⁰⁵.

Diğer bir rahibe sınıfı ise, *SAL.ZİKRUM* kadın sınıfı, Hammurabi Kanunu 178 ve 179. Maddelerine göre; rahibe olan *NİN.DİNGİR* ve *LUKUR*'dan sonra anılmaktadır. Demek oluyor ki, bu kadın sınıfı *NİN.DİNGİR* ve *LUKUR* sınıfından daha aşağı bir kademedede bulunmaktadır. Fakat Hammurabi Kanunu 181. maddesinde; tanrıya adanan *LUKUR,NU.GİG* ve *NU.BAR* gibi rahibe sınıfları arasında *SAL.ZİKRUM* adının geçmeyişi, belki bu sınıfta olan kadınların rahibeden ziyade, mabetlerde tanrıya adanan diğer kadınların hizmetlerini gören başka bir hizmetkar sınıfınının olduğunu düşündürmektedir. Gerçekten Hammurabi Kanunu 192. ve 193. maddelerine göre *SAL.ZİKRUM*'lar saraya ait bir hizmetli sınıfıyla zikredilmekte olup evlat alabilmekteydiler. Diğer taraftan, Sumerce ideogramlar olan *SAL.ZİKRUM* tabirinin Akadça karşılığı bilinmemektedir. Kelimeyi teşkil eden *SAL* Sumerce'de kadın determinatifi kabul edilirse *Zİ.Kİ.RU.UM* yazılışı şeklindeki kelimenin Sumerce'de ne anlam ifade ettiği açık değildir. Bu nedenle *ZİKRUM* kelimesinin Akadça olduğu düşünülmekte ve bu kelime Akadça'daki “*Zikaru*” kelimesi ile eşleştirilmekte olup “erkek” anlamında ifade edilmektedir. Böylece bu ideogramlar “kadın-erkek” şeklinde yorumlanmaktadır. Eğer bu anlamlandırma doğru ise, ortaya çıkan durum, Uruk'taki bazı gelenekleri hatırlatmaktadır, buna göre belirli eğlence ve kutlama günlerinde kadın rahipler erkek, erkek rahipler ise kadın kılığına girerlerdi. Ancak, kanunlardan elde edilen bilgilerden, bunların kadın olduğundan da şüphe yoktur¹⁰⁶.

Ayrıca, diğer bir rahibe sınıfı ise *Qadištumlar* idi. Eski Babil Devleti zamanında, *Qadištumlar*, mal ve çocuk sahibi olabildikleri gibi, ayrıca başkalarının çocuklarına sütannelik yapabiliyordu. Hammurabi Dönemi'ne ait bir vesikada; “*Anum-kinum'un karısı Zuhurtum, çocuğunu dadılık yapması için İltani'ye Qadištum'a verdi ve ona 3*

¹⁰⁴ M. Tosun- K. Yalvaç, *a.g.e.*, s.199.

¹⁰⁵ Y. Kılıç-H.H. Duymuş, *a.g.m.*, s. 165-166.

¹⁰⁶ Y. Kılıç-H.H. Duymuş, *a.g.m.*, s. 169-170.

*şegel gümüş ödedi” denilmektedir.*Yine aynı dönemden kalan edebî metinlerde de *Qadiştumlar* ilginç pasajlarda yer almaktadır. Bir metinde geçen “..*hamile kadının doğurduğu evde, Qadiştumun evinde, ebe kadın sevinçlidir”* ibaresi dikkat çekicidir. Buradan *Qadiştumların* dadılık yapılan ve doğumların gerçekleştirildiği özel mahallerde yaşadıkları sonucuna varılabilir. Ebe, doğum esnasında kadınların ihtiyaç duydukları fizikî yardımı yaparken, *Qadiştumlar* manevî ve dinî bir fonksiyon üstlenmiş olabilirler.Orta Asur Dönemine ait dini metinlerde de *Qadiştumlardan*söz edilmektedir. Asur’da tanrı Adad kültüründe bu kadınların aktif rol oynadıkları belirtilmektedir. Bir metinde, *Qadiştumlar* SANGA rahipleri ile dini törenleri idare ettikleri ifade edilmektedir. Rahiplerle beraber temizlenme ritüelini gerçekleştirirler ve monoton bir sesle ilahi okurlar. Bu kadınlar ritüeller boyunca özel mücevherler takarlar ve kutsal sunuma iştirak ederlerdi¹⁰⁷.

Öte yandan, *Kulmaşitum* rahibeleri de mabet hizmetinde görev yapan bir diğer rahibe sınıfı idi. Hammurabi Kanunu’nun 181. maddesinde, babanın kızını tanrı için *Kulmaşitum* olarak adayacağı belirtilmektedir.

Hammurabi Kanununda karşımıza çıkan son rahibe sınıfı ise; *Şugitum* sınıfıdır. Nitekim Hammurabi Kanunu’nun 183. maddesinde; “*Eğer bir baba, Şugitum olan kızını kocaya verirken çeyizle birlikte mühürlü bir belge yazarsa, baba öldüğünde baba evi malından hisse alamayacaktır”* denilmektedir. 184. maddede ise; “*Eğer bir adam, Şugitum olan kızına çeyiz vermez ve kocaya da vermezse baba öldüğünde, baba evinin gücüne göre kardeşleri ona çeyiz verecekler, onu kocaya vereceklerdir”* denilmektedir¹⁰⁸.

Her zaman ve her yerde olduğu gibi Babil toplumunda da sık sık insanların üzerine çöken çeşitli felaketler yaşamı zorlaştırmıştır. Din, bu felaketlere savunma sağlamış, özellikle de hastalıklar söz konusu olduğunda imdada yetişmiştir. Nitekim din ve büyü kişinin kötülöklere karşı savunulmasını amaçladıkları için birbirleriyle ilintili olmuşlardır. Hastalıklar ya da felaketler genellikle günahların cezası olarak düşünölmüş ve tanrıların temsilcisi olan ifritlerin işi olarak değerlendirilmiştir. Babil insanı bu ifritlerden korunmak ya da günahlarının etkilerini yok etmek için büyüye başvurmuşlardır. Bu büyülerden içerik açısından en ilginç olanı, *şurpu’dur. Şurpu*, büyücöden yardım isteyen kişinin hangi hareketiyle tanrıları kızdırdığını bilmediği

¹⁰⁷ Y. Kılıç-H.H. Duymuş, *a.g.m.*, s.171-172

¹⁰⁸ M. Tosun- K. Yalvaç, *a.g.e.*, s.275.

durumlarda uygulanmıştır¹⁰⁹. Ancak, büyücülerin erkek mi yoksa kadın mı olduğu sorusu ne yazık ki açık değildir. Fakat geçmişten bizlere kalan geleneklerimiz çerçevesinde günümüzde büyücü kadınların varlığından hareket ederek Babiller de kadın büyücülerin olabileceği ihtimali yüksektir.

¹⁰⁹ Ebru Mandacı Uncu, “Eski Mezopotamya’da Tıp”, *History Studies*, Vol 5, 2013, s.113-114.

İKİNCİ BÖLÜM

ANADOLU'DA KADIN

2.1. ANADOLU

Antik Çağ'da Anadolu yarımadası için “*Asia*” ya da “*Küçük Asia*” deyiimi kullanılmıştır. Bu deyim ilk kez ne zaman ortaya çıktığı ve yarımadanın hangi bölümünü ifade ettiği konuları ne yazık ki çok açık değildir. Ancak Homeros'ta Kaystros yani Küçük Menderes yöresi; Arkhilokhos'ta Lydia; Mimnermos'ta ise Ionia'da Kolophon ve bunun güneyindeki Ephesos'a doğru uzanan saha için kullanıldığı düşünülmektedir. Görüldüğü üzere M.Ö. 5. yüzyıl öncesine ilişkin kayıtlarda *Asia* adı daha çok Batı Anadolu'nun çok küçük bir bölümünü kastetmek için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Buna karşılık Herodotos Halys ırmağının (Kızılırmak) üst yanına düşen bir Yukarı *Asia* ya da yine Halys'in ötesinde, kapsamı içine Assyria ve İran gibi ülkeleri de alan Avrupa ile kıyaslanabilecek bir Asya kıtasının (Megala *Asia*) yanında, daha çok Batı Anadolu'yu kapsayan, daha küçük bir *Asia*'nın (*Asia Mikra*) varlığından da haberdar görünmektedir. Nitekim, Küçük *Asia*'yı Asya Kıtası'ndan ayırt edebilmek için kullanıldığı anlaşılan “*Küçük Asia*” deyiimi açık bir biçimde ilk kez M.Ö 2. yüzyılda Ptolemaios tarafından; modern anlamda coğrafi bir tanım olarak ve *Asia Minor* biçimiyle de ilk kez M.S 5. yüzyılın ilk yarısında kullanılmıştır¹¹⁰.

Bugünkü bilgilerimiz doğrultusunda ise, “*Anadolu*” ya da “*Küçük Asya*” olarak bilinen bölgenin, Himalayalar'ın ardında yer alan Fransa, İspanya ve Kuzey Afrika'nın Atlantik kıyı şeridine kadar uzanan büyük bir dağ kuşağının parçası olduğu bilinmektedir. Bölgenin ortasında deniz seviyesinden ortalama 1000 metre yükseklikte, çok eski kayalardan oluşan yüksek bir plato yer almaktadır. Kuzey ve güneyden Pontus ve Toros dağlarının kıvrımlarıyla çevrili olan Anadolu, bütün olarak bakıldığında, Karadeniz ve Akdeniz arasında çıkıntı yapan büyük bir yarımada¹¹¹. Güneydoğuda

¹¹⁰ Veli Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001, s.2.

¹¹¹ J.G. Macqueen, *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*, (çev: Esra Davutoğlu), Arkadaş Yayınevi, Ankara 2013, s.11.

Suriye ve Mezopotamya, kuzeybatı da ise Avrupa ile komşu olan Anadolu, tarihin her evresinde birçok halkın akınlarına uğramış ve çok sayıda yönetim değişikliğine tanıklık etmiştir. Nitekim tarih boyunca bölgeye yapılan tüm göçler doğudan batıya ya da batıdan doğuya doğru gerçekleşmiştir. Bu göçlerin en büyük getirisi ise Anadolu coğrafyasında pek çok kültür ve medeniyetin birbirini etkilemesi ve birbirine karışmış olmasıdır¹¹². Zira doğu ile batı arasında köprü olarak kullanılan Anadolu coğrafyası sayesinde doğunun dini, sanatı, medeniyeti Yunanistan'a geçmiş yine bu köprü üzerinden Yunan medeniyeti Makedonyalı İskender'in aracılığıyla batıdan doğuya taşınmış böylece medeniyetin gelişimi helezon bir karakter takip etmiş öyle ki, bu medeniyet unsurlarını tekrar Anadolu üzerinden Hindistan'ın kalbine kadar götürmüştür¹¹³.

Ayrıca Anadolu ikliminin canlı yaşamına ve tarımsal faaliyetlere müsait olması topraklarının bereketli olması, dört farklı iklim kuşağında bulunmasından dolayı muhtelif bitki türlerinin yetişiyor olması ve sahip olduğu zenginlikler ve önemli hammadde kaynaklarıyla üstün bir merkez durumunda olduğu için, pek çok toplumun vazgeçilmezi olmuştur¹¹⁴. Bütün bunlarla birlikte, en eski çağlardan beri dünyanın en önemli doğal kaynaklarına sahip olan ve tarihsel yolları kavşak noktasında bulunan Anadolu, pek çok bölge ve farklı coğrafi özellikleri ile de daima dikkat çekici olmuştur¹¹⁵.

Anadolu'daki tarihsel yollar konu edildiğinde akla ilk olarak “*Pers Kral Yolu*” gelmektedir¹¹⁶. Nitekim, Heredotos “*Pers Kral Yolunu*” İran devrine ait olup Ephesos'tan Kilikia geçidi ile Susa'ya giden büyük bir yol olarak tarif etmektedir. Bütün devlet işleri için en kestirme yol olarak burayı tarif etmektedir¹¹⁷.

Diğer taraftan, dünyanın en eski yerleşim yerlerinden birisi olan ve tarihi boyunca bir çok toplum ve medeniyete ev sahipliği yapan Anadolu coğrafyasının tarihi süreç içerisindeki siyasi ve sosyal olaylara da mekan olduğu muhakkaktır. Bu noktada Anadolu toplumlarının sosyal hayatları siyasal ve bu iki önemli unsur içerisinde kadının

¹¹² Eser Urundul, *Anadolu Mitolojisi*, Genesis Yayınları, Ankara 2012, s.21.

¹¹³ W.M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, (çev. Mihri Pektaş), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1960, s. 19.

¹¹⁴ J.G. Macqueen, *a.g.e.* , s.11.

¹¹⁵ Veli Ünsal, “Eskiçağda Anadolu Su Kaynakları(Orta ve Doğu Anadolu)”,*Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.1, S.28, 2012, s.211.

¹¹⁶ V. Sevin, *a.g.e.* , s.7.

¹¹⁷ W.M. Ramsay, *a.g.e.* , s.26-27.

rolü incelenmeye değer bir konudur. Bu sebeple çalışmamızın bu bölümünde eski Anadolu kadınının toplumdaki her türlü etkinliği üzerinde durulacaktır.

2.2. ESKİ ANADOLU'DA KADIN

Kadın, çocuk doğurup yetiştirdiği ve yaşamın yeniden üretilebilmesini sağladığı için, tarihin her evresinde büyük bir önem kazanmıştır. Böylece kadının doğurganlığı toprağın verimliliği ile özdeş sayılıp kutsanmıştır. Kadın tıpkı toprak gibi içinde gizli tohumlar taşıdığı ve toprakta bulunan yaşamsal, gizemli bir karanlık güce sahip olduğu için, toplumda büyük bir değere ve üstünlüğe sahip olmayı sürdürmüştür. Nitekim ilkel boylarda Ana soyunun egemen olduğu anaerkil aile tipi ile karşılaşmaktadır¹¹⁸.

İlk dönemlerde insan; üretken, verimli, yaşama can veren doğa anasının kucağında, kadının üretimde etkin role sahip olduğu anaerkil toplum yapısı ve soyun anadan çocuğa geçtiği ana hukukuna bağlı bir toplumsal yaşam sürdürmüştür¹¹⁹. Nitekim, kadının toplum içerisindeki önemli rolünü açıklamaya çalışan Bachofen'in anaerkillik teorisinin yer aldığı "Das Mutterrecht" adlı eserinde sadece tarihsel olguları saptamak değil, "her şeyin kökenini, gelişimini ve sonunu" açıklamayı hedeflemiştir. Bachofene göre: Bireyler gibi, halklarda birer organizmadır. "Yeşermek" ve olgunlaşmak için sağlam bir yol gösterici olarak bir ele ihtiyaçları vardır ve bu el ancak Ana'nın eli olabilir. Muzaffer Anaerkillik dönemi "maddenin" ve "fiziksel varoluş kanunlarının bütünüyle egemen olduğu bir dönemdir. Bütün bunlarla birlikte Bachofen hiçbir yaratığın kadından daha derin dindar olamadığını ve dişi cinsin karşı konulmaz otoritesini ve gücünü, tanrısal olana yakınlığından aldığı annenin hem aileye hem de devlete egemen olduğunu ve böylece insanoğlunun tamamen bir anaerkillik çağına girdiğini iddia etmektedir¹²⁰.

Diğer taraftan toplumun sosyal yapısının yapılanması ve bu yapının farklılık ve değişkenlik göstermesi çoğu kez toplumların yaşadıkları coğrafyanın şartlarına bağlı olarak şekillendiği konusunda ciddi teoriler ileri sürülmüştür. Ancak bu görüşte olan birçok uzmanın aksine bu tür bir nazariyeye karşı duranlarda vardır. Öyle ki, insanoğlu

¹¹⁸ Gülden Ertuğrul, "Anadolu'da Türk Kadın Haklarının Evrimi", *Doğu Akdeniz Üniversitesi, 2. Uluslararası Kadın Araştırmaları Konferansı*, Kadın Araştırmaları ve Eğitimi Merkezi, Gazimagusa 26-28 Nisan 2006, s.1.

¹¹⁹ Burcu Kaya Erdem-Özge Baydaş Sayılğan, "Ataerkil ve Anaerkil Toplumun Tarihsel Savaşımının "Avatar" Filmi Bağlamında İncelenmesi", *İstanbul Arel Üniversitesi İletişim Fakültesi İletişim Çalışmaları Dergisi*, C.1, S.1, İstanbul 2011, s.100-101.

¹²⁰ Georges Duby-Michelle Perrot, *Kadınların Tarihi Cilt I*, (çev: Ahmet Fethi), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2005, s. 447.

yerleşik hayata geçmeden önce varlığını avcılık, balıkçılık ve yiyecek toplayıcılığına dayanan bir hayat tarzı ile sürdürmüştür. Daha sonra, yaklaşık olarak M.Ö. 10.000 civarında, ilk bitki ve ardından ilk hayvan türlerinin evcilleştirilmesi ile “yerleşik” bir hayat tarzı oluşmuş ve bu hayat tarzı uygarlığın bugünkü aşamasına gelmesinde son derece hayati bir öneme sahip olmuştur. Ancak uzun süre inanıldığı gibi avcılık, toplayıcılık, göçebelik, çiftçilik şeklinde birbirinden ayrı düşünülen bu sıralama, doğru değildir.¹²¹Nitekim, Vere Gordon Childe¹²²“*Tarıma başlanması, yerleşik yaşam düzeninin benimsenmesiyle karıştırılmamalıdır*” demektedir. Geçmişten bugüne çiftçinin yerleşik yaşamına karşıt evsiz barksız avcının göçebe yaşamı gösterilir. Bu karşıtlık gerçeklikten uzaktır. Birinin diğeri olmadan var olabileceği konusundaki teorisini Childe örneklerle desteklemiştir. Kanada’nın Pasifik sahilinde sürekli ahşap evlerde yaşamış 19. yüzyıl avcı ve balıkçı kabilelerini ve Buzul Çağı’nda Fransa’da uzun nesiller boyunca aynı mağaralarda yaşayan Kromagnonları işaret etmektedir¹²³.

Ayrıca, besin üretiminin, besin toplayıcılığının hemen ardından gelmediği de unutulmamalıdır. İlk başta hayvan, kuş, balık avcılığı, meyve, sümüklüböcek, bitki toplayıcılığı, besin toplayan insan için temel gıdalardı. Av eti, balık, böğürtlen, fındık, fıstık gibi yiyeceklere arpa, buğday, süt takviye gıdalardı. Muhtemelen erkekler avcılık gibi fiziksel güç isteyen faaliyetlerle ilgilenirken, ilk ekim kadınlar tarafından yapılmıştır. Besin üretimi sağlandıktan sonra insanoğlu artı üretim birikimi yapma zorunluluğuyla karşılaşmıştır. Bunun sonucunda kadınlar bu iş bölümü içerisinde üzerlerine düşen görevi yerine getirebilmek için var güçleriyle mücadele etmişlerdir. Ekin, biçilir biçilmez tüketilmemelidir, ekinler saklanmalı, biriktirilmeli, yıl boyunca idare edilmelidir. Her hasadın bir bölümü de ertesi yıla tohumluk olarak ayrılmalıdır.¹²⁴

¹²¹ M. Murat Baskıcı, “Evcilleştirme Tarihine Kısa Bir Bakış”, *A.Ü.SBF Dergisi*, C. 53, S. 1-4, 1998, s.73.

¹²² Avustralya doğumlu İngiliz Arkeolog Vere Gordon Childe, 1925 yılında “*The Dawn of the European Civilization*” (Avrupa Uygarlığının Doğuşu) adlı kitabıyla 20. yüzyılın en özgün ve etkin Prehistoryacı olarak ün kazanmıştı. Childe’nin buluşu olan “Neolitik Devrim” deyimini, bugünde arkeologlar tarafından yaygın şekilde kullanılmaktadır. Yine de bazı arkeologlar, tarımın ani bir değişimden çok aşamalı bir gelişim süreci olarak görülmesi gerektiğini söylemektedir. Childe, Neolitik’in “*insanlık tarihinde ateşin bulunmasından sonra gelen en büyük ekonomik devrim*” olduğunu yazmıştı. Bu sayede, artık tamamen insanın kontrolüne giren ve onun tamamen kendi çabalarıyla neredeyse sınırsız şekilde yayılabilme gücüne sahip, daha zengin ve daha güvenilir bir besin kaynağının yolu açılmıştı. Daha geniş bilgi için bkz. Michael Balter, *Tarıca ve Boğa*, (çev: Selen Hırçın Riegel), Homer Kitabevi, İstanbul 2008, s.159-160.

¹²³ Gordon Childe, *Kendini Yaratan İnsan, İnsanın Çağlar Boyu Gelişimi*, (çev. Filiz Ofluoğlu), Varlık Yayınları, İstanbul 2006, s.49.

¹²⁴ G. Childe, *a.g.e.*, s. 55.

Netice olarak, tarih öncesi devirlerin toplumsal iş bölümüne bakıldığında, kadına, doğanın kendine vermiş olduğu doğurganlık görevini yerine getirebilmesi için eve ve ocağa dönük uğraşlar yüklendiği ya da kadının bu uğraşları kendisinin benimsediği görülmektedir. Bunların içinde, kap-kacak yapmak, bitki tohumlarını öğüterek yemek veya ekmek yapmak örtü ve halıları dokumak, yün eğirip örmek gibi el dokumacılığı ve tarım işçiliği gibi beden gücü gerektiren meziyetler yer almaktadır. Buna istinaden erkek ise daha dışa dönük olarak kabul edebileceğimiz; av, savaş, yapı ustalığı ve gemicilik kışlık yakacak odun temin etmek gibi güç ve cesaret isteyen işlerle dünyaya açılmıştır¹²⁵. Nitekim, kadın bu iş bölümü içerisinde hayatın akışını ve sürekliliğini ayarlama, sorunlara çözüm bulma, çocuğunu doğurma, besleme ve onu hayatın zorluklarına hazırlama görevini yerine getirmiştir. Görüldüğü gibi beslenme sorununun güvence altına alınması da büyük oranda kadının görevleri arasında yer almaktadır. Çünkü bitkileri-meyveleri toplamak ve kışın konaklamanın yapıldığı yerlerde çevreyi gözetlemek ayrıca balık avlamak da kadının görevleri arasındadır. Bütün bunların sonucu olarak kadının toplumda itibarının yükseldiği, hatta belki de bazı özel güçlere sahip olduğu yolunda bir inancın geliştiği görülmektedir¹²⁶. Bu noktada Eski Anadolu Kadını'nın tarihi süreç içerisindeki büyük serüvenini aşağıdaki şekilde tarihi dönemler dahilinde ele almak gerekmektedir.

2.2.1. Neolitik Çağ'da Anadolu Kadını

Neolitik Çağ M.Ö. 10 bin yılı ile 7 bin yıl arasındaki zaman dilimini kapsar. “Neolitik Çağ”, “Çanak Çömleksiz Neolitik” ve “Çanak Çömlekli Neolitik Çağ” olarak iki bölümde ele alınmaktadır. Bu şekilde ayırım yapılmasının sebebi ise, sadece kilden kap kacak yapımı gibi yeni bir teknolojinin keşfedilmesi değildir. Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'da yerleşik yaşam ve bunun gereği yeni bir mimari, köy yaşantısı ortaya çıkar; beslenme de tahıllar ve evcilleşme sürecindeki hayvanlar giderek daha fazla katılır, ancak avcılık ve toplayıcılık hala yaşamın temelini oluşturmaya devam eder. Çanak Çömlekli Neolitik Çağ'da ise çiftçiliğe, besin üretimine dayalı ekonomik model tüm kaideleriyle birlikte yerleşmeye başlar ve bu toplumsal hayatın bir parçası olur. Bu

¹²⁵ G. Ertuğrul, *a.g.m.*, s.1.

¹²⁶ B. Kaya Erdem-Ö. Baydaş Sayılğan, *a.g.m.*, s.103.

sebeple Neolitik Çağ'ın ikiye bölünmesi, bu dönemlere verilen adların belirlediğinden çok daha büyük bir öneme sahiptir¹²⁷.

Nitekim, bu dönemde insanların, hayvan ve bitkilerden bazılarını evcilleştirmiş oldukları anlaşılmaktadır. Neolitik Çağ bu yönüyle Paleolitik¹²⁸ ve Mezolitik¹²⁹ kültürdeki avcı-toplayıcı hayat tarzının yanında bir devrim niteliği taşımaktadır. Neolitik Çağ ile birlikte avcılığın yerini hayvancılık, toplayıcılığın yerini ise tarım almıştır. Böylece ilk köy yerleşmelerinde, sulu tarımın sağladığı fazla ürünün sonucunda ortaya çıkan kentlerde, iş bölümü, para ve pazar ekonomisi gibi kavramlar ortaya çıkmış, yazının ve matematiğin icadı yapılmış, mülkiyet ve eğitim kurumsallaşmış, hukuk, yönetim, bilim, düşünce ve inançlar sistemleştirilmiş, çanak, çömlek yapımı ve dokumacılık gelişmiştir. Ayrıca erkekler avlandıkları için, bitki evcilleştirme yönündeki ilk başarılı deneyler besin toplayıcı kadınlar tarafından yapılmıştır. Bu bitkiler büyük olasılıkla buğdayın atası olarak kabul edilmekte ve buğday yetiştirmedeki gelişme vahşi insandan barbar insana geçiş olarak düşünülmektedir. Bununla birlikte kadınların yetiştirdiği tahılın sap ve kepekleri avcuların yakaladığı hayvanları beslemede kullanılmaktadır. Böylece iyi bakılan ve aynı zamanda da vahşi hayvanlardan korunan sürüler giderek toplumun önemli bir besin kaynağı haline gelmiş, hayvansal ürünler Cilalı Taş insanının iktisadi yaşamına katılmış ve bu faaliyeti yürüten kadınlar uygarlık yaratma etkinliğinde önemli bir yer

¹²⁷ Mehmet Özdoğan, "Neolitik Çağ Çanak Çömleksiz" *Arkeo Atlas (Anadolu'nun Arkeolojik Atlası; Özel Koleksiyon)*, 2011, s.56.

¹²⁸ *Paleolitik Çağ*: (Eski Taş Çağı) deyimi, 19. yüzyılda Lord Avebury olarak da bilinen John Lubbock tarafından icat edilmişti. Paleolitik Çağ, ilk olarak 2.500.000 yıl önce Afrika arkeolojik belgelerinde beliren ve Homo cinsinin ilk türü olan *Homo Habilis*'in ilk fosil kalıntılarıyla aynı zamana denk gelen, insanın ilk olarak taş aletleri kullanmasıyla başlamıştır. Bazı arkeologlar ve antropologlar, mağara resimleri, heykeller ve diğer sanat eserleriyle açığa vurulan ve yaklaşık 40.000 yıl önce üst Paleolitik Çağ'da Avrupa'da ortaya çıkan sembolik betim patlaması gibi daha erken "devrimlerin" Paleolitik Çağ'da meydana geldiğini savunurken, çoğu da Paleolitik Çağ'dan Neolitik Çağ'a geçişin insanın kültürel gelişiminde yaşanan en önemli dönüm noktası olduğu konusunda birleşmektedir. Daha geniş bilgi için bkz. M. Balthert, a.g.e. , s.160-161.

¹²⁹ *Mezolitik Çağ*: Üst Paleolitik Çağ iklim kuşağının 14 bin yıl kadar önce dünyanın her yerinde yer değiştirmesiyle bir anlamda doğal çevre yeniden biçimlenir. Kuzey enlemlerinde buzulların erimesi, yavaş da olsa deniz seviyelerinin yükselmesine ve hakim rüzgar yönlerini belirleyen alçak ve yüksek basınç merkezlerinin de yer değiştirmesine neden olur. Bütün bu değişimlerle birlikte, önce bitki örtüsü daha sonra ise hayvan toplulukları bu değişime ayak uydurur. Genel olarak Mezolitik Çağ'ı, insanların yeni çevre koşullarına önceki dönemden gelen kültür ve teknolojileriyle uyum sağlaması olarak tanımlayabiliriz. Daha geniş bilgi için bkz. Mehmet Özdoğan, "Adım Adım Yerleşik Yaşam" *Arkeo Atlas (Anadolu'nun Arkeolojik Atlası; Özel Koleksiyon)*, 2011, s.49.

Mezolitik Çağ'ın en önemli buluntu yerleri ise, Antalya'nın Batısındaki Belbaşı ve Beldibi kaya sığınaklarıdır. Beldibi kaya sığınağında Ankara Üniversitesi'nin yaptığı kazılarda 6 kat tespit edilmiştir. Bu çağın tipik buluntuları olan çok küçük çakmaktaşı aletler ve üzeri boyalı çakıl taşları ele geçmiştir. Daha geniş bilgi için bkz. R. Duru, *Eski Anadolu Kültürlerinin Ana Hatları*, Şark Matbaası, Trabzon 1966, s. 10-11.

tutmuşlardır. Ayrıca onlar yünden ip elde edip dokuma işine yönelince birer zanaatkâr halini almışlardır. Kadınlar maharetle ürünlerini depolamayı, bu ürünlerden bir sonraki yıla tohumluk bırakmayı, maya kullanmayı, bira yapmayı, taneleri kabuklardan ayırmayı ve öğütmeyi başarmışlardır. Erkeklerin kaba gücü kullanmalarının yanında kadının, mevcut durum içerisinde düzenli bir şekilde ortaya koymuş olduğu organizasyona dayalı yapılanma, onu, erkeğin yanında daha yapıcı bir konuma getirmiştir. Bütün bu yaşananlar sonrasında cinsel farklılaşma çizgisi üzerinde, kadınların toplayıcılık, erkeklerin avcılık yaparak gerçekleştirdikleri “birinci toplumsal işbölümü” ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan bu toplumsal iş bölümünün bir sonucu olarak, kadın ve erkek yalnız koruma, üreme alanında değil beslenme (geçim) alanında da birbirlerine bağlanmışlardır¹³⁰.

Neolitik Çağ’ın genel gelişimleri ölçeğinde Anadolu Neolitiğin’e baktığımızda; arkeolojik kazılar sonucunda Anadolu’da bulunan en eski insan betimlemelerinin yoğun olduğu alan Güneydoğu Anadolu Bölgesi olarak tespit edilmiştir. Bu insan betimlerini barındıran materyaller Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ’a yani 10binyıl öncesine tarihlenmiştir. Bu döneme ilişkin en eski kadın betimlemelerine, ilk tarımcı köy topluluklarının çekirdek bölgesi olarak kabul edilen Şanlıurfa ve çevresinde; Göbekli tepe¹³¹, Nevalıçori¹³², Mezraateleilat¹³³, Hallançemi¹³⁴ ve Çayönü¹³⁵ gibi arkeolojik yerleşim alanlarında rastlanmaktadır¹³⁶.

¹³⁰Yüksel Göğebakan, “Anadolu’da Ana Tanrıça Kültü Olarak: Kadın”*İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, C.1, Özel Sayı, Malatya 2011, s.507.

¹³¹ Göbekli Tepe, yukarı Mezopotamya şehirlerinden Şanlıurfa’nın kuzey doğusunda yer almaktadır. Yerleşme, erişilmesi güç yüksek bir kireçtaşı kayalığın üzerindedir. Bu görkemli yerleşmenin Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ’a ait olması şaşırtıcı bir durumdur. Ayrıca, Göbekli Tepe sadece bir Neolitik Çağ yerleşkesi olmasının dışında, Neolitik Çağ tapınak yeri (ziyaret) olması sebebiyle dikkatleri üzerine çekmeyi başarmıştır. Göbekli Tepe, doğuda Balık Vadisi’ne, güneyde Harran Ovasına, batı ve kuzeyde Urfa çevresindeki tepelere hakim konumuyla bir dağ tapınağıydı. Daha geniş bilgi için bkz: Klaus Schmidt, “Göbekli Tepe”, *Arkeo Atlas, (Anadolu’nun Arkeolojik Atlası: Özel Koleksiyon)*, 2011, s.64.

¹³² Nevalı Çori Urfa ilinde yer alır. Höyük Fırat nehrinin küçük bir kolu üzerinde kurulmuştur. Yerleşme H.Hauptman başkanlığındaki Alman ve Türk kazı ekiplerinin işbirliğinde kurtarma kazısı niteliğinde araştırılmıştır. Günümüzde Atatürk Barajı altında kalmıştır. 2 m dolgu tabakası olan höyükte, M.Ö. yak. 8500-7800 yılları arasına tarihlenen beş Akeramik Neolitik tabaka ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca Nevalı Çori’de çok sayıda anıtsal heykel parçası bulunmuştur. Bunlardan biri hariç tümü kült yapısının geç evrelerine bilinçli bir biçimde gömülmüş olarak yani ikincil bağlamda bulunmuşlardır. Bu buluntular kült yapılarına bırakılan sunu objeleridir. Söz konusu heykeller arasında, kült yapısındaki bir stel başlığı olduğu sanılan, bir kadın başını pençeleriyle yakalamış bir kuş dikkat çekicidir. Pençe ve gövdesi korunmuş bu kuşun başı kayıptır, ancak olasılıkla “ata ve kafatası kültü” ile ilişkisi olması gereken bir akbabaya ait olmalıdır. Daha geniş bilgi için bkz. Serap Özdöl, “Çanak Çömleksiz Neolitik Çağda Güney Doğu Anadolu’da Din ve Sosyal Yapı” ,*Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.XXVI, S.1, 2011,s.177.

¹³³ Mezraa-Teleilat Höyüğü Güneydoğu Anadolu’nun bilinen en önemli Neolitik Çağ yerleşimlerinden biridir; höyük Kargamış Barajı etki alanı içinde kaldığı için ODTU TAÇ-DAM GAP Bölgesi Kurtarma Projesi kapsamı içine alınmış ve 1998 yılında yapılan sınırlı bir yüzey çalışmasından sonra, 1999 yılında

Yaklaşık 12.000 yıl önce, Fırat ve Dicle nehirleri arasında kalan bölgede, insanlık tarihinin en önemli değişimlerinden biri yaşanmaktaydı. İnsanoğlu avcı-toplayıcı bir yaşam tarzından, yerleşik hayata, çiftçi-üretici düzene geçmek üzereydi. Binlerce yıl öncesinin avcı toplayıcılarının bu geçiş döneminde, sanıldığı aksine mütevazı ve basit bir yaşam tarzıyla yetinmemiş olduklarını, aksine görkemli bir evre yaşadıklarını, Göbekli Tepe’de bize bıraktıkları izlerde görmekteyiz. Göbekli Tepe’nin etkileyici anıtsal buluntuları yetkin bir taş işçiliğini yansıtmakta, taş üzerine kabartma

ilk olarak kapsamlı olarak kazılmıştır. Her ne kadar daha önce yapılan yüzey toplamaları, höyüğün esas olarak Neolitik Dönem’e ait olduğunu göstermişse de, kazı çalışmalarının ortaya çıkardığı ilginç sonuç, Teleilat’ın Son Tunç-Demir Çağı için de önemli bir merkez olduğunu göstermiş olmasıdır. Buna göre Mezraa-Teleilat yerleşimini, çeşitli alt evreleri olan, iki kültürel evre içinde toplayabiliriz: I. Kültür Evresi (Son Tunç Demir Çağı yaklaşık M.Ö 1400-300) M.Ö. 2. binyılın sonları ile M.Ö. 3. ya da 4. yüzyıla kadar olan yaklaşık bin yıllık bir süreci kapsayan I. Evre, 3 yapı katı ile temsil edilmektedir. Tüm bu dönem boyunca, tek ve büyük bir yapı kompleksinin bulunduğu belli olmaktadır. Bu yapının çevresinde ne başka ek yapılara, ne de çağdaşı başka iskan izine rastlanmamıştır. Yamaca yakın yerlerde yalnızca depo ya da çöp biriktirme amaçlı derin çukurlar ile bir kaç mezar bulunmuştur. Bu da, I. Kültür katı boyunca Mezraa-Teleilat’ta bir yerleşmeden çok, idari ya da dinsel amaçlı bir yapı kompleksinin olduğunu göstermektedir. Nitekim konumuzla ilgili olarak I. Kültür Evresi’nde pişmiş toprak tanrıça figürleri ile at heykelcikleri ve özellikle karnından tanrıça çıkartan at heykelciğinin bölgenin çok az bilinen mitolojisine yeni bir boyut kazandıracığı kuşkusuzdur.

II. Kültür Evresi (Neolitik Çağ- M.Ö 6 Binyıl ve Öncesi): Mezraa-Teleilat Höyüğü’nde iki kültür evresi arasında en az beş bin yıllık bir boşluk olduğu ve bu süreçte burada hiçbir yerleşimin olmadığı anlaşılmaktadır. Son Tunç Çağı’nın altında, tepenin boş kaldığı bu uzun süre boyunca oluşması beklenen ara katmana rastlanmamıştır; bu da yeni bir yerleşme kurulurken, eski höyüğün üst kısımlarının tasviye edilerek düzeltilildiğini, dolayısı ile de tepenin Neolitik Dönem’deki eski topografyasının önemli ölçüde değiştirildiğini düşündürmektedir. Bu durumda II. Evre’nin en üst katmanların büyük ölçü de tahrip edilmiş olmalıdır. Daha geniş bilgi için bkz. Mehmet Özdoğan- Necmi Karul - Ahmet Ayhan, 22. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, TC Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, C.1, İzmir 2000, s.165-172.

¹³⁴ Hallan Çemi, Batman ilinde, Dicle’nin küçük bir kolu olan Batman Çayı’nın kıyısında yer alan küçük bir höyüktür. MÖ yak. 10200-9200 yılları arasına tarihlendirilen ve Proto-Neolitik bir yerleşme olan Hallan Çemi’de, M. Rosenberg başkanlığında, Delaware Üniversitesi ile Diyarbakır Müzesi’nin ortaklığında dört yıl süren bir kurtarma kazısı gerçekleştirilmiştir. Günümüzde Batman Barajı suları altında kalmıştır. Höyüğün 4. 3 m’lik birikimi içinde ve dört Akeramik Neolitik tabaka ortaya çıkarılmıştır. Hallan Çemi, Doğu Anadolu’da bugüne kadar bilinen en eski köy yerleşmesidir. Ayrıca, binlerce yıldır geniş bir coğrafyada görmeye alışık olduğumuz kutsal ve törensel sembollerden biri olan boğa başı motifi ise, Hallan Çemi’deki kamusal yapının duvarında karşımıza çıkmıştır. Hallan Çemi’deki kamusal yapıların tabanlarında öğütme taşları gibi günlük işlere ait buluntular ele geçmemiştir. Daha geniş bilgi için bkz. S. Özdöl, a.g.m. , s. 177.

¹³⁵ Güney Doğu Anadolu, “Verimli Hilal” olarak adlandırılan bölgenin birbirinden çöller ile ayrılmış iki uzak ucunun birleştiği ve kuzeye doğru en çok sokularak genişlediği orta bölümüdür. Bölgeyi, sayısız yan kollara sahip iki büyük nehir Fırat ve Dicle ayırır. Çayönü, bu bölgenin kuzey batısındaki dağ eşliğindeki, Ergani Ovası’nda, Dicle’nin bugünkü yan kollarından biri, Boğazçay’ın kuzey kıyısındadır. Daha geniş bilgi için bkz: Aslı Erim Özdoğan, “Çayönü Tepesi”, *Arkeo Atlas (Anadolu’nun Arkeolojik Atlası: Özel Koleksiyon)*, 2011, s.62. Ayrıca, Çayönü yerleşmesi günümüzden 10.000 ile 5.000 yıl öncesi arasında kalan 5000 yıllık dönemi, Neolitik Çağ’ın tüm gelişim sürecini kesintisiz olarak veren Eriha’dan sonra Yakın Doğu’da en uzun tabakalanmaya sahip olan kazı yeridir. Yapılan kazı çalışmaları sonucunda Çayönü’nde 295’i kafataslı yapıdan olmak üzere toplam 600 kadar insan iskeleti bulunmuştur. Dr. Metin Özbek tarafından antropolojik açıdan incelenen ve Yakın Doğu Neolitiği için en önemli kaynağı oluşturan Çayönü iskeletleri, aynı zamanda ölü gömme adetlerinin gelişimini de çok iyi sergilemektedir. Daha geniş bilgi için bkz. Mehmet Özdoğan, Aslı Özdoğan, Daniella Bar-Yosef, Willem Van Zeist, Çayönü Kazısı ve Güney Doğu Anadolu Karma Projesi 30 Yıllık Genel Bir Değerlendirme, *XV. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, T.C Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara 1993, s.105-108.

¹³⁶ M. Darga, a.g.e. , s.46.

tekniğiyle yapılarak aktarılan motiflerin içerik zenginliği ise karmaşık bir düşünsel düzeye ulaşıldığını göstermektedir¹³⁷.

Yapılan çalışmalar sonucunda Neolitik Çağ yerleşimlerinden Göbeklitepe’de konumuzla ilgili olarak; erken dönem yapı tabakalarındaki heykeller arasında insan betimleri oldukça dikkat çekicidir. Burada söz konusu olan kırılmış başlar, *torsolar*, heykel gövdeleri, *falluslar* karşımıza çıkmaktadır.(Ereksiyon halindeki erkek cinsel organı).

Nitekim, Göbeklitepe Aslanlı Dikilitaş Yapısı, dikkatleri üzerine çeken çok farklı tarzda bir betimle birlikte gözükmektedir: Aslanlı dikilitaşlar arasında, terrazo tabandan hafifçe yükseltilmiş bir sekiye çıkan, tek basamaklı, içine dikilitaşın yerleştirildiği merdivene benzeyen bir yapı bulunmakta. Bu basamağın üzerinde bir kadını gösteren, kazı bezekle yapılmış çizim bulunmuştur. Sanatçı, kadını çömelmiş, el ve ayaklarını salları bir şekilde betimlemiştir. Sarkan göğüsleri ve cinsel organından kadının çıplak olduğu anlaşılmaktadır.

Bütün bunlarla birlikte, Göbeklitepe’de neyin korunması gerektiği konusu cevaplanamamaktadır. Bazı heykellerde, insan ya da hayvanlar, insan kafalarına sarılmaktadır. Bu motif, Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ’da yaygın şekilde görülen kafatası kültü ve yeniden şekillendirilmiş kafatasları göz önüne getirildiğinde, pek şaşırtıcı değildir. Göbeklitepe’deki bu buluntuları, burada ölümle ilgili şeylerin ön plana çıkarıldığının bir işareti olarak kabul edebiliriz. Büyük boyutlu bu insan kafatası betimleri, doğal büyüklükten çok küçük boyutlara kadar çeşitlilik göstermektedir. Diğer kırık parçalar ise, *ithifallus protom* (daha önce belirtilen ereksiyon halindeki cinsel organı olan erkek betimleri) tarzı heykellere ait olabilir¹³⁸.

Ayrıca, M.Ö 6200-5400 yılları arasında Konya’nın yaklaşık 40 km güneyinde kurulmuş olan Çatalhöyük, sürekli yerleşme görmüş büyük bir Neolitik höyüktür. Çatalhöyük ana tanrıça inancıyla ilgili zengin arkeolojik malzemeleri olan ender mekânlardan birisidir. Bu malzemelerden bazıları, Akdeniz’in Neolitik döneminin her kesiminde yaygın olarak rastlanan tipte, genellikle abartılı memeleri, kalçaları ve karınlarıyla dikkat çeken kadın betimleridir. Heykelcikler, duvar resimleri ve kabartmalar doğum yapmakta olan ya da küçük çocuklar taşıyan kadınları

¹³⁷ Klaus Schmidt, *Göbekli Tepe*, (çev: Rüstem Aslan), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007, s.11.

¹³⁸ K. Schmidt, *a.g.e.*, s.145-263.

göstermektedir. Bunların çoğu içerik ve süslemeleri nedeniyle dinsel amaçla kullanıldıkları düşünülen odaların içinde bulunmuştur¹³⁹.

Nitekim Çatalhöyük'te, yetişkin bir kadına ait bir mezara, muhtemelen mezar armağanı olarak Aşık Kemiği konmuştur. Başka bir yapıda ise beş kürek kemiği, bir kadın figürü ve insana ait bir adet kemikle bir arada bulunan Aşık Kemiklerinin ise kültürel bir işlevi olduğu tahmin edilmektedir¹⁴⁰.

Ayrıca, Burdur Kenti'nin 26 km güneybatısında bulunan Hacılar, Anadolu'nun bir başka önemli Neolitik yerleşimidir. Burdur bölgesinde dinsel hayatın kökenleri M.Ö. 7500'e kadar uzanmaktadır. Bölgede varlığı kanıtlanan ilk kült, Ana tanrıçaya aittir. Ana Tanrıça çıplak, çoğunlukla oturur biçimde ve yanında aslan veya panter gibi hayvanlarla görülmektedir. Tanrıçanın bereketini ve doğa üzerindeki gücünü gösteren bu tip betimlemeler Neolitik Çağ'ın din anlayışında önemli bir yere sahiptir. Tanrıçanın bu dönemde muhtemelen, erkek bir emsali de mevcuttu Boğa Tanrı olarak tanınan Gök Tanrı, Ana Tanrıça ile kişileştirilen toprağın verimliliğinden sorumluydu. Tarımsal hayata başlayan bir topluluk için bu gibi doğa unsurları, yaşam için gerekli öğeleri temsil etmekteydi¹⁴¹.

Bütün bunlarla birlikte, insanoğlu yerleşik hayata geçişle birlikte doğa olaylarını takip etmiş, böylece hayatın döngüsünü fark edip yaşamını biçimlendirebilmiştir. Her canlı için geçerli olan doğum ile ölüm arasındaki farkı da görmüş ve kendi nesli için yaratılış konusunu sorgulamıştır¹⁴².

Netice olarak insan yaşama ve varoluşa dair yaptığı bu sorgulama neticesinde Yaratıcı'ya ve onun aracısı olarak gördüğü kadına, doğurganlık misyonundan ötürü kutsiyet atfetmiş ve kadın toplum nazarında varoluşundan bu yana doğurganlığıyla eril

¹³⁹ Leynn E. Roller, *Ana Tanrıçanın İzinde*, (çev: Betül Avunç), Alfa Yayınları, İstanbul 2013, s.50-53.

¹⁴⁰ Aşık Kemiği toynaklı hayvanların arka ayaklarının diz kısmında yer alan, küçük ve düzgün biçimli bir kemiktir. Aşık Kemiği, kolay ulaşılabilen bir malzeme olduğundan, geçmişten günümüze değin, bir çok toplumda, çeşitli amaçlarla kullanılmıştır. Buna göre Aşık kemiği en yaygın biçimde beştaş veya misket benzeri oyunlarda oyun aracı olarak kullanılmıştır. Bir tür Kumar çeşidinde veya fal bakmada zar işlevi görecektir şekilde kullanımı da çok yaygındır. Uzun bir zaman dilimi boyunca ve çok geniş bir coğrafyada mezarlara ölü hediyesi olarak Aşık Kemiği bırakılmıştır. En ilginç işlevlerinden biriside Ana Tanrıça ayinlerinde, rahiplerin kendilerine işkence yapmakta kullandıkları kamçıların ucuna, daha çok acı vermesi için Aşık Kemikleri takılmıştır. Aşık Kemiği ayrıca kolyelerde ve boncuk dizelerinde bir süsleme öğesi olarak da kullanılmıştır. Daha geniş bilgi için bkz. Heval Bozbay, "Aşık Kemiğinin Tarihi", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, İzmir 2012, s.1.

¹⁴¹ Peter Talooen-Nurçin Alp, "Psidia Kültleri Antik Çağda Burdur İlinde Dinsel Hayat", (*I.Burdur Sempozyumu 16-19 Kasım*), Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, 2005, s.738.

¹⁴² Muhibbe Darga, *Anadolu'da Kadın*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013, s.43.

nesilden farklı bir noktada tutulmuştur. Kadın, zekâsını ve doğurganlık meziyetini birleştiren tarihin ilk evrelerinde, özellikle Anadolu coğrafyasında üstün cins olarak yerini almıştır. Bu üstünlük algısı kadına kimi zaman tanrısal bir rol biçmiştir. Bununda bir getirisi olarak Ana Tanrıça kültü, Anadolu coğrafyasında bu güne kadar izlerini sürebileceğimiz bir kutsallık kazanmıştır.

2.3.HİTİT ÖNCESİ ANADOLU KADINININ SOSYAL HAYATTAKİ ROLÜ

2.3.1. Hitit Öncesi Anadolu Kadınının Sosyal Hayattaki Rolü

Anadolu'da tarihi çağlar, M.Ö 2. binyılın başlarında Eski Asur dilinde yazılmış Asur Ticaret Kolonileri Çağ'ından kalma tabletlerin bulunmasıyla başlamıştır. Asur Ticaret Kolonileri, Eski Asur Devleti'nin Kuzey Mezopotamya'da kurulmasından sonra, Orta Anadolu coğrafyasında devlet desteğini de alan kabiliyetli tacirlerin yürüttüğü bir nevi koloni hareketidir. Bahsi geçen tacirler, Babil'den ve Mezopotamya dışından gelen çeşitli maddelerle birlikte, kalayı da takas etmek amacıyla Anadolu'da sayıları 50'lere ulaşan ticaret merkezleri kurmuşlardır. Nitekim Anadolu'ya gelerek belli başlı şehirlerin etrafına yerleşen Asurlu tüccarlar, Anadolu'nun yerli beylerine vergi ödemeleri karşılığında serbestçe ticaretlerini gerçekleştirebilmişlerdir. Ayrıca kendi takvimlerini, ölçü-tartı sistemlerini ve dahası kanun hükümlerini kullanmışlardır. Kurmuş oldukları koloni idareleri (karum / wabartum)¹⁴³ Asurlu tüccarların Anadolu halkına karşı onların haklarını savunmuş, mallarını depolamış, onlara kefil olmuş ve aralarındaki davalarda çözüme kavuşturma yoluna gitmiştir. Bu ticaret kolonilerinin idari merkezi olan Kayseri'nin 20 km kuzeydoğusunda bulunan Kaniş (Kültepe)' de yapılan kazılarda tüccarların faaliyetlerini açıklayan yazılı vesikalardan bugüne kadar sayısı 20 binleri bulan tablet ele geçirilmiştir¹⁴⁴.Bahsi geçen belgeler Asurlu tüccarlara ait olmakla birlikte dönemin Anadolu'suna ışık tutması açısından büyük önem taşımaktadır. Nitekim bu belgelerle birlikte gerek Eski Anadolu toplumunun gerekse

¹⁴³Bu arada Asur'dan gelen tüccarlar, Anadolu'da pek çok ticari merkez kurmuşlardı. Bu merkezlerin büyüklerine Asurca "liman", "rıhtım" anlamında "karum" ve küçüklerine "misafir" anlamında "wabartum" denilmektedir. Bkz. Fatma Sevinç Erbaş, *Hititlerde Öteki Kurban ve Büyü*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2013, s. 23.

¹⁴⁴ Hüseyin Sever, "Yeni Kültepe Tabletleri'nde Geçen "Kima Avat Narua' im " Tabiri ve Değerlendirilmesi," *A.Ü. DTCF Dergisi*, C.34, S.1-2, s.251.
Hasan Ali Şahin, "Anadolu'daki Eski Asur Koloni Mahkemeleri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.21,2006,s.121.

Eski Asur toplumunun iktisadi, hukuki ve sosyal hayatlarına dair önemli bilgiler edinmektedir¹⁴⁵.

Genel olarak Kültepe Tabletleri veya “Kapadokya Tabletleri” olarak adlandırılan bu yazılı belgeler Anadolu insanının aile hukukuna bilhassa da kadının toplum ve aile içerisindeki statüsüne işaret etmektedir. Bu metinlerden bazıları, doğrudan yerlilerin kendi aralarında evlenme ve boşanma olaylarını ve kadının miras ve nafaka gibi haklara sahip olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu metinler kadının hukuk nazarındaki ve toplum gözündeki konumuna ışık tutmaktadır. Bu metinlerin muhtevasından, yerli çiftlerin mal ve mülk konusunda eşit haklara sahip oldukları, ölüm halinde de malın eşit olarak bölüşüldüğü anlaşılmaktadır¹⁴⁶.

Bu duruma bir örnek olarak AKT 21 nolu metni verebiliriz: Esasen kısa olan bu metinde “(Bay) Sabarašna (Bayan) Kulsia ile evlendi. Ev her ikisininindir. Fakirleşirlerse, zenginleşirlerse her ikisi için(dir). Eğer Sabarašna Kulsia'yı bırakırsa evi her ikisi taksim edecekler. Öldükleri zaman evi Hištahšuşar ve Beruva alacaklar.”¹⁴⁷ Denilmektedir. Bu vesikanın ilk kısmının açık ifadesinden ilk tespit edeceğimiz husus, adları geçen yerli çiftin evliliklerinde tamamiyle eşit haklara sahip oldukları ve ayrılma halinde, mevcut ve kazanılacak malları eşit taksim edecekleridir. Bununla birlikte bahsi geçen belgenin evliliğin başlangıcında hazırlanmış olması ancak bu belgede çocuklardan bahsedilmesi şartıdır. Nitekim bir evlenme vesikasında varislerden bahsedilmesi durumunda, gerek erkeğin, gerekse kadının dul olduklarını, birbirleriyle ikinci defa evlenen bu kimselerin birisinin kız, diğerinin erkek varisi bulunacağını hatıra getirir. Veya her ikisi de ikinci veya üçüncü defa ve çok yaşlı olarak yeniden evlenmektedirler; esasen çocukları da bulunmadığı ve artık doğması beklenmediği için her ikisinin de kardeşleri veya bunların çocukları ismen kaydedilmek suretiyle varis gösterilmiş olabilirler¹⁴⁸.

Diğer taraftan Anadolu'ya gelen Asurlu tüccarların, bu ülkeye kısa sürede uyum sağladıkları dikkat çekicidir. Anadolu'da evlerde yaşayıp Anadolu'ya ait eşyaları kullanan tüccarlar, bazen yerli halktan kadınlarla da evleniyorlardı. Eski Anadolu

¹⁴⁵ Hasan Ali Şahin, “Eski Asur Toplumunda Çocuklara Ad Verme Geleneği”, *Turkish Studies*, Vol.3/7, 2008,s.592.

¹⁴⁶ Yusuf Kılıç, “Hitit Öncesi Anadolu Toplumlarında Kadının Siyasi ve Sosyal Statüsü”, *Aktüel Arkeoloji*, S. 32, 2013, s. 60.

¹⁴⁷ Emin Bilgiç ve Diğerleri, TTK Basımevi, Ankara 1990, s.40.

¹⁴⁸ Emin Bilgiç, “Hititlerden Önceki Anadolu Halkının Evlilik Hukukunun Orijinal Tarafları”, *A.Ü. DTCF Dergisi*, S.IX/3, Ankara 1951, s. 230.

geleneğine ve benimsenen hukuki ve sosyal düzene göre evlilikler erkeğin salt egemenliğine dayanmıyordu. Kadın birtakım temel hak ve özgürlüklere sahipti. Kadına boşanma hakkı tanındığı gibi çocuk annede kalabiliyordu. Dolayısıyla, Asur Ticaret Kolonileri Devri'nde kadın erkekten aşağı, ikinci sınıf bir varlık olarak görülüyordu. Ailevi ilişkiler konusunda, bilgi veren Kültepe belgeleri, bu dönemde evlatlık edinme kurumunun da bulunduğunu ortaya koymaktadır. Evlenme ve boşanmalarda olduğu gibi evlatlık edinme sırasında da sözleşme düzenleniyor, şahitlerin huzurunda yeminle karara bağlanıyordu¹⁴⁹.

Kültepe kaynaklı aile hukukuna değinen belgelerin sayısı az olduğu gibi, ifadeleri de kalıplaşmış biçimdedir. Nitekim yayınlanmış olan belgelerin azlığı, evlilik akdi safhalarını ve ayrıntılarını saptamaya yetmemektedir. Aynı durum, boşanma belgeleri için de söz konusu olup, belgelerde boşanmanın sebepleri bildirilmemektedir. Bu devrin aile hukuku *monogami* yani tek kadınla evlilik esasına göredir. Tek meşru eş bütün haklara sahiptir¹⁵⁰. Hür Anadolu kadının Asurlu tüccarla evlenmesi veya iki Asurlunun evlenmesine değinen belgelerde “*başka bir eş alamaz*” şartı, bu durumu açıkça belli etmektedir. Anadolu’da yerli bir kadının Asurlu kocasına, ikinci bir kadınla meşru bir evlenme hakkı tanınmamakta, ancak kendi memleketi Asur’a gittiği zaman bir *hierodul (qadiştum*¹⁵¹) veya cariye almasına izin verilmektedir. Bir belgede “*başka bir zevce alamaz; eğer iki yıl içinde karısı ona çocuklar vermezse, o kadın kocası için bir esir kadın satın alacak, fakat bir çocuk elde eder etmez, bu esir kadını istediği yere satacak*” denmektedir. Bu belgeden, çocuksuz kadını boşamak düşünülmediği sonucuna varılmaktadır. Daha ziyade, aileye bir çocuk temini amacıyla, bir “*ikinci kadın*” alabilmek hususu, meşru eşe kabul ettirilmesi hedef tutulmuştur. Meşru eşin çocuğu olma ümidi kaybedildikten sonra, onun izniyle kocası, çocuk elde etmek için bir esir kadın ile bir arada kalabilmektedir. Ayrıca, bu kadının bir erkek çocuk dünyaya getirir getirmez satılacağı belgelerde kayıtlıdır. Çok önemli olan bu kayıt, o çağda Anadolu’da meşru eşin hukuk yönünden erkeğe eşit bir statüye sahip olduğunu açıkça

¹⁴⁹ Nazmiye Mutluay, *Eski Yakın Doğu Toplumlarında Çocuk*, Alter Yayıncılık, Ankara 2010, s. 119-120.

¹⁵⁰ G. Ertuğrul, *a.g.m.*, s.3.

¹⁵¹ Orta Asur Dönemi’ne ait dini metinlerde *qadiştumlardan* söz edilmektedir. Asur’da tanrı Adad kültüründe bu kadınların aktif rol oynadıkları belirtilmektedir. Bir metinde *qadiştumlar*, *SANGA* rahipleri ile dini törenleri idare ettikleri ifade edilmektedir. Rahiplerle beraber temizlenme ritüelini gerçekleştirirler ve monoton bir sesle ilahi okurlar. Bu kadınlar ritüeller boyunca özel mücevherler takarlar ve kutsal sunuma iştirak ederlerdi. Daha geniş bilgi için bkz. Yusuf Kılıç-H.Hande Duymuş, *a.g.m.*, s.172.

ifade etmektedir¹⁵². Ayrıca Asurlular döneminden kalma bir tabletten dönemin Asur memleketinde beşik kertmesi uygulamasına da rastlanmıştır. Yine söz konusu belgelerden bütün evlenme ve boşanmaların şahitler huzurunda ve devletin resmi birimlerince yapıldığı tespit edilmektedir. Böylece kadının haklarının korunması ve aile kurumunun şekillenmesi açısından önemli bir adım atılmıştır¹⁵³. Bu döneme ait bir boşanma vesikası ise EL I, 3 numaralı vesikadır. “*Humadašu ve Hahaluwan karı ve kocadır. Onlar boşandılar, koca kadının boşanma parasını Alili'nin x-x'de ona verdi ve Hahaluwan Humadašu (ya) hukuki olarak hiçbir itirazda bulunmaması gerektiği vurgulanmıştır*”. Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere, koca karısına boşanma ücretini verdikten sonra boşanmanın gerçekleşmiş olmasıdır¹⁵⁴.

Anadolu'da gelişen bu eşitlik olgusu, o çağdaki Babil ve Asur kanunlarındaki aile kavramından çok farklı ve daha uygardır. Söz konusu bu kavimlerde erkeğin belirli meblağ karşılığında kadını satın alması yoluyla evlilik vukuu bulmaktadır. Ayrıca erkeğin, kadının efendisi olup, ailede egemen ve üstün haklara sahip pozisyonu, her alanda belirgin bir şekilde vurgulanmaktadır. Sami ırktan toplumlarda karakteristik olan bu evlenme sistemi, daha sonra Anadolu'daki Hitit toplumunda da zayıf ve güçlü bir şekilde kendini göstermektedir¹⁵⁵.

Loure Müzesi Tablet Arşiv'inde bulunan TC III 214 numaralı tablet son olarak 1986 yılında Veysel Donbaz tarafından incelenmiştir. Bu tabletin tercümesi şöyledir: “*Nikkilit ve Šašalika karı koca resmen ayrıldılar. Šašalika (kralın) özel himayesine girecek erkek (ise) canının istediği yere gidecek. Günün birinde Tusinum veya herhangi bir Ubadinum (krala iş gören emlakçı, arsa tüccarı gibi bir grup görevli veya tüccar) Šašalika üzerinde hak iddia edecek olursa beş mina gümüş verecek ve (aynı zamanda) o, öldürülecek. Kral Pitana'nın tasdikiyle ve merdiven büyüğü(veliahta verilen unvan) Anitta ile Nikkilit suçludur bu boşanmada*”.

Bu boşanma belgesinde Anadolulu Hitit karı koca boşanmıştır. Kadın ve erkek Hitit adları taşımaktadır. Kaniş' in önemli kadınlarından biri olduğu anlaşılmaktadır. Kaniş kralının ve veliahtının tasdikiyle bu boşanma akdi gerçekleşmekte, kocanın suçlu

¹⁵² Muhibbe Darga, “*Çağlar Boyu Anadolu'da Kadın Anadolu Kadınının 9000 Yılı*”, Hazırlayan (Günseli Renda), T.C. Kültür Bakanlığı Yay. , İstanbul 1993, s. 28.

¹⁵³ Yusuf Kılıç, “Eski Mezopotamya ve Anadolu Topluluklarında Kadının Sosyal Durumu”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.9, Ankara 2005, s.34.

¹⁵⁴ Y.Kılıç, *a.g.e.*, s.137.

¹⁵⁵ M. Darga, *a.g.e.* , s.91.

olduğu açıkça dile getirilmektedir. Boşanmış kadın Şaşalika'nın kral ailesi tarafından himaye edildiği de anlaşılmaktadır¹⁵⁶.

TC III 214nolu bir başka belgede de, kadının nereye isterse gideceği ifade edilmektedir. Tarafların her ikisi de birbirlerinden bir talep ve iddiada bulunamayacaklarına dair söz vermektedirler. Bu kurala uymayan tarafın beş mina gümüş vermeye mecbur olduğu ve üstelik öldürüleceği belirtilmektedir¹⁵⁷.

Hr.3 metninde ise, “*başka bir zevce alamaz, ibaresini takiben "eğer iki' yıl içinde karısı ona çocuklar elde etmezse o kadın (kocasını için) esire satın alacak, fakat bir erkek çocuk elde eder etmez bu esireyi istediği yere satacak,*” denmektedir. Bu ifadeden, metinde bahis mevzuu olan evlenmenin vaki olduğu anlaşıldığı gibi, Anadolu'da da bir esirenin *Ersatz* kadın olarak alınabildiği tespit edilmektedir.¹⁵⁸.

Ünlü ve zengin tüccar Puşu-ken ile yakın ticari ilişkisi olan Puzur-Aşşur'un Nuhtaşum isimli Asurlu bir kadına yolladığı mektup, o dönemin kadın-erkek ilişkisini ortaya koymasından ilginç bir belgedir.

“*Şöyle konuşur (yazar) Puzur-Aşşur, Nuhşatum'a söyler: Baban bana yazdı senin hakkında, seninle evlenmem için. Bunun üzerine ben, hizmetkârlarımı ve benim mektubumu, senin hakkında yazdıklarımı yolladım. Seni yollamasına izin versin diye. Sana rica ediyorum, benim tabletimden (mektubumdan) haberdar olduğun gün babana doğru dön (izin versin/ razı olsun) ve hizmetkârlarımla yola koyul (kervanla yola çık). Burada (Kaniş?) yalnızım, bana hizmet edecek kimsem yok, benim için sofraya kuracak kimsem yok. Eğer hizmetkârlarımla gelmeyecek olursan, Wahşuşana'da, Wahşuşanalı bir genç kız ile evleneceğim. Buna dikkat et! Ve sen ve hizmetkârların gecikmeyin, hemen yola çıkın.*”

Netice olarak mektuptan anlaşıldığı kadarıyla Puzur-Aşşur adlı Asurlu, herhalde Kaniş'te oturuyor, olası birinci karısı (Asurca Aşitum) Asur'daki evinde veya karısı ölmüş dul bir tüccardır. Ayrıca hizmetkârları olan varlıklı bir kişi. Kendine hizmet sunacak genç bir kız istiyor, herhalde ikinci eş olarak (Asurca Amtum) Sami bir ad taşıyan Nuhşatum'a talip. Kızın babası da bu evliliğe razı kızı talip olan Puzur-Aşşur,

¹⁵⁶ M. Darga, *a.g.e.*, s.108-109.

¹⁵⁷ E. Bilgiç, *a.g.m.*, s. 234.

¹⁵⁸ E. Bilgiç, *a.g.m.*, s. 232.

kız razı olmazsa, yerli karum merkezi olan Wahşuşana şehrinden bir kız ile evleneceğini dile getirerek adeta bir de tehditte bulunmaktadır¹⁵⁹.

Koloni çağından gün yüzüne çıkarılan belgelerden ayrıca dönemin Anadolu toplumunda başlık parası uygulamasının da yaygın bir gelenek olduğunu öğrenmekteyiz. Nitekim erkek, eş olarak seçilen kız/kadın için bir bedel ödüyor (başlık parası) ve anlaşma, şahitler huzurunda kaleme alınıyordu. Böylece satın alma olgusu sağlama bağlanmış, resmileşmiş oluyordu. Gerçekten aşağıda vereceğimiz belgenin tercümesi bunu çok güzel izah etmektedir.

“15 şekel gümüş, <Ha> mananika'nın fiyatı (başlık parası) için Aşşur-malik, annesi Şupilka'ya saydı. Hiç kimse, ne annesi ne de erkek kardeşi Aşşur-malik'ten bir şey istemeyecektir. Ve Aşşur-malik ne Buruşhattum'da ne de Vahşuşana'da, Turhumit veya Kaniş'te başka bir eş/zevce almayacaktır. (Fakat) eşini, kendisiyle beraber istediği yere götürecektir”. Bu evlilik mukavelesinde kaydedilen *aşatum* sözcüğüyle, erkeğin kendine resmi bir eş aldığı vurgulanıyor. Başlık parası vererek evlendiği kız yerlidir. Annesi Şupilka ve gelin kız Hamananika Hititçe kız kardeş sözcüğüyle türetilmiş, Hitit kadın adlarındandır¹⁶⁰.

Ayrıca, bu tür evlilik sözleşmelerinde evliliğin bir tarafı olan kızların Hititçe isimler taşımaları bu dönemde Hititlerin Orta Anadolu'ya gelmiş olduklarına bir işaret kabul edilebilir.

2.3.2. Hitit Öncesi Anadolu Kadınının Ticari Hayattaki Rolü

Bugüne kadar yaklaşık 20.000 tabletin elde edildiği Kaniş-Karum belgelerine göre; burada görev yapan tüccarların eşleri Asur'da başta dokumacılık işlerinde olmak üzere, çeşitli malları üretmişler ve bunları bizzat pazarlamışlardır. Anadolu'da kent kent dolaşarak ticaretle uğraşan koca ve kardeşlerinin bir ortağı gibi hareket eden bu kadınlar, Asur'daki her türlü ticarî ve hukukî işlerini yürütmekten başka, kocalarının gelir ve giderlerini yakından izleyerek kontrol etmişlerdir¹⁶¹.

Buna mukabil metinlerin muhtevasından Anadolu kraliçelerinin de aktif bir şekilde ticaret yaptıkları anlaşılmaktadır. M.Ö. 2. binyılın başlarında, Anadolu'da son

¹⁵⁹ M. Darga, *a.g.e.*, s.107-108.

¹⁶⁰ M. Darga, *a.g.e.*, s.109-110.

¹⁶¹ Cem Karasu, “Çivi Yazılı Belgelere Göre Eski Anadolu Kadını Hakkında Bazı Gözlemler”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.15, S.3, (Arkeoloji Özel Sayısı), s. 48.

derece canlı ticari bir faaliyetin yaşandığı süreçte Anadolu kentlerinde saray mensupları, *rubaum* (kral) gibi *rubatum* (kraliçe) da bizzat bu faaliyetler içerisinde yer almışlardır. *Rubatular'ın* çağlarının çok hareketli ticaret faaliyetlerinde yer aldıklarını açıklayan belgelerden Kaniş-Kültepe Karum'unun tüccarlarından Puzur-Aşur'un bir mektubunda, bizzat iş ortaklarına talimat vermektedir. “*Rubatum'a gümüşün ödenmesi*” istenir. Hesap pusulası niteliğinde diğer bir belgede, Timelkia şehri kralına ve annesine ödenen altın miktarının kaydedilmiş olduğunu görüyoruz. Bir başka belge, muhasebe makbuzunda da yine Timelkia¹⁶² şehrinde yapılan ödemeler sayılırken “saraya” ve *rubatum*'un “kraliçe”nin maiyetine verilen kalay miktarı kaydedilmiştir¹⁶³. Görüldüğü gibi, metinlerde kraliçelerin, bakır ve gümüş alacaklarıyla ilgili kayıtlar mevcuttur. Bu ödemelerin kraliçelerinin bizzat katıldıkları ticari faaliyetlerin bir sonucu olan şahsi alacaklarını mı yoksa sarayın ihtiyacı olan bakır ve gümüş siparişlerini mi gösterdiği anlaşılamamaktadır. Bu husustaki belgemiz, Asurlu ve yerli şahıslara ait bakır miktarını gösteren bir listedir. Belgede yaklaşık 18 kg. bakırın kraliçeye ait olduğu belirtilmektedir. Metnin ilgili satırlarında, “*100 (mina bakır) kraliçenindir*” denmektedir. Metinde Nevşehir ve çevresinde aranan Nenaussa ve Athurusna şehirlerinin kralları ile memleketin ve Asur'un beyleri gibi ifadelerin bulunması, bahsi geçen bu bayanın Kaniş kraliçesi olma ihtimalini düşündürmektedir¹⁶⁴.

Yayınlanmış bir başka Kültepe tableti ise, Asurlu tüccarların bir kraliçe ile olan yakın ilişkilerini göstermesi bakımından ilginçtir. Metinde, içeriği anlaşılamayan bir belgenin kraliçeye teslim edilmesi ve bu belgenin kraliçe tarafından korunması istenmektedir. Kraliçeye duyulan güvenin bir göstergesi olan bu istek, muhtemelen kraliçenin haberdar, belki de taraf olduğu bir durumdan kaynaklanmaktaydı. Kültepe II. tabakasının sonlarına tarihleyebileceğimiz metnin ilgili satırlarında: “*Bu belgeyi kraliçeye emanet edin ve onu muhafaza etsin*” denilmektedir¹⁶⁵.

Aşağıda işleyeceğimiz iki tablette de, Kaniş kraliçesi Nuhşatum'un kedisine gönderilen tabletleri mühürlemesi istenmektedir ki, bu durum onun sadece ticarî değil, hukukî yetkisinin de bulunduğunu göstermektedir.

¹⁶² Koloni Devri'nde bir krallık merkezi olduğu anlaşılan Timelkia şehrinin Kaniş'in güneyinde bulunduğu tahmin edilmektedir. Timelkia şehrinde Asurlu tüccarların bir kolonisi bulunmaktaydı. Daha geniş bilgi için bkz. Hasan Ali Şahin, “Anadolu'daki Eski Asur Koloni Mahkemeleri”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.21, 2006, s. 134.

¹⁶³ M. Darga, *a.g.e.*, s.26.

¹⁶⁴ Remzi Kuzuoğlu, “Asur Ticaret Kolonileri Çağında Anadolu Kraliçeleri”, *Belleten*, C. LXXI, S.262, Ankara 2007, s. 799.

¹⁶⁵ R. Kuzuoğlu, *a.g.m.*, s. 800.

Nuhšatum' un oğlu Šallim-ahum, Kt v/k 17' de annesine şöyle seslenmektedir: “*Sen annemsin şehre geleceğim zaman, yolculuğumun başında, sana Amur-ili'nin önünde bıraktığım, yol için (gerekli) büyük tablet kabını, benim mührüme ilaveten, siz de mühürleyiniz ve 14-19) adamım Abuqar'a teslim ediniz ki, o, bana, Šamuha'ya getirsin*”.

Benzer şekilde, Ennum-Aşur, Allaku ve karısı Nuhšatum'a, Kt v/k 29 şöyle seslenmektedir: “*1-3) Allaku ve Nuhšatum' a söyle, Ennum-Aşur şöyle söyler: 4-8) şahitlerim (olan) Kiki'ninoğlu Aššurabın ve Enna-Su' en 'in mührüyle mühürlü tableti çıkarınız ve 16-23) deri içerisinde onu, onunki gibi (hukuken) sağlamlaştırınız, mühürleyiniz ve Hašta-ili'ye veya Šamašreum'a teslim ediniz, (onu) bana getirsin*”¹⁶⁶.

Bunun yanı sıra ticarete etkin olan tek kadın sınıfı *rubatum*'lar değildi. Orta Anadolu'da Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda, hür kadınların yalnız ev kadını olmayıp, çeşitli alanda özellikle ticaret işlerinde erkek gibi çalıştıkları öğrenilmektedir. Çoğu zaman bu işler Asurlu tüccarlardan alınan altına, gümüş borcuna karşı yapılmaktaydı. Bu toplumda hür olan halk kadınının, zamanı geldiği halde ödeyemediği borçları nedeniyle bazen esirliğe düştüğü anlaşılmaktadır. Alınan gümüş borcuna karşı evli çiftlerin, kadın ve genç kızların rehin olarak tutulduğu da görülmüştür. Asurlu zengin tüccarların çok küçük bir para karşılığı, yerli adlar taşıyan genç kızları satın aldıklarını gösteren makbuz diyebileceğimiz yazıtlar, bu toplumda insanların satıldığını da belgelemiştir. Çeşitli nedenlerle satılan kızın sonradan çok yüksek bir miktar ödenerek geri alındığı da görülmüştür. Borca karşı satılığa çıkarılan esir kadınların fiyatı çok farklı olup, bunların gümüşe karşı verildiği saptanabilmiştir. Esirlik müessesesinde kadın ile erkek arasındaki fark gözetilmemekte olup, sadece iş yapma gücü daha zayıf olan kadınların fiyatı düşük tutulmuştur. Kendi şahısları için borç para alan kadınların, bu borca karşılık yapacakları işi taahhüt eden senetler verdiği de görülmüştür. Halk kadınının da *Rubatum* “Kraliçeler” gibi ticaret hayatına katkısı olduğunu, kocalarına veya erkek kardeşlerine yardımcı oldukları, bizzat ortak olarak etkin bir rol oynadıkları bilinmektedir¹⁶⁷. Buna ilaveten tek başlarına ticaret yaptıkları, örneğin kendi adlarına dokuma sipariş ettikleri de bilinir. Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda, Anadolu'daki ticaret ağında, sadece Asurlu tüccarlar etkin değildi. Yazılı kaynaklarda geçen bazı

¹⁶⁶ Esmâ Öz, “Kültepe Tabletlerinde Işığında, M.Ö II. Binde, Kadının İş Hayatındaki Yeri”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.25, 2008, s. 52-53.

¹⁶⁷ M. Darga, *a.g.e.*, s. 27.

tüccar isimleri, bu tüccarların arasında yerli Anadolu insanlarının da olduğunu ortaya koymuştur. Bu Anadolulu tüccarların arasında kadınların da olduğunu ve bu kadınların, genellikle köle ticareti ile uğraştıkları da bilinmektedir¹⁶⁸.

Koloni Çağının en etkin kadın tüccarlarından birisi şüphesiz Madawada'dır. Madawada' ya âit işleyeceğimiz, Kt o/k 39 numaralı açılmamış zarf, Madawada'nın, Hu(w)ialkaadlı yerli bir bayanı satın almasına ilişkindir. Metnin ilgili satırları şöyledir:

4) *Hu-ú-i-a-al-kà iş -ti5) Dî-li-na ù a- şî-tî- şu 6) Ma-da-wa-da7) ta-áš -am 4-7)* “Madawada, Hu(w)ialka'yı Dilina ve karısından satın aldı...” Metinde görüldüğü üzere, Madawada, köle alım-satımıyla uğraşan bir tüccardı. Ele alacağımız Kt o/k 40 envanter numaralı açılmamış zarftada, Madawada'nın gümüş ve tahıl alacağı konu edilmiştir. Bu metinden onun, sadece köle ticareti ile değil, gümüş ve tahıl satışıyla da ilgilendiğini anlıyoruz. Metnin ilgili satırlarında şunları okuyoruz: “*Madawada, Tamuria, Talia ve karısı İatalka 'dan 1 mina gümüş, yarısı arpa Yarısı buğday (olmak üzere) 30 çuval tahıl ve 60 ekmek alacaktır. 11-13) İkuppetiya 'dan sonra gelen Kaşşum' un haftasından başlayarak, 13-18) Sarratumayı ; Enna-Su en i takip eden limum 'un senesi; tahıl orak tutma zamanına kadar verecekler, gümüşü (ise) hasat zamanına kadar tartacaklar. Eğer 19-20) tartmazlarsa 1 minaya ½ minailave edecek(ler).21-25) Gümüş, onların sağ olanlarının başlarında bağlanmıştır. Madawada'nın ölçü kabı ile ölçecek(ler)*”¹⁶⁹.

En az Madawada kadar etkin olan bir diğer yerli iş kadını ise Sisisi' dir. AKT I, 60 nolu metnin zarf ve tableti bulunmaktadır. Tablette Sisisi'nin, iki yerli bayandan gümüş alacağı olduğu kaydedilmiştir.

Sisisi'nin, Nakkilit ve Mana-mana da ½ mina 4 ½ şeqel gümüşü vardır. Sisisi'ye âit bir başka belge AKT I, 72' de de Sisisi'nin, Şurama adlı yerliden alacağı gümüş konu edilmiştir. Metnin 4-7. satırlarında şunları okuyoruz: 4-7) Sisisi'nin, urama da 1 ½ mina 3 ½ şeqel gümüş alacağı vardır. Sisisi'nin de daha çok gümüş ticaretiyle ilgilendiği anlaşılmaktadır. Metinlerde alacaklı konumda görülmesi, onun, zengin bir tüccar olduğunu akla getirmektedir¹⁷⁰.

Kültepe tabletleri içerisinde Anadolu kadınının sosyal statüsüne ışık tutabilecek nitelikteki belgeler arasında Asurlu tüccarların Anadolulu/Hititli eşleriyle yapmış

¹⁶⁸ Meltem Doğan-Alparslan, , “Hititlerde Kadın”, *Aktüel Arkeoloji*, S.32,2013,s.72-74.

¹⁶⁹ Esmâ Öz, *a.g.m.* ,s. 54. İrfan Albayrak, “*Koloni Çağında Yerli Bir Bayan Madawada*”,III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri, 1996 Çorum, s.55. 1-14.

¹⁷⁰ E. Öz, *a.g.m.* ,s. 56. E. Bilgiç vd., *a.g.e.*, s.79.

oldukları mektuplaşmaların özel bir yeri vardır. Tüccarların, kendileri gibi Asurlu olan karıları, aynı zamanda Asur şehrinde oturmakta olan ticari ortakları olduğunu söylemiştik. Nitekim, ticari mallar ve para değeri olan gümüş birimleri, Anadolu'dan Asur'daki evlerinde iş gören veya iş bitiren Asurlu eşlere yollanıyordu. Asurlu tüccarlar tarafından kadınlara, yani karılarına ya da yetişkin kızlarına gönderilen mektuplardan oluşan koleksiyonda, Asurlu ve yerli Anadolu'lu pek çok kadın adı geçmektedir. Kaniş Karumu'ndaki Anadolu'lu yerli tüccar arşivleri henüz tümüyle yayımlanmamıştır. Bunların içinde Peruva'nın evindeki arşivdeki tablet sayısı 40-70 kadardır. Sami Asur adı taşıyan Puşuken ailesine mensup kadınlardan, eşi Lamassiye ait 13 mektup yayımlandı. Kızı Ahaha'nın dört mektubu var. Ayrıca *vaggurtum*- "rahibe" ye hitaben yazılmış dört mektup daha bilinmektedir. Konunun uzmanlarına göre, Ahahavaggurtum-rahibe unvanıyla bazı yazışmalarda geçtiği için, adı gecen dört mektubun da Ahaha'ya yazılmış olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca Puşuken'in kız kardeşi Tariş-matum'a ait sekiz mektup vardır. Tariş-matum, Asurlu ünlü tüccar Aşşur-Malik'in karısı; Belatum ve Hattitum adlı iki kızı olduğu bilinmektedir. Aşşur-rabi'yle evli olan Hattitum'a ait de altı mektup bulunmakta ve bunlarda yayımlanmış durumdadır. Hattitum'un kızının adı Maganika, yerli Hitit adıdır. Yayımlanmış olan mektuplar erkekler tarafından yazılmıştır¹⁷¹. Anadolu'da bulunan Asurlu tüccarların, eşlerine yazdıkları mektuplardan edindiğimiz bilgilere göre kadınlar, eşleri Anadolu'da iken, onların Asur'daki ticarî ve hukukî işlerini takip ediyorlardı. Asurlu kadınların, özellikle kumaş ticaretiyle uğraştığını ve kumaşların pazarlanması için Anadolu'ya, eşlerine gönderdikleri bilinmektedir. Asur ve çevre bölgelerden, Anadolu ya ihraç edilen ürünlerin başında çeşitli kumaş türlerinin geldiği düşünüldüğünde, bu durum şaşırtıcı değildir. Mezopotamya'dan Anadolu'ya kumaş ihracaatı, Asur ve civar şehirlerde yünün bol bulunduğunu akla getirmektedir. Nitekim, bazı Babil ve Mari metinlerinde koyunların kırılmasından bahsedilmektedir ki, muhtemelen yün ihtiyacı da Babil gibi küçükbaş hayvancılığın yaygın olduğu şehirlerden karşılanmıştır¹⁷².

Bahsi geçen bu mektuplar arasında Asurlu tüccar Puşuken ile karısı Lamassi'nin arasındaki yazışmalar son derece önemlidir. Mektuplar'da Lamassi kumaş imal eder ve Anadolu'da Kaniş'de oturan kocasının bu kumaşlar hakkındaki ikazlarına cevap verir. Mektuplarının birinde bu konuda şu şekilde bir cevabı buluyoruz:

¹⁷¹ M. Darga, *a.g.e.*, s.79-81.

¹⁷² E. Öz, *a.g.m.*, s. 49.

“...Onlar çok küçük, iyi değil diyorsun; senin kendi arzun üzerine değil midir ki ben ölçüleri küçülttüm? Ve şimdi tekrar yazıp ‘kumaşlarında yarım mina daha fazla yün işle’ diyorsun. Pekala, öyle yaptım”. Bu mektup, Lamassi’nin kocasının iş ortağı olduğunu ve kendisi istememesine rağmen kocasının isteklerinin zaman zaman değiştiğini belgelemektedir. Lamassi hakkında bildiğimiz belgelerde, kocası ile ortak veya ayrı bir kasaya sahip olup olmadığı açık değildir. Ticaret işlevlerinde ve yasalar söz konusu olunca kadın kocasının temsilcisi olarak hareket etmektedir. Lamassi’nin mektuplarından kocası Puşuken’e her çeşit olay hakkında bilgi verdiği görülmektedir. Özellikle Asurlu vergi memurlarına karşı tutumu, bağımsız karar verip hareket ettiğini açıklamaktadır. Lamassi, Anadolu’ya Asur’dan “yarım eşek yükü” kalay ve kumaş göndermektedir. Lamassi’nin mektuplarından bu kadının bizzat kumaşları en iyi şekilde dokuduğu, başka işçi kadınlarla ekip olarak çalıştığı anlaşılmaktadır. Asur şehrinde pek çok kadının büyük ölçüde kumaş çeşidi imal ettikleri, yazıtlardan anlaşılmaktadır. Bu çeşitlerin arasındakutanum (keten) yer almaktadır¹⁷³.

Lamassi ve Puşuken’in kızları hakkında da bu mektuplardan ilginç bilgiler elde ediyoruz. Daha önce belirtildiği üzere, Ahaha isimli Puşuken’in kızı *gubabtumNİN.DİNGİR* “tanrının hanımı” unvanını taşıyan yüksek bir rahibe sınıfına mensuptur. Bu hanıma ait bir iş mektubu (KTS7), kardeşi ve aynı zamanda vekili Aşşur- Muttabil’e gönderilmiştir. Böylece bu kadının yüksek rahibe unvanı ve mevkiinin, ticari işlere karışmasına engel olmadığı anlaşılmaktadır.

Ayrıca yine Puşuken’in kızı hakkında bilgi veren Geneve Mektubuda çalışmamız açısından son derece önemlidir. (MAH 16.209) Nitekim, annesi Lamassi’nin, kızının erginleştiğini babası Puşuken’e haber vermesi ve artık onun rahibe (*gubabtum*) olacak yaşa geldiğini belirtmesi ve bunun bir an evvel yerine getirilmesini istemesidir. Lamassi’nin diğer bir mektubunda da (CCT III 20) aynı durumdan bahsedilir. Puşuken’in kızının *gubabtum* (rahibe) olduğu, diğer belgelerden de (EL 11/9, 16, 22 ve EL 130/20) bilinmektedir. Bu vesikalarda dini vecibelerin yerine getirilmesinden söz edilir. Merasim şöyle özetlenebilir: Genç kız, Tanrı Asur’a takdim edilir ve tanrıya adanır, böylece kendisi “tanrının hanımı *gubabtum*” olmaktadır. Metinlerde rahibe fonksiyonlarının hakikaten cinsel bir ilişkiye bağlı olup olmadığı

¹⁷³ M. Darga, *a.g.e.*, s. 27.

anlaşılmıyor. Genellikle alimler, sembolik bir merasimi ve *gubabtum* nitelemesinin “tanrının hanımı” anlamına gelen bir rahibe unvanını belirttiğini kabul etmektedirler¹⁷⁴.

Ayrıca yerli Hitit kadın adı taşıyan Maganika da, Puşuken ailesine mensuptur. Yukarıda ifade edildiği gibi, babası Puşuken’in kız kardeşi Tariş-matum’un kızı Hattitum’un kocası Aşurrabi’dir. Kızı Maganika’ya yolladığı bilinen tek mektup, içeriği açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Asurlu bir çiftin kızının neden bir Hitit adı taşıdığı sorulabilir. Annesinin adı Hattitum da Asur diline uygulanmış bir Hitit adı olarak yorumlanıyor (anlamı Hititli). Genelinde Asurlu tüccarlarla evlenmiş yerli kadınların çocuklarından birine Hitit adı veriliyordu. Mektubun içeriğinden Aşşurrabi’nin kızının karakterini anlıyoruz. Başına buyruk, uçarı, erkeklerle ilişki kuran, oldukça sorumsuz bir genç kadın figürü ortaya çıkıyor. Babasının Kaniş’teki evi, aynı zamanda ofisidir. Alt kattaki depo odalarının mühürlerini kırıyor, malları bira ekmeklerini (bira ile mayalanmış) satacağını söylüyor. Baba evini dikkatle gözetlemiyor, eve yabancı erkek alıyor, istediği zaman da başka bir erkeğin evine gidiyor! Maganika’nın evli olmadığı, erkeklere düşkün bir genç kadın olduğu anlaşılıyor. Babası bu duruma pek kızmıyor, sadece sorguluyor. Onun için malları, ticari emtiası önemli; onlar çalınmamalı, elden gitmemeli. Evinin ofis odaları, depoları mühürlü kalmalı, bir servet saklı olan evinin mühürlü odalarına tecavüz edilmemeli, kızı baba evini iyi gözetmeli! Mektubun ana fikri bu... Kızının erkeklerle düşüp kalkması ikinci planda kalıyor... Babası bir hayli hoşgörülü, kızının ahlakından çok, malları ve evinin dokunmazlığı, önemli! Bu ticari mektubun içeriği, bu baba ile kızın ilişkisini, ruh halini de pek güzel yansıtıyor!¹⁷⁵.

Koloni Dönemi’ne ait pek çok tablet kadın-erkek arasındaki yazışmaların nasıl yapıldığı ve muhtevalarının alacak verecek ya da mal-mülk meselelerinin yanı sıra sevgi, hasret, üzüntü ve vuslat konularını içerdiğini bilmekteyiz. Bunlardan birisinin muhtevalarını aşağıda vermeyi uygun buluyoruz.

Bu mektup (tablet) Kaniş’te, zarfın içinde açılmamış olarak bulundu. Mühürlü zarf tabletinin kırılmamış olması, Asur’a yollanmış mektubun bir kopyası olduğunu veya bu mektubun, yazan tarafından belki de Asur’a hiç yollanmadığını akla getiriyor. Mektup, Rouen (Fransa) Müzesi’nde saklanmaktadır (TC 3, 207, 17).

¹⁷⁴ M. Darga, *a.g.e.*, s.96-98.

¹⁷⁵ M. Darga, *a.g.e.*, s.100-101.

“Şöyle konuşur (yazar) Aşşur-taklaku, İstar-Ummiye ve Şa-Aşşur-nada’ya söyler: *İstar-ummi’ye deki: Neden bana ateşli sözcükler yazmayı kestir? Senden başka neyim var benim? Ödünç aldığım her mina senin isteğine göredir (senin emrindedir) ki, bunlar beni, borçlarımı ödeme zamanına yaklaştırıyor (iflasın eşiğindeyim?)! Niçin beni hep senin istediğin duruma sokuyorsun? Gökler kadar büyük meseleler sırtıma yüklenmedi sadece, bir de sen bana ateşli sözler yazmayı kestir!*

Sana 10 mina gümüş veya 20 şekel gümüş göndermiştim. Yeter, bunlar benim gümüşüm (param). Babanın bana vermiş olduğu kumaş (meselesi) nedir?

Sana rica ediyorum, lütfen ilk gelen kervanla yola koyul. Veya Şa-Aşşur-mada ile olsun, kalk gel! Küçük oğlanı orda bırakma ve eğer gümüşe ihtiyacın varsa, Aşşur-taklaku’dan sana vermesi için 1 veya 2 şekel gümüş iste. Bana verdiğin üzüntüden bitkinim.

Gerçekten eğer beni seviyorsan yola koyul, gel. Burada (Kaniş’te) evlenmiş olduğum kadın, burada sana karşı entrikalar çeviriyor, burada hiçbir şeyin kalmayacak (malın elden gidecek). İyi cins bir çift ayakkabı getir. Hemen yola çıkmakta gecikme ve buraya yukarıya çık (Kaniş’e çık). Beni mahvetme! Hemen yola koyul ve ilk kervanla gel!”

Görüldüğü gibi bu mektupta ticaretin yanı sıra sevgi, tutku, sitem, hesap sorma gibi daha kadınsı duygular öne çıkmıştır¹⁷⁶.

Her çağda olduğu gibi, bu çağın kadını da giyimine, kumaşlara, takılara meraklıydı. Bu konuda Kaniş zengin buluntularıyla birlikte Acemhöyük-Puruşhattum (Hitit tabletlerinde Puruşıanda şehri olarak geçer) saraylarında ortaya çıkarılmış mavi boncuk işlemeli kumaş parçaları önemli bir yere sahiptir. Kaniş evlerinin içinde ve evlerin altındaki mezarlarda gün ışığına çıkarılanlar arasında kadınların vazgeçilmez süsü olan takılar da mevcuttur. Bu takılar küpe, bilezik, yüzük, kolye ve gerdançelerden oluşmaktadır. Bahsi geçen bu ziynet eşyaları altından olup yarı kıymetli eşyalarla yani; akik, dağ kristali, topaz ve “mavi taş” lapislazuliyle ile süsleniyordu¹⁷⁷.

¹⁷⁶ M. Darga, a.g.e., s.106-107.

¹⁷⁷ M. Darga, a.g.e., s.117-121.

2.3.3. Hitit Öncesi Anadolu Kadının Siyasi Hayattaki Rolü

Yazının Asurlu tüccarlar sayesinde Anadolu'ya geldiği dönemde, artık pek çok konuda arkeolojik verilerin yanı sıra yazılı belgelerde konuştuğu için, kadınlar hakkında da aydınlatıcı bilgiler elde edilmeye başlanmıştır. Orta Anadolu, M.Ö. 2. binyılın başlarında (1950-1700) Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nı yaşarken, zengin ticaret kentleri olan ve *Karum* adı verilen pazar merkezleri kurulmuştur. Bunlardan en önemlisi Kayseri'deki Karum Kaneş'tir. Karumların başındaki yöneticiler daha önce ifade edildiği gibi, Anadolu'yu yerel idarecilerdi ve *rubaum* yani "kral ya da bey" olarak adlandırılırdı. *Rubaumların* yanında ticari hayatta ve idarede söz sahibi olan *rubatumlar* yani "kraliçe ya da beyçeler" vardır. *Rubatumların* kral eşleri yanında ciddi yaptırım güçlerine sahip olduklarını bilinmektedir¹⁷⁸. Sümerce'de GASAN, SAL.LUGAL ve UN.GAL Akadça'da *šarratum* kelimeleri "kraliçe" anlamı taşımaktadır. Eski Asurca'da ise *rubatum* kelimesi bu manaya sahiptir ve Anadolu Kraliçelerine atfen kullanılmıştır. *Rubatum* ve *Šarratum* kelimeleri aynı manada olmalarına rağmen aralarında, temsil ettikleri krallığın siyasi gücünden kaynaklanan bir statü farkı bulunmaktadır. Yani *rubaum*'un "müstakil kral" *šarrum*'un ise, "vasal kral" için kullanıldığını düşünülürse *rubatum* kelimesi ile bağımsız bir ülkenin kraliçesinin kastedildiği anlaşılmaktadır¹⁷⁹.

Nitekim kadının bu çağda Orta Anadolu'nun geniş topraklarında bulunan "küçük krallık" veya "beylikler" in başında kendi başına memleketini yönettiği veya kral ile birlikte devlet idaresinde bulunduğu gözlemlenmektedir¹⁸⁰. Metinlerde *rubatum* unvanının özellikle *rubaum*'un karısına veya ülkesini bağımsız bir şekilde idare eden kadınlara verildiği, *rubatum* unvanı ile bir kralın kız kardeşinin veya annesinin zikredilmediği açıktır¹⁸¹. Enlil adlı Asurlunun arşivine ait bir mektupta: Amkuwa şehrinin, bir kraliçe ve "merdiven büyüğü" olarak tercüme edilen *rabi similtim* tarafından idare edildiği kabul edilmektedir. Belgede kraliçe ve *rabi similtim*'den, tutuklanmış olan Şalahşina sarayının Hapirularının serbest bırakılmaları istemektedir. Kraldan değil de kraliçe ve *rabi similtim*'den böyle bir talepte bulunulması, bu dönemde Amukuwa'nın bir kraliçenin idaresi altına olması ile açıklanmaktadır. Belgede: "*Hapiste tutulan Şalahşuna sarayının Hapiru adamları hakkında ben sana yazdım. Git*

¹⁷⁸ M. Doğan-Alparslan, *a.g.m.*, s.71.

¹⁷⁹ R. Kuzuoğlu, *a.g.m.*, s. 796.

¹⁸⁰ Tahsin Özgüç, *Kültepe (Kaniş/Neşa)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, s.35.

¹⁸¹ Muhibbe Darga, Eski Anadolu'da Kadın, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları*, İstanbul 1984, s.5.

ve kraliçe ve rabi similtim'in ağzını araştır. Eğer kraliçe ve rabi similtim onları serbest bırakırlarsa bana yaz"¹⁸²denmektedir.

Yapılan çalışmalar sonucunda M.Ö. 2. binyılın başlarında, beş şehirde, Kaniş (Kültepe), Wahşuşana¹⁸³, Luhuzattia, Ankuva (Alişar?) ve Timelkia'da *rubatum* "kraliçe"lerin varlığı tespit edilmiştir. Böylece üst tabaka kadını temsil eden *rubatum*'ların şehirlerin başında, hükümdarlık makamında otorite ve egemenliğe sahip oldukları ve aynı zamanda ticari alanda da etkin bir rol oynadıkları bilinmektedir¹⁸⁴.

Ayrıca belgelerde, Kaniş-Kültepe kraliçenin kaçakçılık yapan Puşuken adlı Asurlu tüccarı tutuklattığı bilgisi mevcuttur. Bu olayın yaşandığı tarih ise eski Asur kralı Şarrukin'in son dönemlerine, M.Ö. 1880 yıllarına tarihlendirilmektedir. Belgede, Kanis Kraliçesi'nin, Malatya ve Kahramanmaraş arasında kalan bölgede aranan Luhuzattia, Hurama ve Şalahşua şehirleri ile ülkesindeki her yere kaçakçılığın önlenmesi hususunda bir mektup yazdığı belirtilerek, tüccarlardan dikkatli olmaları ve kaçakçılık yapmamaları istenmektedir. İlgili satırlarda: "*onun kaçak malını Irra'nın oğlu Puşuken'e gönderdi ve onun kaçak malı yakalandı ve saray Puşuken'i hapse attı. Nöbetçileri güçlüdür. Kraliçe, Luhuzattia, Hurama, Şalahşua ve ülkesindeki (her yere) kaçakçılıkla ilgili (mektup) yazdı. Gözlerinizi açın! Lütfen hiçbir şeyin kaçakçılığını yapmayın*"denmektedir. Görüldüğü gibi, Kaniş kraliçesi tüccar Puşuken'i hapse attırarak hukuki, kaçakçılığın önlenmesi hususunda yazdığı mektupla da idari bir karar vermiştir. Kraliçe, bir kral gibi hareket etmiş, ülkesinin çıkarlarını korumak adına yetkilerini etkin şekilde kullanmıştır. Bu durum aynı zamanda Kaniş tahtında bir kralın olmadığını ve ülkenin yönetiminin bir kraliçenin idaresi altında olduğunu göstermektedir¹⁸⁵.

¹⁸² R. Kuzuoğlu, *a.g.m.* , s. 802.

¹⁸³ Tuz Gölü'nün kuzeyinde bulunan Wahşuşana Koloni Çağı'nda karşımıza çıkan önemli bir krallık merkezidir. Asurlu tüccarların bölgeye yerleşerek ticaret yapmış oldukları bilinmektedir. Daha geniş bilgi için bkz. H.A. Şahin, *a.g.m.* ,s.123.

¹⁸⁴ M. Darga, *a.g.m.* , s.26-27.

¹⁸⁵ R.Kuzuoğlu, *a.g.m.* , s. 804-805.

2.3.4. Hitit Öncesi Anadolu Toplumunda Kadınının Dini Hayattaki Rolü

İnsanoğlunun ilk tanrısının “Toprak Ana” olduğu tezi M.Ö. 8. yüzyılda Yunan ozan Hesiodas’a dek uzanmakla birlikte, ana tanrıça tapınımı ile insan toplumunun gelişimindeki ilkel evre arasındaki yakın ilişkinin ilk özlü ifadesini ilk olarak Johann Jakob Bachofen 1861’de yayımlanan “*Das Mutterrecht*” adlı yapıtında zikretmiştir¹⁸⁶.

Anadolu’da ise yüzyıllarca kabul görmüş olan Ana Tanrıça olgusunun, anlamsal ve simgesel olmak üzere iki farklı boyutu vardır. Anlamsal boyutu ele alındığında; Ana Tanrıça insanlar için bereket ve çoğalmanın simgesi olarak karşımıza çıkar. Bu düşüncenin ilk filizlenişi kadının egemen olduğu çağlardır. Zira Anadolu’da toprak ilk onunla sürülmüş, ilk tohum onunla atılmıştır. Günümüz Anadolu insanı toprağa “Toprak Ana” demektedir. Toprağın analığı nereden gelmektedir? Toprağa bu sıfatı verirken bu “analığın” özünde, bilinçli olsun olmasın, Eski Çağ’ın Ana Tanrıçası’nı biçimlendiren görüşün etkisi mutlaka vardır. Ana Tanrıça toprağı yansıtır, toprak bir bolluk kaynağı olarak onun hükmü altındadır¹⁸⁷. Bunun bir yansıması olarak da üst Paleolitik Çağ’ın insanı için erkeğin babalık rolü henüz netleşmemiş olduğundan dolayı, kadının doğurganlıkta gösterdiği tekel devam etmektedir. Kadının toplumun yaşaması, üremesi ve sağlıklı olması için üstlendiği roller, mitsel alanda da ana soyunu geçerli kılmıştır. Her şeyin kaynağı, doğa anadır. Dinsel inanışta toprak dişidir. İnsan da tüm diğer canlılar gibi ondan gelmiştir¹⁸⁸. Bu çerçeveden bakıldığında kadın ve toprak birbirinin dengi olarak görülmektedir. Can bulmak için kadın neyse, hayatın devamlılığı içinde toprak oydu. Neolitik Çağ kültüründe, insan neslinin çoğalması en önemli gelişme olarak algılanıyordu. İnsan, yaşamın ve var olmanın temel kaynağıydı. Zira bu toplumlarda çocuk doğuran kadın, değer görüyor ve toplumca kutsanıyordu¹⁸⁹.

Ana tanrıça olgusunun simgesel boyutuna bakılacak olduğunda, Çatalhöyük ve Hacılar’da yapılan kazılar neticesinde ele geçen kadın tasvirleri bizlere yol gösterici olacaktır. Bölgede yürütülen kazılar Ana Tanrıça figürünün MÖ 8000-6500 yıllarına kadar uzandığını ortaya koymuştur. Ana Tanrıça heykelinin Anadolu’da ilk görüldüğü Neolitik yerleşmelerden birisi hiç şüphesiz Konya Çatalhöyük’tür (MÖ 6800-5700)¹⁹⁰. James Melleart tarafından bulunmuş olan ve Eski Anadolu’da doğurganlığın ve

¹⁸⁶ L.E. Roller, *a.g.e.*, s. 28.

¹⁸⁷ Y. Gögebakan, *a.g.m.*, s.509.

¹⁸⁸ B. Kaya Erdem-Ö. Baydaş Sayılğan, *a.g.m.*, s.104.

¹⁸⁹ N. Mutluay, *a.g.e.*, s.110-111.

¹⁹⁰ Y. Gögebakan, *a.g.m.*, s.508-509.

bereketin sembolü olarak kabul edilen 21 cm. büyüklüğündeki bu heykelcik, iki tarafında leopar¹⁹¹ şeklinde kolları olan bir taht üzerinde oturan hamile tanrıça heykeli olarak bilinir¹⁹². Tombul bir kadın¹⁹³ olarak doğum yaparken tasvir edilen, üremeyi, bolluğu ve bereketi simgeleyen Ana Tanrıça, burada gerçekçi bir olayı yansıtmakta ve anlatım açısından ele alındığında son derece ifadeci olarak nitelendirilmektedir. Bu heykel adeta Çatalhöyük'ün simgesi haline gelmiştir. İki yanında leopara dayanmış doğum yapmakta olan (ki doğum yapma eylemi tohumların yeryüzünde filizlenmesi anlamına gelmektedir) bu şişman kadın figürü, en önemli “Ana Tanrıça” örneklerden biridir. Ana tanrıçanın genç kızlığı, evlenmesi, hamileliği doğurması ve emzirmesi gibi konuları işleyen diğer örnekler de boldur ve en sevilen türler arasında uzanmış, diz çökmüş, uyuyan ya da doğum yapan kadın yer almaktadır¹⁹⁴. Bunların en güzel örnekleri Hacılar'da bulunan bir çocukla birlikte tasvir edilmiş olan Ana Tanrıça heykeli ve Höyücek'te, bulunan doğum yapan tanrıça figürüdür¹⁹⁵. Ana Tanrıça, yaşam ve ölüm arasındaki ince çizgiyi yansıtırken kimi zaman güler yüzlü, sevecen ve tam güven verici nitelikleri taşır. Kimi zaman da korkunç yüz ifadesi ile doğanın insanlara sunduğu bereket ve yaşamı geri alabilme gücünü dile getirir¹⁹⁶.

Hellenististik Dönem'den itibaren Psidia¹⁹⁷ olarak adlandırılan Batı Anadolu'nun Göller Yöresi'nin değişik yerlerinde Ana Tanrıça kültürünün varlığı kanıtlanmıştır. Psidia'nın merkezinde Höyüekte¹⁹⁸ olduğu gibi Ana Tanrıça için kutsal

¹⁹¹Çatalhöyük'te leopar, başka bölgelerde tekrarına çok fazla rastlanmayan bir şekilde, Ana Tanrıça'nın simgesi olmuştur. Bkz. Y. Göğebakan, *a.g.m.*, s.509. Ayrıca, Daha geniş bilgi için bkz. Ian Hodder, *Çatalhöyük Leoparın Öyküsü*, (çev. Dilek Şendil), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006, s.47-73.

¹⁹²Gaye Şahinbaş Erginöz, “İlk Çağlarda Akdeniz Havzasında ve Anadolu'da Doğum Ve Doğum Yardımı”, *Düşünen Siyaset Düşünce Dergisi Bilim Tarihi*, S. 16, 2002, s.148.

¹⁹³Tarih Öncesi devirlerde doğurganlığı gösteren ilk eşyalar kireç taşından, kemiklerden ve fildişinden yapıyordu. Bunlar büyük göbekli, büyük göğüslü, geniş kalçalı, anaçlığı ve verimliliği simgeleyen tanrıça heykelcikleriydi. Günümüzden binlerce yıl önce yapılmış olan bu heykelciklere bakarak, o dönem kadınının şişman olduğunu düşünmek hatalı olur; çünkü bu tür şişman kadın heykelcikleri daha ziyade analığın ve toprak ananın doğurganlığının ve bereketinin sembolüydüler. Bu Ana Tanrıça heykelleri daha sonraları çeşitli toplumlarda değişik isimler alarak (Kubabba, Kibebe, Venüs vb.)günümüze kadar ulaşmışlardır. Bkz. G.Ş. Erginöz, *a.g.m.*, s.148.

¹⁹⁴Y. Göğebakan, *a.g.m.*, s.509.

¹⁹⁵N. Mutluay, *a.g.e.*, s.110-111.

¹⁹⁶Y. Göğebakan, *a.g.m.*, s.508-509.

¹⁹⁷Psidia, Toros Dağları'nın yükseltileri arasında yer alan dağlık bir bölgedir. Isparta ve Burdur illerinin büyük bir kısmını, Antalya'nın ise kuzeyinde kalan dağlık alanlarını kapsamaktaydı. Bu tanıma göre Psidia, denize kıyısı bulunmayan bir iç bölgedir ve batısında Karia, güneybatısında Lykia kuzeyinde Phrygia, doğu ve güney doğusunda Lykaonia ve Isauria, güneyinde de Pamphylia bulunmaktadır. Daha geniş bilgi için bkz. Mustafa Arslan, “Antik Eserler Işığında Psidia'nın Doğal Kaynakları ve Ekonomik Durumu”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, C.5, S.2, 2013, s.313.

¹⁹⁸Burdur il merkezinin 35 km kadar güneyinde, Bucak Kasabası yakınında, Burdur-Antalya karayolunun 100 metre batısında bulunan küçük yassı bir höyüktür. Burdur Müzesi Müdürlüğü adına, Prof. Dr. Refik Duru'nun bilimsel başkanlığında, Doç. Dr. Gülsün Umurtak'ın arazi çalışmalarını

alanlar bulunmaktaydı. Bu kutsal alanlar, törensel yemeklerin hazırlandığı ve sunuların saklandığı ambarlardan meydana gelmekteydi. Bu gibi yerlerde birçok, pişmiş toprak figürü bulunmuştur¹⁹⁹.

Bununla birlikte, Çatalhöyük ve Hacılar'da bulunan kadın figürlerinin kedigillerden yabani hayvanlarla birlikte betimlendiği heykelcik ve resimler, Phrygialı Ana Tanrıça'nın habercisi gibi görünen bir dinsel eşya ve simge topluluğu oluşturur. Ancak Neolitik Dönem'den gelen bu zengin malzeme topluluğundan sonra, Phrygialı Ana Tanrıça'nın bölgenin dinsel yaşamında önemli bir şahsiyet haline geldiği dönem olan M.Ö 1. bin yıla dek Anadolu'da bir Ana Tanrıça'nın varlığına işaret eden pek az kanıt vardır. Zira, tanrıçaya verilen adlar, tanrıçanın betimleri gibi Phrygialı Ana Tanrıça'ya ait özelliklerin, Anadolu'da Tunç ve Demir Çağı kültürlerinde de bulunup bulunmadığı konusu muallaktır. Tunç ve Erken Demir çağlarında Anadolu'da "Ana" diye seslenilen tek bir tanrıça yoktu. Anadolu'nun eski kültürleri Phrygialı tanrıçanın kimliğini ve betimlenme biçimini gerçekten etkilemişlerdi. Phrygialı Ana'yı çağrıştıran simgelerin ve kült ayinlerinin çoğu bu tanrıçayla sınırlı değildir, bunlara Phrygialıların Anadolu'daki öncülleri arasında da rastlanmıştır.²⁰⁰

Tüm bunlarla birlikte Ana Tanrıça mitinin menşei Mezopotamya coğrafyasına dayanmaktadır. Anadolu efsanelerinde, Sümerler'den Anadolu'ya geçiş yaptığı bilinen Ana Tanrıça'dan söz eden Halikarnas Balıkcısı'na göre, Sümer mitolojisinde Tanrı anası olan *Ki* Mezopotamya'dan Anadolu'ya gelip Kybele olmuştur. Frigya dilinde Kubele ve Kubebe'dir. Bazen Dindymene, Sipylene, Karadeniz'de Pontos'da *Ma*, Ermenistan'da Açalisen'a'da *Anaitis*, Arabistan ve Hicaz'da *Hubel* ve *Kible*, Yunanistan ve Girit'te *Rhea*, *Themis*, *Ops*, *Ge*, *Maia*, *Urania*, *Urinome*, *İdea* (İda dağı olduğu için), İtalya'da *Vesta*, *Anna*, *Marianna*, Suriye'de *Atargatis* şeklinde karşılık bulmuştur. Kybele bütün Tanrıların ve Tanrıçaların anasıdır²⁰¹. Ana Tanrıça'nın Batı âlemindeki varlığı *Venus'dür*. Her ne isimle adlandırılırsa adlandırılınsın, Ana Tanrıça daima kadın güzelliğinin bir sembolü olmuştur. Coğrafya ve milletlere göre farklılık göstermelerine rağmen tanrıçaların taşıdıkları değerler özde aynı anlamı taşımışlardır. Prof. Elliot

yürüttüğü kazılar 1989-1992 yılları arasında dört yıl sürmüştür. Daha geniş bilgi için bkz: Refik Duru, "Höyücek Kazıları", *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi*, Edt: Oktay Belli, İstanbul Üniversitesi Yayınları, s.64.

¹⁹⁹ Peter Talooen-Nurçin Alp, "Psidia Kültürleri Antik Çağda Burdur İlinde Dinsel Hayat", (*I.Burdur Sempozyumu 16-19 Kasım*), Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, 2005, s.738.

²⁰⁰ L.E. Roller, *a.g.e.* ,s.64.

²⁰¹ B. Kaya Erdem-Ö. Baydaş Sayılğan, *a.g.m.* , s.104.

Smith'e göre, en eski kişisel tanrı kavramına varma atılımı "Büyük Ana" (Magna Mater) kavramıyla olmuştur. "Büyük Ana", doğurgan analığın kişileştirilmesidir. Bu kavramın izlerine Aurnıçağ döneminde (MÖ 15000 dolayları) yaşamış insanlarda, daha sonra da, aşağı yukarı aynı biçimiyle Girit ve Malta'da Cilalı Taş ve Tunç devirlerinde yaşamış Akdeniz insanları arasında rastlanır. Güney Amerika'da da bazı Kızılderili kabileleri, Avrupalılarla ilişki kuruncaya kadar, "Büyük Ana" tipinde tek bir tanrıya tapmışlardır. Mayalar kadın işleriyle (özellikle doğum ve dokuma) ilgilendiğine inanılan Ay tanrıçasına da taparlardı. Güneş tanrısının eşi olan Ay tanrıçası "Ana" tanrıça (dolayısıyla Güneş de "Baba) sayılırdı. Mayalar, bütün tanrıların ve bütün insanların ay ve güneşten türediklerine inanırlardı. Bu inanç Mayaların soyundan gelen Kızılderililer arasında günümüzde de yaşamaktadır²⁰². Ayrıca Anadolu'nun Ana Tanrıçası Geç Hitit Beylikleri döneminde özellikle Kargamış yazıtlarında *Kubaba* adını almıştır. Aynı isme pek az da olsa Mezopotamya yazıtlarında da rastlanmaktadır. Frig ve Lidyalılar zamanında *Kybele* ismini almış ve kutsal hayvanı aslan ile birlikte biçimlendirilmiştir. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde yapılan arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan Ana Tanrıça figürlerinde tanrıçanın geçirdiği gelişim evrelerini tüm canlılığı ile izlemek mümkündür. Ana Tanrıça *Kybele*, Frigler'in gözünde Doğa Tanrıçası hatta doğanın kendisidir²⁰³. Bir diğer deyişle Eski Anadolu'nun henüz yazılı döneme girmediği sıralarda, gözle görülür bir "Ana Tanrıça" kavramı daha sonraki devirlerde de değişik adlar altında süregelen bir gelenek olarak, tek tanrılı dinlerin ortaya çıkışına kadar sürdüğü görülmektedir. Söz konusu olan bu yapı ile ilgili olarak, yukarıda değinilen Taş devirlerinde yaşamış olan adını bilmediğimiz toplumların ve onu izleyen Tunç devirlerinin başlarına kadar anaerkil bir aile yapısına sahip olduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir²⁰⁴.

2.4. HİTİT KADINI

M.Ö.1650 yıllarında Anadolu, köklü değişimlere sahne olmuştur. Çünkü gerçek adı *Labarna*²⁰⁵ olan bir soylu, önceleri Karum olan Hattuşa (Çorum Boğazköy) kentini

²⁰²Y. Gögebakan, *a.g.m.*, s.509.

²⁰³ Yusuf Kılıç-Ebru Uncu, "Eski Mezopotamya İnanç Sisteminin Yunanlılara Etkisi (İştar-Aphrodite Örneği)", *History Studies*, Vol 3/1, 2011, s.192.

²⁰⁴ C. Karasu, *a.g.m.*, s. 47.

²⁰⁵ Eski Krallık'ta ve İmparatorluk Dönemi'nde Hatti kralına "*Tabarna*" "*Labarna*" ünvanı verilirdi; bu adlandırma kimi araştırmacılara göre Hattice kökenli, kimine göre de Hint-Avrupa türevlidir. Hitit kaynaklarında *Labarna* özel ad olarak da belgelenmiştir ancak *Tabarna/Labarna'nın* başlangıçta bir ünvan olduğunu ve sonra da bir özel ada dönüşüp dönüşmediğini ya da bunun tersinin söz konusu olup

kendine merkez seçmiştir. Böylece Labarna ismi “Hattuša kentine ait” anlamına gelen “Hattuşili” olarak değiştirilmiştir²⁰⁶. Netice olarak Hattuşa merkezli Hitit Devleti’nin ilk kralı da I. Hattuşili (M.Ö 1650-1620) olmuştur. Bununla birlikte I. Hattuşili’den önce de Hitit tahtında hüküm süren krallar olmuştur. Ancak I. Hattuşili, Hitit belgelerine göre Hattuşa’daki ilk Hitit kralıdır. Hititler M.Ö.2.binyılın başlarından itibaren Anadolu’da görülmüşlerdir. Anadolu’nun yerli halkı olmayan Hititler devlet sürecinin başlangıcına kadar Anadolu’da uzun süreli bir egemenlik mücadelesi yaşamışlardır. Anadolu’ya ilk adım attıkları zamanlarda bu topraklar, merkezi idare gücünden yoksun küçük prenslikler halinde örgütlenmişlerdir. Üstelik bu prenslikler birbirleriyle üstünlük yarışı içinde olmuşlardır²⁰⁷.

Nitekim, Hitit tarihinin aydınlatılması için Hititçe çivi yazılı tabletler büyük yer tutmaktadır. Söz konusu belgelerin büyük kısmı Hattuşa (Boğazköy) de gün yüzüne çıkarılmıştır. Boğazköy Arşivi’nin bulunması serüveni şöyle gerçekleşmiştir. Çağımızda Anadolu toprakları üzerinde yapılan en önemli keşiflerden birisi Ankara’nın 150 km doğusunda bulunan Boğazköy’deki arşivlerin gün yüzüne çıkarılmasıyla yaşanmıştır. 1906 yılından beri sürdürülen Boğazköy kazılarında²⁰⁸ 30.000 üzerinde çivi yazılı tablet ya da tablet parçası bulunmuştur. Bu tabletlerin kısa sürede incelenmesi üzerine Boğazköy’ün Hitit Devleti’nin başkenti Hattuşa olduğu anlaşılmıştır²⁰⁹. Başta Hattuşa’da olmak üzere şimdiye kadar bulunan tablet arşivlerinin tümü devlete aittir. Dolayısıyla bu arşivler de Mezopotamya’da ya da Asur Ticaret Kolonileri Çağı’nda olduğu gibi şahıslar arası ticari anlaşmalar, kira kontratları, satış belgeleri ya da mektuplar gibi özel mektuplar bulunamamıştır. Bu sebepten dolayı, Hitit dönemindeki Anadolu sivil halkı hakkındaki bilgilerimizin tümü ancak devletin hazırladığı

olmadığını bilemiyoruz. Daha geniş bilgi için bkz. Stefano de Martino, *Hititler*, (çev. Erendiz Özbayoğlu), Dost Kitabevi, Ankara 2006, s.76.

²⁰⁶ M. Doğan-Alparslan, *a.g.m.*, s.75.

²⁰⁷ F. S. Erbaşı, *a.g.e.*, s.22-23.

²⁰⁸ Birçok araştırmacı, Boğazköy’de yapılacak bir kazının karşılığını fazlasıyla vereceğinden emindi. Kazı iznini Alman Doğu Derneği adına Dr. Hugo Winckler elde etti ve kazılar 1906’da onun başkanlığında başlatıldı. Gün ışığına çıkarılan çivi yazılı tabletlerin önemli kısmı, kraliyet arşivinden oluşmaktaydı. Bu tabletlerin büyük çoğunluğunun iki “Arzava” mektubu ile aynı dilde yazılmış olduğu anlaşıldı fakat tabletler okunamıyordu. Ancak bazıları Babil’de görülen ve çok iyi bilinen Akad dilinde yazılmıştı. Daha geniş bilgi için bkz: Oliver Robert Gurney, *Hititler*, (çev. Pınar Arpaçay), Dost Kitabevi, Ankara 2001, s.19.

²⁰⁹ Sedat Alp, *Hitit Çağında Anadolu*, TUBİTAK Yayınları, Ankara 2002, s.1.

vesikalarda bulunabilmektedir. Bu nedenle, Hitit toplumundaki kadına dair bilgilerimiz Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde olduğu kadar çeşitlilik göstermemektedir²¹⁰.

Bu dönemde çivi yazılı belgelerin yanı sıra, Hitit toplumunda Anadolu halkının kendi eseri olan *hiyeroglif* yazı sisteminin de kullanıldığı görülmektedir. Büyük çoğunluğu yontma kayalar üzerinde bulunmaktadır. Bu durumun tek istisnası, mühürlerin üzerindeki ile Asur kazılarında bulunup 1924'te yayımlanan silindir şeklinde kurşun tabakalardan yapılmış yedi mektuptaki *hiyeroglifler* olmuştur. Bu alfabenin ilk örnekleri anıtsal nitelikteki kabartmalardaki işaretlerde karşımıza çıkmaktadır. Daha sonra, el yazısına benzeyen harfler taş içine oyularak yapılmaya başlanmıştır. İşaretler temsil ettikleri nesnelere kolaylıkla tanınmasını sağlayan birer *piktogramdır*. Bu *piktogramların* büyük bir kısmını farklı pozisyonlardaki eller, yüzler (genellikle profilden) , bacaklar ayaklar gibi vücudun bölümleri; öküz, at, köpek, domuz, aslan, geyik, tavşan, kuş, balık gibi hayvan başları oluşturmuştur²¹¹.

Tüm bunlarla birlikte, Hitit toplumunda kadının yerini anlamak için birincil kaynağımız çivi yazılı belgelerdir. Bahsi geçen bu belgelerde “Kadın” kavramını ifade etmek üzere *MUNUS*, Akadça *SINNIŠTUM* ve Hititçe *kuwana* kelimelerinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Ancak unutulmamalıdır ki, soylu kadınlarla ilgili elimizde az da olsa arkeolojik veri de bulunmaktadır. Hitit devletinin başkenti olan Boğazköy'de bulunan kaya rölyefler ve kabartmalar üzerindeki tasvirler dönemi aydınlatmada önemli unsurlar arasında görülmektedir²¹². Ayrıca Ankara'nın 42 kilometre kuzeybatısındaki Bitik höyüğünden tesadüfî bir biçimde bulunarak, bilim dünyasına kazandırılan vazo Remzi Oğuz Arık tarafından incelemeye alınmıştır. Netice olarak bahsi geçen vazoyla birlikte Bitik bölgesinin ehemmiyeti üstünde durulmuş ve 1942 yazında höyükte kazı yapılmıştır. Bu kazılar bize, höyüğün Hitit çağında da iskân edildiğini önemli bir Hitit şehrinin kurulduğunu ortaya çıkarmıştır²¹³. Bu buluşla birlikte gerek Hitit Devleti'nin yapılanması gerekse de ele geçen materyallerin yorumlanmasıyla Hitit sosyal hayatına dair önemli bilgilere ulaşılmıştır. Bunlar içerisinde konumuzla da yakından ilgili olması sebebiyle “Bitik Vazosu” üzerine nakşedilmiş olan kadın tasviri büyük önem taşımaktadır. Yine bu bağlamda ikinci bir öneme sahip olan bir diğer buluntu ise

²¹⁰ M. Doğan-Alparslan, *a.g.m.* , s.75.

²¹¹ O. R. Gurney, *a.g.e.* , s. 109-110.

²¹² M. Doğan-Alparslan, *a.g.m.* , s.75.

²¹³ Daha geniş bilgi için bkz. Tahsin Özgüç, “Bitik Vazosu”, *A.Ü. DTCF Dergisi*, C. 16, S. 1-2, Ankara 1958.

“İnandık Vazosu”dur. Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi’nde muhafaza edilen M.Ö. 1600 yıllarına ait “İnandık Vazosu” Hitit rölyefli vazolarının en sağlam ve temsili olanıdır, ritüel seks sahnesine katılan rahip ve rahibeleri, bir sunak üzerindeki sunuları, oturan bir kadın tanrı ya da rahibe önündeki sunak üzerine yapılan libasyonu, boğa kurbanını ve kutsal bir ziyafet kutlamasını ve bununla ilgili hazırlıkları tasvir eder; bütün bu sahneler, birisi büyük serbestçe yerde duran, diğerleri taşınabilir lirleri çalan erkek müzisyenler, iki saz çalan erkek, tef ya da zil çalan kadınlar ve en üst frizdeki iki akrobat eşliğinde gerçekleşmektedir²¹⁴.

Asur Ticaret Kolonileri Çağı’nda kadın, hayatın her sahasına erkek kadar iştirak ettiği ve dolayısıyla sosyal birçok haklara sahip olduğu halde, bu devri takip eden Hitit Devleti zamanında bu haklarından erkekler lehine gittikçe feragat ettiği anlaşılıyor. Bu sosyal değişikliğin başlıca sebebi, şüphesiz ki, Anadolu’nun artarda maruz kaldığı Sami ve Hind-Cermen topluluklarıyla olan münasebetleridir. Bunlardan biri, ataerkil geleneğe sahip olan ve III.Ur sülalesinin ince ve yüksek Sümer kültürü ile yoğrulmuş Asurlular’ın Orta Anadolu’ya yayılan kolonilerinin yapmış oldukları tesirdir. Diğer de Koloni Çağı’nı takip eden yine ataerkil gelenekli Hititlerin Orta Anadolu siteleri üzerindeki hakimiyeti neticesinde zaten sarsılmış olan yerli adet ve geleneklerin zamanla Hititlerin ataerkil geleneklerine doğru kaymasıdır²¹⁵.Lakin binlerce yıl süren anaerkil yapının terki birbirini tetikleyen olaylar neticesinde gerçekleşmiş olsa da bu olay aşamalı bir biçimde karşılık bulmuştur. Kadınların sahip olduğu güçten sıyrılmaları hiç de kolay olmamış.

2.4.1. Hitit Kadınının Sosyal Hayattaki Rolü

Hitit toplumunda kadının sosyal hayatı hakkında bilgi veren en önemli materyaller, çivi yazılı belge grubu içerisinde yer alan kanun metinleri, otobiyografiler ve mitolojik metinlerdir. Hitit kanunlarında genel olarak erkek ve kadın ayrımı yapıldığını söyleyemeyiz. Hitit toplumunda asiller ve üst tabaka dışında halkın, hürler ve köleler olmak üzere iki sınıftan oluştuğunu söyleyebiliriz. Aslında bu ayrım insanların ekonomik hayattaki konumlarına bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Hür olmak, Eski Yunan polislerinde, karşımıza çıkan uygulamalarda olduğu gibi seçme ve seçilme hakkına sahip olmak ya da yönetime doğrudan katılmak anlamına gelmiyordu. Hitit

²¹⁴Dominique Collon, “Eski Yakındoğu’da Rahip ve Rahibe Tasvirleri”, (Çev. Fatma Sevinç), *A.Ü. DTCF Dergisi*, C. 44, S. 2, 2004, s. 87.

²¹⁵ Firuzan Kınal, “Eski Anadolu’da Kadının Mevki”, *Belleten*, C.19, S. 79, 1955 Ankara, s. 366.

toplumunda hür insanların kölelerden en büyük farkı onlar gibi alınıp satılmamalarıdır²¹⁶.

Esasen Hitit kanunlarının aile hukuku ile ilgili maddeleri incelendiğinde soylu ve hanedan ailesine mensup olmayan kadınlar hakkında da bazı fikirler elde edilebilmektedir. Bu konuda birkaç örnek verecek olursak: 171. madde bir oğlun annesi tarafından kovulup dışarı atılması ve daha sonra yeniden kabul edilmesi ile ilgilidir. İmparati, bu durumun bazı araştırmacılar tarafından bir anaerkil topluma örnek olarak gösterildiğini, kendisine göre ise burada sadece, bir kusur işleyerek hakaret etmesi halinde anneye kendi oğlunu reddetme imkânının tanınmasının söz konusu olduğunu belirtmektedir. Hitit toplumunun ataerkil bir yapıya sahip olduğu bu kanunlar incelendiğinde kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Zira 48. maddeye göre, baba isterse, çocuklarını satabilir veya tazminat olarak verebilir²¹⁷.

Hitit toplumunda özgür-köle evlilikleri yasal olarak onaylanırdı ve kesinlikle tarafların sonraki konumları sorununu doğururdu. *Kuşatayla* (erkek tarafından kızın ailesine verilen hediye) resmileşen köle-özgür evliliği, köle eşe özgür statüsü verirmiydi? Vermiyorsa, evlilikten olan çocuklar özgür sayılır mıydı? Bu durum mahkemenin karar vereceği bir alandı ve gerçektende yasalarda bu durumla ilgili birçok madde vardı. Maddelere bakacak olursak; 34. madde: “Eğer bir erkek köle bir kadına başlık bedeli verir ve onu karı olarak alırsa, kimse kadının toplumsal konumunu değiştiremez” denilmektedir. 35. madde: “Eğer bir çoban özgür bir kadınla evlenirse, kadın üç yıl köle olacaktır” ifadesi yer almaktadır.

34. maddeyi yorumlayan bazı bilim adamları bu maddenin bir köle bir (özgür) kadına başlık bedeli ödese bile, kadının yine köle olacağını gösterdiği düşüncesinde. Diğer bir yorum ise, bu maddeyle başlık bedelinin kadının özgür statüsünü korumasını sağlayacağı görüşünü desteklemektedir. Hitit yasalarının genel muhtevası ikinci yorumu desteklemektedir.

35. maddede ise 34. maddeden farklı bir durum karşımıza çıkmaktadır. Bir köle ile evlenen kadına adeta sosyal statüsü (3 yıl) elinden alınarak ceza verilmektedir. Bir

²¹⁶ Fatma Sevinç, “Hititlerin Anadolu’da Kurdukları Ekonomik ve Sosyal Sistem”, *SDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, S.17, 2008, s. 25.

²¹⁷ Yelda Demirağ, “Asur Ticaret Kolonileri Devrinde Kadın”, *Doğu Akdeniz Kadın Araştırmaları Dergisi*, C.IV, S.1, s.14-15.

kadının köle ile evlenmesiyle, bir erkeğin köle ile evlenmesi arasında görüldüğü gibi farklılıklar karşımıza çıkmaktadır²¹⁸.

Hititlerde, toplumun temel kurumu olan aile karşılıklı sevgi ve saygı ilişkilerine dayansa da zaman zaman boşanmalarla sonuçlanabiliyordu. Yasalarda, boşanmayla ilgili çeşitli maddeler vardır. Ancak, bunlar net değildir. Nitekim, aynı konuya ilişkin farklı açıklamalara rastlanabilmektedir. Bununla beraber, yasa maddelerinden yola çıkarak mal paylaşımının yanı sıra çocukların kimde kalacağına ilişkin bilgiler çıkartmak mümkün olmaktadır. Boşanmalarda, eşlerin eşit statülerde olmaları halinde çocuklar anne ve baba arasında paylaşılıyordu. Erkeğin özgür, kadının köle olması durumunda ise daha farklı bir uygulama görüyoruz²¹⁹. Bu durumda çocuklardan ikisi babaya biri anneye bırakılıyordu.

Bu bağlamda, Hitit toplumunda eşlerden birinin zina suçu işlemesi de çoğu kez evliliğin bitmesine yol açmaktaydı. Bu yüzden Hitit kanunlarında zina suçunun cezasını belirten maddeler vardır. Hitit kanunlarında zina ile ilgili olan maddelerde bir adamın evli bir kadına ıssız bir yerde tecavüz etmesi durumunda suçlu failin sahibidir, kadın suçsuzdur. Adam ölüm cezasına çarptırılmıştır. Fakat böyle bir hadise eğer evde vuku bulursa kadın da en az adam kadar suçludur. Bu durumda kadın da ölüm cezasına çarptırılmaktadır. Ayrıca, koca karısını zina halinde yakalar ise, karısını ve karısının sevgilisini öldürebileceği kanunla güvence altına alınmıştır. Böyle bir durumda mağdur olan kocaya yasa hiçbir ceza vermemektedir²²⁰.

Toplum bünyesi hakkında son derece mühim bilgiler veren Hitit kanunlarından elde edilen bilgilerden önemli bir çıkarım ise, Hitit kadını kocasına sadakatsizlik ettiği takdirde, koca hem karısını hem de onu baştan çıkaranı herhangi bir ceza almadan öldürme hakkına sahiptir. Yine baba çocuklarına tamamen sahip olup icabında onları satabilmekte veya borcu karşılığında tazminat olarak verebilmektedir. Evlenme hadisesinde ise baba belli bir meblağ karşılığında kızı üzerindeki bütün haklarını damadına satabilmektedir²²¹.

²¹⁸ Bryce Trevor, *Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum*, (çev. Müfit Günay), Dost Kitabevi, Ankara 2003, s. 137.

²¹⁹ N. Mutluay, *a.g.e.*, s. 138-139.

²²⁰ Y.Kılıç, *a.g.e.*, s.165.

²²¹ Y. Kılıç, *a.g.m.*, s.38-39.

Hititlerin evlenmeyle ilgili adetlerine baktığımızda ise; İlk adım, damadın türlü hediyelerinin eşlik ettiği nişanlanma hadisesidir. Ancak nişan tümüyle bağlayıcı değildi, çünkü ilk nişanlısının vermiş olduğu hediyeleri olduğu gibi geri vermesi şartıyla genç kızın ailesinin rızası olsun veya olmasın, bir başka erkekle evlenmesi de ihtimaller dâhilinde mümkündü. Evlilikte ise, damat gelinin ailesine, “*Kuşata*” sembolik bir hediye verirdi. Aynı zamanda gelin, babasından bir çeyiz “*İwaru*” alırdı. Fakat evliliğin tamamlanması damat tarafından geri çevrilir ya da gelinin ailesi tarafından engellenirse, bu anlaşmanın bozulduğu anlamına gelirdi. Nişan iptal edilir ve suçlu taraf damatsa *kuşatasını* geri alamayarak gelinin ailesine *kuşata'nın* iki veya üç katı tazminat ödeyerek, cezalandırılırdı²²².

Ayrıca, Eski Ön Asya toplumlarının birçok geleneklerinin zamanla Hitit toplumu tarafından da benimsendiği gözlenmektedir. Hititlerdeki “*Levirat*” konusu da bunlardan birisidir. Bir kadının kocası ölünce, kadının açıkta ve korunmasız kalmaması için ölen kocanın yerini kardeşi alıyordu, o da ölürse başka bir kardeş onun yerine geçiyordu. Eğer o da ölürse kadının kayınpederi yani ölen kocanın babası dul kadınla evleniyordu. Bu duruma aile hukukunda, Batı dillerinde “*Levirat*” denmektedir²²³. Hititlerdeki bu uygulamanın esas amacının mal ve mirasın farklı şahıslara geçmesinin önlemine almak şeklinde de düşünülebilir.

Diğer taraftan, Hitit kanunlarından Hitit toplumunda” içgüveylik” müessesesinin varlığı da bilinmektedir. Hitit dilinde “*antiyanza*” içeri giren, içgüveyi, “*antiyandatar*” içgüveylik, anlamına gelmektedir. İçgüveylikle ilgili en eski vesika kral Telipinuş tarafından yazılmış olan fermana karşımıza çıkmaktadır. Bu vesikada kralın hak ve vazifeler ile hanedan içinde krallığın devamlılığının esasları bir anayasa halinde düzenlenmekte, krallığa en büyük oğlun, yoksa ikinci kadından doğan çocuğun geçeceği kaydedilmekte, fakat erkek bir prens yoksa “*kim en büyük kız ise ona bir içgüveyi tutsunlar ve kral o olsun, denmektedir*”. Nitekim, Kraliçe olarak tahtta oturacak en büyük kızı için aynı zamanda saraya krallık edecek olan bir içgüveyi alınmaktadır. Kral neslinin devamını sağlayacak zürriyet dünyaya gelmiş olacaktır.²²⁴

Ayrıca Hitit literatüründe içgüveyliğe temas eden bir mitos karşımıza çıkmaktadır. Fırtına Tanrısı ile ejder yılan İlluyankaş'ın mücadelesinde tanrı yenilerek

²²² O.R. Gurney, a.g.e. ,s.89.

²²³ Sedat Alp, *Hitit Güneşi*, Tubitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara 2003, s.57.

²²⁴ Kemal Balkan, “Eti Hukukunda İçgüveylik”, *A.Ü. DTCF Dergisi*, C.6, S.3, 1948, s.147-149.

kalbini ve gözlerini kaybeder, bunlar yılanın eline geçer. Fırtına Tanrısı kalbini ve gözlerini geri alabilmek için bir hile düşünür ve oğlunu düşmanı olan İlluyankaş'ın kızı ile evlendirir. Oğluna karısının evine gittiğinde kalbini ve gözlerini istemesini söyler. Çocuk bunları isteyerek alır, babasına getirir. Bunlarla kuvvetine kavuşan Fırtına Tanrısı yılan İlluyankaş ile tekrar mücadeleye atılır. Fakat ilginç olan oğlunun kaynatasının yanında yer almasıdır. Aşağıdan göğe doğru babasına “*beni de yakala, esirgeme,, diye seslenir*”. Yılanla birlikte babası tarafından öldürülür²²⁵.

Hitit toplumunda kadının sosyal statüsüne dair bilgi edinebilmek için, onun iş yaşamındaki aktivitelerine de bakmak gerekmektedir. Hitit kanunlarından bize kalan maddeler arasında Hitit halk kadınının ekonomik hayata katkısı hakkında bilgi veren bazı maddeler de bulunmaktadır. Örneğin Lev II, 43. maddede şöyle demektedir: “*Eğer bir adam hasatta işe girer, demetleri bağlar, yük arabasına yerleştirir, onları samanlığa kapar (taşır), harman yerini hazırlarsa, üç ay için 30 yarım ölçü tahıl onun ücretidir. Eğer bir kadın hasatta işe girerse iki ay için 12 yarım ölçü tahıl verilir.*” Kanunların bu maddesine göre Hitit kadınının da erkeklerle beraber hasat işçisi olarak tarımsal işlerde çalışmış olduğu belgelenmektedir. Ayrıca kadının iş gücüne karşı ödenen ücretin erkeğe oranla aşağı yukarı yarım ücret daha az oranında düşük olduğu gibi, halk sınıflarında kadına birtakım doğal haklar tanınmasına rağmen, tarla ve harmandaki iş gücü bakımından erkek kadından daha fazla iş ürettiğinden iki tarafa verilen ücret konusunda büyük fark vardır²²⁶.

2.4.1.1. Hitit Kadınının Siyasi Hayattaki Rolü

Hitit kadının siyasetteki yerini tespit edebilmek için, Hitit Devleti'nin başkenti olan Hattuşaş (Boğazköy) arşivinin vesikalarından yararlanmak mümkündür. Zira daha önce de dile getirdiğimiz gibi Hattuşaş (Boğazköy) arşivi devlet kanalıyla oluşturulmuş ve resmi tarihi yansıtma özelliği taşımaktadır. Bu hal doğrultusunda Hitit kadını ve onun siyasette yürüttüğü etkin rol bu belgeler aracılığıyla tespit edilebilmektedir.

Hitit devletinde hür kadın tipini kraliçeler temsil etmektedir. Hititlerin kraliçelik müessesesi, çağının kraliçelerinden ayrılan bir statüye sahiptir. Mısır ve Mezopotamya'da kraliçeler sadece, memleketin mutlak hâkimi olan “kralın eşi” statüsünde görülmekteydiler. Bir takım dini görevlerinin dışında, herhangi bir politik yetkileri

²²⁵ K. Balkan, *a.g.m.*, s.152.

²²⁶ Y. H. Demirağ, *a.g.m.*, s.14-15.

olmadığı gibi, memleketi hakkında ve halkı üzerinde hükmetme nüfuzları da bulunmamaktaydı. Devlet kademesinde yegâne yerleri “kralın meşru birinci kadını” olmakla sınırlıydı. Hitit ilk hükümdar çiftinin adının *T/Labarna* ve *Tavannana* olduğu anlaşılmaktadır. Bu iki isim, M.Ö. 15. yüzyıldan itibaren Hitit kral çiftlerinin unvanı olarak kullanılmıştır. Hititçe’de *Tabarna/Labarna* “*Egemen Kral*”, *Tavannana* “*Egemen Kraliçe*” anlamına gelmektedir²²⁷. Asil kraliçeler ancak *Tavannana* unvanını ve statüsünü alabilirlerdi. Böylece *Tavannana* mevkiinde bulunan kraliçe her resmi tören ve bayramlarda kraldan hemen sonra gelen şahsiyettir. Hatta bazı halk bayramlarında devleti yalnız kraliçe temsil eder. İç yönetimde kral ve kraliçenin müşterek imzaları ile fermanlar çıkarılmıştır. Nitekim Hitit kraliçesinin kralın hemen yanı başında imza sahibi olması önemlidir²²⁸. Bazı büyük kraliçelerin eşleri büyük kral ile birlikte adlarının etrafı çivi yazısı ile ortası Hitit-Luvi Hiyeroglifleri ile yazılmış mühür ve mühür baskıları da elimize geçmiştir²²⁹.

Diğer taraftan Hitit kanunları tek eşi meşru saymaktadır. Fakat sarayda esas eşin yanında krala ve prenslere tahsis edilmiş kadın sınıfları da bulunuyordu. Kanunlar erkeğin kız kardeş, anne veya kızı ile evlenmesini kesinlikle yasaklamakta ve ölümle cezalandırmaktaydı. Büyük kraliçe-Tavananna, egemen kralın meşru eşidir, fakat tek eşi değildir. Hitit krallarının bir haremı vardır ve çeşitli ünvanlarla harem kadınları tanımlanmaktadır. Kraliçeden sonra E-SER-TU “*Konkubine*” gelmektedir. Meşru eş kraliçenin çocuğu olmadığı takdirde, bu kadının ilk oğlu tahta geçme hakkına sahipti. E-SER-TU ancak hür doğmuş kadınlardan olabiliyordu²³⁰.

Büyük Hitit Krallık Çağı’nda, hanedana mensup birçok prensesin, sırf politik nedenlerle başta barışı sağlamak için komşu ve uyruk memleketlerin prensleri veya eski düşman ülkelerin kralları ile evlendirildiği ve bu hanımlara zengin çeyiz verildiği bilinmektedir. Bu tür evlenmelerin ilk örneği, Şuppiluliuma’nın kız kardeşi ile bir hayli barbar olan Hayaşa memleketi kralı Hukkanaş’ın evlenmesidir. Büyük Hitit kralı Şuppiluliuma’nın Muvattiş adlı kızını, Mira memleketi beyi Maşhuiluvaş ile evlendirmiş olduğunu, II. Murşili’nin yıllıklarından öğreniyoruz. Şuppiluliuma başka bir kızını da Mitanni kralı Mattivaza’ya (Kurtivaza) vermiştir²³¹. En meşhur örnek ise

²²⁷ Yusuf Kılıç-H. Hande Duymuş, “Hititlerde Kadın ve Siyaset” *A.Ü. DTCF Dergisi*, C.26, S. 42, 2007, s. 6.

²²⁸ G. Ertuğrul, *a.g.m.*, s. 3-4.

²²⁹ C. Karasu, *a.g.m.*, s. 51.

²³⁰ Yelda Demirağ, *a.g.m.*, s.14.

²³¹ M. Darga, *a.g.e.*, s.33.

Hattuşili'nin kızlarından en az ikisini Mısır kralı II. Ramses ile evlendirmesidir. Uzun mektuplaşmalardan ve çeyiz pazarlıklarından sonra neredeyse dedeleri yaşındaki II. Ramses ile evlendirme ve bundan politik çıkar sağlama fikri kraliçe Puduhepa'ya aitti. Bu evlilik Ramses'in tahta çıkışının 34. yılında gerçekleştirilmişti. Bu kızların Puduhepa'nın öz kızları olduğu göz önüne alındığında, ne kadar genç oldukları anlaşılabilir. Nitekim, Puduhepa'nın düğün hazırlıklarını sürekli erteleme çabası, onların çocuk denilebilecek yaşta olduklarının en güçlü kanıtıdır. Mısır haremine girdikten sonra bu prenseslerden birinin adı Manefrure olarak değiştirildi. Mısır'da Ana Kraliçe Naptera idi ve bu Hattili kızların kraliçe olma şansları da yoktu. Bu körpeçik kızlar sadece diplomatik çıkarlara alet edilmekle kalmadılar, sadece bir gemi dolusu buğday karşılığında Mısır'a gönderildiler. Zira, anne Puduhepa müstakbel damadı Ramses'e yazdığı bir mektupta, kızları için vereceği köle, sığır ve koyunlar karşılığında Hatti'de hüküm süren açlığa karşı tahıl istemekteydi²³².

Nitekim, bir diğer krali evlenme ise, III. Hattuşili'nin diğer bir kızı, prenses Gaşşulaviya'nın Amurru kralı Benteşina ile evlenerek kraliçe mertebesine yükseleceği ve çocuklarının krallığı devam ettireceği şartı, adı geçen kral ile yapılan antlaşmada kaydedilmişti. Aynı zamanda III. Hattuşili, oğlu Nerikkaili'ye de Amurru kralı Benteşina'nın kızını almıştır. IV. Tuthaliya ile Amurru kralı Şauşgamuva arasında yapılan barış antlaşmasının bir paragrafında şöyle deniliyor: “ *Seni kayınbiraderim yaptım...*” Antlaşmanın başka bir yerinde de: “ *seni kayınbirader yaptım ve kız kardeşimi sana eşliğe verdim*”. Bu ifadeden de son Hitit krallarından biri olan IV. Tuthaliya'nın bir kız kardeşinin yine Amurru kralı ile evlenmiş olduğu kesinlikle anlaşılabilir oluyor. Bununla birlikte Hitit toplumunda, halk arasında var olduğu belgelerle kanıtlanan boşanmanın, kral ailesi için de geçerli olup olmadığı kesin anlaşılamamaktadır. Ugarit = Ras-Şamra kaynaklı belgeler, krali boşanmalara en ilginç örnekleri vermektedir. Bu şehirde “Ehlinikkalu hanım” adını taşıyan bir prenses, adını bilmediğimiz bir Hitit kralının kızıdır. Ugarit kralı Ammurapi'nin oğlu ile evlenmiş, sonradan bu kral çifti, nedeni anlaşılamayan bir durum sonucu boşanmaya karar vermiştir. Boşanma akti, Büyük Hitit kralını temsil eden, Hattuşa hanedanına akraba Kargamış kralı Talmiteşup tarafından yerine getirilmektedir. Bu belgedeki karara göre, prenses getirdiği çeyizini geri alır, fakat oturmuş olduğu sarayı iade eder. Çok dramatik bir krali boşanma da Amurru sülalesi ile Ugarit kral ailesi arasında olmuş; Hitit kralı IV.

²³² Ahmet Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu III*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2005, s.135-136.

Tuthaliya da hakem-şahit pozisyonunda bulunmuştur. Ugarit kralı II. Ammiştamru'nun karısı, Bentešina'nın kızı Amurru prensesi, bir hata işler, saraydan kaçıp erkek kardeşi Amurru kralı Şauşgamuva'ya sığınır. IV. Tuthaliya'nın baskısı üzerine, tahtını kaybetme korkusu içindeki kral, vaat edilen servet karşılığı kız kardeşini kocası Ugarit kralına iade eder. Sonuç olarak belgelerden suçunu saptayamadığımız bu kraliçe, ölüme mahkûm edilir²³³.

Eski Hitit Devleti kral hanedanına değinen en önemli meselelerden biri, kralların tahta çıkış sırasında kadının soyundan gelen erkek çocukların veliaht makamını alması ve sırası gelince hükümdar olmasıdır. İncelenen belgelere göre, hüküm süren kralın kız kardeşinin oğlu veliaht olup geleceğin kral adayıdır. Bu gelenek, I. Hattuşili'ye kadar uygulanmış ve bu kral tarafından değiştirilmiş, torunu veya oğlu olarak düşünülen I. Murşili'yi veliaht tayin etmiştir²³⁴.

Elde edilen belgeler ışığında I. Hattuşili'nin Hititçe ve Akadça olmak üzere çift dilde kaleme alınmış olan vasiyetnamesinden öğrenildiğine göre, Haştayar'ın oğlu prens Huzzia önceden veliaht olarak tayin edildiği halde, daha sonra veliahtlıktan azledilerek, yerine prens I. Murşili veliaht olarak tayin edilmişti. Fakat Haştayar, sarayın ileri gelenleriyle beraber bu duruma isyan etmişti. Söz konusu belgeden anlaşıldığına göre, Haştayar, meşru kraliçe olmayıp Hattuşili'nin gözdelelerinden biri idi. Çünkü vesikalarda, "Tawananna" veya "SAL.LUGAL" yani kraliçe olarak zikredilmiyordu. Üstelik, kötü kalpli ve nankör bir kadın olmalı ki, Hattuşili söz konusu vesikasında onu bir yılan benzetmektedir.²³⁵

Netice olarak Hitit sarayının huzurlu bir yer olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Entrikalar, kardeş öldürmeleri ve taht kavgaları gibi diğer imparatorluklarda da görülen saray hadiseleri Hititler'de de mevcuttur. Buna en iyi örnek II. Murşilidönemindeki bir hadisedir. II. Murşili tahta çıktığı zaman üvey annesi Tawananna kraliçelik unvanına sahipti. Kendisi Babilli olup Hitit sarayına I. Şuppiluliuma'nın eşi olarak gelmiş ve Hitit egemen kraliçelerinin unvanı olan Tawananna'yı şahıs ismi olarak almıştır. Babilce ismi ise bilinmemektedir. Çivi yazılı metinlerden, Tawananna ile Murşili arasında bazı sorunlar olduğu ve Tawananna'nın saraydan sürgüne gönderildiği bilinmektedir. Tawananna'nın suçlandığı hususlardan biri, Murşili'nin karısı Gassulawiya'yı büyü yoluyla hasta etmek ve ölümüne neden

²³³ M. Darga, *a.g.e.*, s.33.

²³⁴ Y. Demirağ, *a.g.m.*, s.12.

²³⁵ Ekrem Memiş, "Hitit Sarayında Kraliçelerin Rolü", *Belleten* 222, TTK Yayını 1995, s.21.

olmaktır. Muršili'nin ağzından tanrılara hitaben yazılmış olan çivi yazılı metinlerden bir pasaj şöyledir:

“Onun hayatında eksiklik bırakmadım. Ekmeği de suyu da vardı. Tümünü veriliyor. Onun hiçbir eksiği yok. O hayattadır. O gözleri ile göğün güneş tanrısını görüyor... Ben onu şöyle cezalandırdım: onu saraydan gönderdim ve onu tanrılara siwanzanni rahibelik görevinden aldım... Benim cezam karımın ölümüdür. O sevilmişti. Onu öldürdüğü için hayatımın günlerinde benim ruhum aşağıya karanlık yer altı dünyasına gidiyor... Bak, ben Muršili, Hatti ülkesinin büyük kralı bana kulağınızı verin ve beni dinleyin”.

Burada adı geçen Muršili'nin eşi Gassulawiya, yakalandığı hastalığı nedeniyle tanrılara bir dua metni de yazdırtmıştır. Bu Hititçe metindeki anlatıma göre, tanrıların gönlünü hoş etmek ve duasının kabul olmasını garanti etmek için onlara pek çok kurban sunusunda bulunduğunu söyler ve şöyle der: *“Sen ise, büyük kız evladına tekrar iyilikle yönel ve onu bu hastalıktan kurtar, ondan bu hastalığı tamamen uzaklaştır. O sağlıklı olsun ve sonra büyük kız evladı gelecekte seni, tanrıyı, sürekli olarak över. Senin tanrının adını devamlı olarak söyler”²³⁶.*

Kral listelerinden öğrendiğimize göre; I. Hattušili'nin eşlerinden birisi de Kraliçe Kadduši'dir. Ancak, ismi dışında bu kraliçe hakkında hiçbir şey bilmiyoruz. Kral Listelerinden ayrıca sırasıyla şu kral ve kraliçelerin isimleri tespit edilmektedir:

I. Muršili ve eşi Kraliçe Kali

I. Hantili ve eşi Kraliçe Harapšili

Ammunaš ve eşi Kraliçe II. Tavananna

Telepinuš ve eşi Kraliçe İştapariaš.

Adı geçen kraliçelerden I. Muršili'nin eşi Kalihakkında maalesef yeterli bir bilgiye sahip değiliz. Ancak I. Muršili'nin kız kardeşi ve I. Hantili'nin eşi olan Kraliçe Harapšili hakkında, Telepinuš Fermanı'nda birkaç cümle ile söz edilmektedir ki, buna göre, adı geçen kraliçe, Hitit-Hurri mücadeleleri sırasında Hurrililere esir düşmüş ve oğullarıyla birlikte götürüldüğü Šugzia kentinde katledilmiştir. Kraliçe İştapariaš ise II. Ammunaš Tavananna kral çiftinin kızları olup Telepinuš ile evli idi²³⁷.

Eski ve Orta Hitit zamanında kraliçelerin siyasi hayatta çok fazla etkinlikleri ve etkileri olmadığını söylemek yanlış olmaz. Bununla birlikte gerek mabetlerdeki dini merasimlerde gerekse saraylardaki resmî kabullerde kraliçeler daima hazır

²³⁶Y. Demirağ, *a.g.m.*, s.18.

²³⁷E. Memiş, *a.g.m.*, s.22-23.

bulunmuşlardır²³⁸. Örneğin önemli bayramlardan biri olan “Pırasa Bayramı’nda” kral ile kraliçeye eşit muamele yapılmaktaydı. Bazı bayramlara ise kraliçeler tek başlarına katılabilmekteydiler²³⁹.

Yeni Hitit Devleti Dönemi’nde ise eskiye nazaran farklı bir tabloyla karşılaşılmaktadır. Bu dönem kraliçelerinin müstesna yeri, Hattuş-Boğazköy, Tel el-Amarna (Mısır) ve Ugarit-Raşşamra (Kuzey Suriye) krallık arşivi belgelerinde, özellikle krali mektuplaşmalarda belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır²⁴⁰.

Tarihçilerin yeniden kullandıkları Orta Hitit Devleti veya Eski Hitit Krallık Devleti’nin son evresi olarak ifade ettikleri çağa ait iki kraliçe adını, mühür baskılarından ve icraatlarını bildiren birkaç belgeden bilmekteyiz. Bunlardan biri II. Tuthaliya’nın eşi kraliçe Nikalmati’dir. Bu kraliçe “*krali kurban listelerinde*” geçtiği gibi, adı kendisinden sonra kraliçe olan Aşmunikal’e ait bir mühür baskısının üzerinde de, çivi yazısı ile yazılmış ismini bulmaktayız: SAL Aş-mu-ni-kal SAL.LUGAL.GAL.DUMU.SAL Ni-kal-ma-ti. Orta alanda SIG-Sağlık işareti vardır. “Boğazköy Krallık Arşivi” yapılarından en büyüğü olan “A” binasında bulunan bir grup tabletin metin kompozisyonuna göre kral çifti Tuthaliya ve Nikalmati Zıpalantavi(ya) adlı kadının “*kötü sözlerinden*” ve büyülerinden kurtulmak için bir “*kefaretle uzaklaştırma*” ritüeli düzenletmişlerdir. Kral çiftinin adları ile M.Ö. 15. yüzyılın sonu, 14. yüzyılın başına tarihlenen tabletler dini belgeler arasında özel bir yer alır. Bu belgeden “Kurban sahibi” görevini doğrudan doğruya kral çifti yerine getirmektedir. Kötü sözler ve büyü Zıpalantavi tarafından, kral çifti Tuthaliya-Nikalmati ve oğullarına yönelmiştir. Büyüyü yapan kadın, Zıpalantavi’nin de kimliği metinden anlaşılıyor. Bu kötü sözlü, büyü yapan kadın kral Tuthaliya’nın kız kardeşidir. Din tarihi yönünden ilginç olduğu kadar, çağının tarihine de ışık tutan bu ritüel belgeden, saraydaki taht ve güç kavgalarına son vermek amacıyla ünlü buyrultunun yapıcısı Telepinu’dan sonraki evrelerde, yine saray entrikalarının ve hanedan kavgalarının varlığı açıkça belli olmaktadır. Entrikaların başlıca nedeni, şüphesiz saltanat hırsına dayanmakta ve hüküm süren kralın en yakını, kız kardeşi, bu karanlık, kirli büyü işlemlerinde başrolü oynamaktadır²⁴¹.

²³⁸ Y. Kılıç-H. Hande Duymuş, *a.g.m.*, s.8.

²³⁹ Y. Demirağ, *a.g.m.*, s.12.

²⁴⁰ Y. Kılıç-H. Hande Duymuş, *a.g.m.*, s.8.

²⁴¹ M. Darga, *a.g.e.*, s. 29.

Yeni Hitit Devleti'nin erken dönemlerinde karşımıza çıkan ikinci kraliçe, Nikalmati'nin kızı olan Ašmunikal olup I. Arnuvanda'nın eşi. Bu kraliçeye ait çok sayıda vesika vardır²⁴².

Bugüne kadar bilginler tarafından Nikalmati'nin kızı olarak kabul edilen Ašmunikal, I. Arnuvanda'nın eşi. Bu kraliçeye ait ilgi çeken birkaç belgeye ulaşılmıştır. Bunlardan biri SAL.SUHUR.LAL unvanlı Kuvatalla adlı kadına toprak bağışını bildiren ve hükümdar çiftinin mührünü taşıyan tablettir. Bu vakıf protokolünde kraliçe, kralın yanında eşit bir mevkide yer almaktadır. Tabletten ortasında oldukça bozuk bir vaziyette, kraliçe Ašmunikal'in eşi kral Arnuvanda ile ortak mühür baskısı görülmektedir. Mühür baskısının çivi yazılı, iç içe çember şeklindeki lejand kısmında, kraliçe ünvanları "Tabarna" ve "Tavananna" ile özel adlarında zikredilmektedir. Aynı lejandda kraliçenin şeceresi de verilmiş ve kendisinin Nikalmati = Tuthaliya'nın kızı olduğu anlaşılıyor. Böylece söz konusu kraliçe, bu belgelere göre erkek kardeşi Arnuvanda ile evlenmiş oluyor. Acaba M.Ö. 15. yüzyılın sonlarına doğru, Hitit kral hanedanında "incestus"(kardeş akraba) ile evlilik var mıydı? Birçok defa tartışılmış olan, bu kral çiftine değinen bu sorun henüz çözülememiştir²⁴³. Bu sorunun mevcut iddianın lehine çözülmesi durumunda Hitit kanunlarındaki aile içi evlilik veya cinsi münasebet hükümlerini içeren ilgili maddelerinin yeniden tartışılması meselesine yol açacaktır. Ayrıca Hitit toplumunun sosyal yapısı ve özellikle aile hukuku konusunun gözden geçirilmesi zarureti doğacaktır.

Yeni Hitit Devleti krallarından I. Šuppiluliuma Ön Asya Dünyası'nın büyük devletlerinden biri olan Mitanni Devleti'ni yıkarak, Hitit Devleti'ni imparatorluk haline getirmiştir. Bu yüzden I. Šuppiluliuma'dan başlayarak devlet yıkılıncaya kadar iktidarı paylaşan kraliçeleri, Büyük İmparatorluk Çağı Kraliçeleri olarak telakki ediyoruz. Elde bulunan belgeler daha ziyade Hititler'in en parlak dönemi olan M.Ö. 1375-1250 yılları arasında yaşamış kraliçeleri tanımamıza yardımcı olmaktadır. Bu dönem kraliçelerinin en önemlileri I.Šuppiluliuma'nın eşleri Daduhepa, Hinti, III. Tavananna ile III. Hattušili'nin eşi Puduhepa'dır²⁴⁴.

Hitit tarihinin en ilginç kişiliğine sahip, Büyük kral I. Šuppiluliuma (M.Ö. 1375-1345)'nin üç eşini biliyoruz. Bu hanımlar Duduhepa (Danuhepa), Hinti ve Tavananna

²⁴²Y. Kılıç-H. Hande Duymuş, *a.g.m.* , s.8.

²⁴³M. Darga, *a.g.e.* , s. 130.

²⁴⁴Y.Kılıç-H. Hande Duymuş, *a.g.m.* , s.9.

(III) adını taşımaktadırlar. Adı geçen kralın eşleri, “kurban listeleri” ve mühür baskılarında yer alan isimlerinden tanınmaktadır. Kurban listelerinin kronolojik bir sıra takip ederek düzenlendikleri, uzmanlar tarafından kabul edilmiştir. Tüm bunlarla birlikte I. Šuppiluliuma’nın ilk iki eşi hakkında fazla bilgimiz bulunmamakta, ancak adlarından, Hurrili asil kadınlar olduğu anlaşılmaktadır. Šuppiluliuma’nın üçüncü karısı ise evlendiğinde genç bir kraliçe olduğu tahmin edilen Tavananna (III)’dır. Ugarit sarayı güney arşivi buluntularındaki bilgilere dayanarak, Tavananna (III)’nın Babil’li bir prenses olduğu kesin olarak anlaşılmaktadır. Šuppiluliuma ile ortak olan bu mühür baskısında sol tarafta, kraliçenin Hitit resim yazısı ile genç kızlık adı bulunmaktadır. Maalesef bu ad hala emin olarak okunamamaktadır. Hattuša ve Ugarit kaynaklı mühür baskılarının bir arada incelenmesi şu sonucu ortaya çıkarır: Šuppiluliuma’nın son meşru eşi Tavananna, Babil kralının kızıdır. Kocasını öldükten sonra tahta geçen, Büyük kral II. Murşili çağında da “*Egemen Kraliçe*” Tavananna sıfatı ve yetkileri ile saltanat sürmeye devam etmiştir. Šuppiluliuma ve Tavananna adını taşıyan belgeler, bu kralın saltanatının sonuna tarihlenmelidir. Diğer ilgi çekici yön ise bu çiftin ortak mühür baskılarının Ugarit kralı Niqmad ile yapılan bir antlaşmanın koşullarını bildiren tabletin tam ortasında görülmesidir. Bu mühür baskısında Tavananna adının varlığı, kraliçenin “*egemenliğini*” ve “*saltanata ortak olduğunu*” belirgin şekilde bir kere daha ortaya koymaktadır. Ugarit kaynaklı Akadça yazılmış bu siyasi belgeler, ilk defa bir Hitit Kraliçesinin adını, bir antlaşmayı ihtiva eden tabletin üzerindeki mühürde belgelemektedir. Böylece bu antlaşmayı, Šuppiluliuma’nın saltanatının sonlarına, yani MÖ 14. yüzyılın ortalarına tarihlenmek yanlış olmayacaktır²⁴⁵.

Tüm bunlarla birlikte Hitit Siyasi Tarihi’nde kadınların nedenli etkin bir rol oynadıklarını yakinen takip edebilmemiz adına bizler için en iyi örnek III. Hattušili’nin eşi olan Puduhepa’dır.

M.Ö. 13. yüzyılın Büyük Hitit Kralı III. Hattušili’nin (M.Ö.1275-1250) eşi kraliçe Puduhepa’nın kişiliğini anlamamıza yardım eden yazılı belgeler bir hayli zengindir. Bu belgelere göre ilginç şahsiyeti ve kuvvetli karakteri ortaya çıkan bu kraliçeye ait birçok mektup, dua, adak metni ve onun emriyle yazdırılmış dini yazıtlar, Boğazköy ve Ugarit kaynaklı adli belgeler de bulunmaktadır. Kocasını III. Hattušili’nin işlevlerini açıklayan birçok resmi belgede de kraliçenin adı kralın yanında geçmektedir.

²⁴⁵ M. Darga, *a.g.e.*, s.29.

Bu kralın çağını aydınlatan tarihi metinler arasında, otobiyografisinin kısa yazılmış nüshası (CTH 81), Büyük kral Hattuşili ve Büyük kraliçe Puduhepa'nın sözleri ile başlamaktadır²⁴⁶.

Boğazköy ve Ras-Şamra kazıları buluntuları arasında, tablet ve kil bullalar üzerindeki mühür baskısında Puduhepa, III. Hattuşili ile beraber görülmektedir. Olağanüstü bir kompozisyon ve plastik stil gösteren Ugarit kökenli bir kral mühür baskısı, Puduhepa'nın oğlu IV. Tuthaliya'ya aittir. Kral mühürleri arasında “ana” adının da bizzat belirtildiği tek bir örnektir. Bütün bu belgeler, özellikle kraliçenin adına düzenlenmiş bağımsız mühürler, Hitit kraliçelerinin krallara eşit mertebede olduğunu ve kraliçelik kurumunun bağımsızlığını ifade eden en açık kanıtlardır. Tüm nitelikleri ile bir Hitit kraliçesini temsil etmiş olan Puduhepa'nın Hitit hükümdarlığının resmi unvanlarını taşımasına rağmen, bu belgelerde kraliçenin “*Tavananna*” unvanı ile anımsanmaması dikkat çekicidir. Bu duruma paralel olarak eşi kral III. Hattuşili de “*Tabarna*” unvanı ile ne yazılı belgelerde ne de mühürlerinde görülüyor²⁴⁷.

III. Hattuşili ile Puduhepa'nın evlilik hikayesi ise şöyle anlatılmaktadır. Puduhepa'nın babası, antik Saros Irmağı'nın kaynağı olan Kizzuvatna ülkesindeki Lavazantiya kentinin tanrıçası olan İstar'ın rahibiydi. Hattuşili, Kadeş'ten dönerken, adak sunmak için Lavazantiya'ya uğradı ve burada rüyasında İstar'ı gördü. İstar, Hattuşili'ye rahibesi Puduhepa'yla evlenmesini emretti. Bu evlilik büyük olasılıkla Hattuşili'nin ikinci evliliği²⁴⁸. Hattuşili'nin yaşamını anlattığı otobiyografisinde şöyle der: “*Mısır ülkesinde savaştan geri geldiğim zaman ve tanrıçanın emri üzerine Bentipşarri'nin kızı Puduhepa'yı zevce (eş) olarak aldım ve düzen kurduk ve tanrıça bize karı koca sevgisi verdi, oğlan ve kız çocuklar yaptık. Hakimem İstar bana tekrar rüyada göründü ve 'ailemle birlikte hizmetime gir' dedi ve ailemle birlikte hizmetime girdik. Kurduğumuz evimizde ailemize tanrıça girdi ve ailemiz ileriye gitti. Tanrıça İstar'ın teveccühü sayesinde gittim Havarkina ve Dermuna kentlerini inşa ettim. Hakmis kenti bana karşı savaşa başladı. Kaşkaları kovdum. Kendi gücümle durumu düzelttim. Ben Hakmiş Kralı oldum. Karımda Hakmiş Kraliçesi oldu.*”²⁴⁹

²⁴⁶ M. Darga, *a.g.e.*, s.30.

²⁴⁷ M. Darga, *a.g.e.*, s.32.

²⁴⁸ Birgit Brandau-Hartmut Schickert, *Hititler*, (çev: Nazife Mertoğlu), Arkadaş Yayınevi, Ankara 2011, s.254.

²⁴⁹ S. Alp, *a.g.e.*, s.57.

Puduhepa ve Büyük Kral Hattuşili'nin öz çocuklarının yanında, sarayda yaşayan kraldan olma çocukların varlığı da dönemin yazılı belgelerinden öğrenilmektedir. Puduhepa'nın yazdığı bir mektuptan şu bilgileri edinilmektedir: "... *Saraya geldiğinde orada bulduğum kral kızları benim elimde doğurdular ve ben onları büyüttüm. Önceden doğmuş olarak bulduklarımı da büyüttüm ve onları ordu komutanı yaptım*" (CTH 176). Komşu krallara damat veya gelin giden Hattuşili'nin oğlu Nerikkaili ve kızı Gaşşulaviya'yı, Puduhepa'nın doğurmadığı, bunların Hattuşili'nin önceki bir evliliğinden doğmuş olduğu anlaşılmaktadır. Mısır hükümdarı II. Ramses'e gelin olarak giden ve II. Ramses'in ölümünden sonra Puduhepa ile Büyük Hitit Krallık Devleti'ne egemen olan IV. Tuthaliya'yı, bu kraliçenin doğurmuş olduğu yazılı belgeler kanıtlamaktadır. Diğer kızı ise Mısır yazılı kaynakların zikrettiği "*Mahornefrure*" veya "*Manefrure*" Mısırlı adıyla tanınmaktadır. Mısır tapınaklarındaki yazıtlara göre, bu prenses II. Ramses'in 34. saltanat yılında onunla evlenerek haremine girmiştir. Hitit ve Mısır kralları arasındaki mektuplaşmada, bu evlenmenin projesi ve prensesin çeyizi uzun uzun söz konusu olmuştur. Böylece Puduhepa'nın çocuklarının bizzat krali evlenmeleri gerçekleştirdikleri görülmektedir²⁵⁰.

Puduhepa'nın siyasi alandaki etkinliği ve başarılarına gelince, II. Ramses'in beşinci İdare yılında(M.Ö.1296), Hitit ve Mısır orduları Kuzey Suriye'deki Kadeş mevkiinde karşı karşıya gelmişlerdir. Her iki tarafın kuvvetleri de denktir. Hittiler'in 20000 piyadesi ve 3.500 savaş arabası vardır. Ancak firavun II. Ramses, yazdırmış olduğu sözde zafer kitabesinde Hitit kralının Anadolu'nun pek çok yöresinden temin ettiği ücretli askerlerle ordusunu takviye ettiğini beyan etmektedir ki

bu doğrudur. Çünkü Hatti memleketinde zuhur eden veba salgını yüzünden Anadolu nüfuzunun iyice azaldığı göz önünde tutulursa, Muvattali'nin ücretli askerlerle ordusunu takviye etmesini normal karşılamak icap eder. Kadeş Meydan Muharebesi'nden kimin galip çıktığını söylemek imkânsızdır²⁵¹.

Netice itibariyle M.Ö. 1296 yılında başlayan savaş aslında M.Ö. 1280 yılında son bulmuştur. Ancak, M.Ö. 1274 yılının Nisan ayı ortalarında, II. Ramses birlikleriyle ikinci kez kuzeydoğuya harekete geçti. Ramses'in bir yıl önceki ilk seferi oldukça başarılı geçmişti. Böyle bir saldırı beklemeyen Amurru Kralı Benteşina, büyük bir

²⁵⁰ M. Darga, *a.g.e.*, s.30.

²⁵¹ Ekrem Memiş, "Kadeş Barış Antlaşması" İsminin Doğruluğu Üzerine Farklı Bir Yaklaşım, Edt. Şakir Batmaz-Hasan Ali Şahin, s.24-25.

savaşa girişmeden ülkesiyle birlikte Mısır'a teslim olmuştu. Ancak Ramses, bu ilk Suriye seferiyle asıl hedefine ulaşamamıştır: Hedefi Kadeş'i geri almaktır²⁵².

II.Ramses'in 21. hükümdarlık yılının 5.ayının 21. gününde (M.Ö.21.11.1259) taht kenti Piramesse'de , 3 Mısırlı hukukçuyla birlikte firavunun huzuruna biri Kargamış'tan olmak üzere üç Hitit elçisi çıkmıştır ve Ramses'e bir gümüş tablet teslim etmişlerdir. Firavun bu değerli tableti kabul etmiş ve onu Amon'un ayakları önüne koyacağını bildirmiştir. Tablette, çivi yazısıyla yazılmış Akadça bir metin ve Hattuşili ile Puduhepa'nın mühür baskıları yer almaktaydı. Metnin belki de en önemli tümcesi şöyleydi: “ *Büyük Kral, Mısır Kral'ı ile Büyük Kral, Hattuşa Kral'ı arasındaki ilişkilere gelince, Tanrı (Mısır tanrısı Seth ya da Hattuşa'nın Fırtına Tanrısı) bu antlaşmayla, tüm zamanlarda aralarında savaş olmasını yasaklamıştır* ”²⁵³.

Kadeş Barış Antlaşması, tarihin kaydettiği ilk yazılı antlaşma değildir. Bundan 40-50 yıl öncesi için doğru kabul edilen bu bilgi bugün artık değişmiştir. Çünkü Hitit arşivlerinin incelenmesi neticesinde Kadeş Barış Antlaşması'ndan önceye tarihlenen birçok yazılı antlaşma metni ortaya çıkarılmıştır. Fakat şunu söyleyebiliriz ki Mısır ve Hitit devletleri arasında yapılan bu antlaşma, iki büyük devletin eşit şartlara dayalı olarak yaptığı ilk antlaşmadır. Antlaşma, zamanın diplomasi dili olan Akadça ile yazılmış ve taraflar, antlaşma nüshalarını elçileri vasıtasıyla birbirlerine göndermişlerdir. Mısır'a gönderilmiş olan ve gümüş bir tablet üzerine kazdırılmış olduğu bildirilen Hitit nüshasının Mısır dilinde bir tercümesi ele geçmiştir. Akadça nüshası ise Boğazköy'de bulunmuştur. Mısır dilindeki tercümeğe göre Hititlerin göndermiş olduğu gümüş tablet üzerinde Hattuşili ile eşi Kraliçe Puda-Hepa'nın mühür damgaları bulunmakta idi²⁵⁴.

Puduhepa'nın kocası Kral III. Hattuşili ile ortak mühür baskıları, Hititlerin başkenti Hattuşa (Boğazköy) ve Ugarit (Ras-Şamra, Kuzey Suriye'de Lazkiye)'de bulunmuştur. Bu buluntular ilk kez Hattuşa'da ortaya çıkarılmış ve bilim alanına sunularak arkeoloji literatürüne girmiştir. Söz konusu mühür baskılarının diğer kral mühürlerinden stil bakımından farklı olduğu ilk bakışta görülmektedir. Mühürlerin yazıları ve şekilleri rölyeften daha çok plastiğe yakın işlenmiştir. Yuvarlak mühür yüzeyinin üst kısmında, ortada bulunan kanatlı güneş kursu motifinde, güneş kursu

²⁵² B. Brandau-H. Schickert, *a.g.e.*, s.230-231.

²⁵³ B. Brandau-H. Schickert, *a.g.e.*, s.259.

²⁵⁴ Ekrem Memiş, *Eski Çağda Yaşanmış Büyük Aşklar*, Ekin Kitabevi, Ankara 2006,s.150.

simgesi çiçek gibi rozet şeklinde, iki kanadının arasında, boşlukta serbest durmaktadır. Bu plastik işleniş, Puduhepa'nın kral ile ortak mühür baskısında, kraliçeyi ifade eden işaretlerde çok iyi belli olur. "Büyük" anlamına gelen volüt ve "kraliçe" işareti kadın başının plastik görüntüsü belirgindir; *diskus* biçimli başlık ve üstünde enseyi de kapatan ince örtüyü taşıyan kadın başında küçük detaylar gösterilmiştir²⁵⁵.

Ayrıca Kraliçe Puduhepa'nın bağımsız olarak, adli işlerde yönettiğini ve aktif bir rolü olduğunu açıklayan belgeler vardır. Bunlardan bir grup metin, "*mahkeme protokolü*" niteliğinde ve Hititoloji literatürün de "*Ukkura meselesi*" adını taşıyan yazıtlardır (CTH 293).

Hukuki-adli nitelikte, daha ziyade çağının uluslararası gemicilik hukukuna dahil edebileceğimiz ilginç bir belge de eski Ugarit şehrinde yapılan kazılarda bulunmuştur. Akadça yazdırılmış bu belgede söz konusu olay bir Ugarit gemisinin kendi kara suları dışında batmasının yarattığı durumdur. Tabletın ön yüzünde Puduhepa'nın mühür baskısı görülür. Kraliçenin mektup tarzında, bu olayla ilgili karar, Hitit kralının adına düzenlenmiştir. Büyük bir olasılıkla IV. Tuthaliya'nın çok genç, belki çocukluğunda, annesi Puduhepa'nın egemen olduğu zaman yazdırılmıştır²⁵⁶.

2.4.3. Hitit Kadınının Dini Hayattaki Rolü

Kültürü oluşturan ana öğelerinden biri olan din kavramının, toplumsal hayatla birlikte başladığı kuşkusuzdur. Din, kişilerin düşünce, yaşam biçimi, tutum ve davranışlarını etkileyen en eski ve en önemli olgulardan birisidir. "*Din*" bir inanç, ahlâk ve değerler sistemidir, "*din*" kültür ve yaşam anlayışıdır, "*din*" hayatın anlamı veya anlamsızlığı, mutluluğu ve mutsuzluğu algılama biçimidir, "*din*" ibadet ve uyulması gereken kurallardır, "*din*" törenler ve ayinleri kapsadığı gibi farklı toplumsal ve siyasal kurumları da kapsamaktadır. Bazılarına göre "*din*" bir amaç, bazılarına göre ise ideolojilerini yaymaları için bir araçtır²⁵⁷. Tarihin hangi devresine bakarsak bakalım dinsiz bir toplum görülmemektedir. Nitekim inanmak insanoğlunun en temel

²⁵⁵ M. Darga, *a.g.e.*, s.31.

²⁵⁶ M. Darga, *a.g.e.*, s.31.

²⁵⁷ Fügen Berktaş- Emin Atasoy, "Dinler Coğrafyasına Küresel Bir Bakış", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*", C.10, S. 18, 2007, s.19.

ihtiyaçlarından birisidir. İnsanoğlu her zaman kendisinin üstünde bir güç olduğunu, ihtiyaçları için bu güce yönelmesi gerektiğini düşünmüştür²⁵⁸.

Dini inanç şekillerinin oluşumuna gelince, insanoğlu ilk olarak doğa ve evreni anlamaya çalışmıştır. Bu bağlamda karşımıza “animizm” ve “totemizm” kavramları çıkmaktadır. Animizm, genel olarak ruhsal varlıklar öğretisidir. İlkel toplumlar dünyanın hem iyi hem de kötü sayısız ruhsal varlıkla dolu olduğunu düşünmüşlerdir. Hayvan ve bitkilerin hatta dünyadaki tüm cansız nesnelere ruhlar tarafından canlandırıldığına inanılmıştır Totemizm ise hem dini hem de toplumsal bir ilkel sistemdir. İlkel insanlar bazı bitki ve hayvanları totemleri kabul etmişler ve ataları olarak tapınmışlardır. Eskiçağ toplumlarına bakıldığında da insanlar doğa güçlerini, afet gibi tabiat olaylarını, tabiatın elde ettikleri ürün, doğum ve ölüm gibi durumları kendilerine izah edemediklerinde, ayrıca dileklerinin gerçekleşmesini istedikleri durumlarda ve buna benzer hallerde çaresiz kalarak insanüstü güçlere inanmaya ihtiyaç duymuşlardır. Böylece “politeizm” yani çok tanrıcılık ortaya çıkmıştır. Eskiçağ insanının yaşamıyla bütünleşen bu inanç şekli, birçok dünya toplumunda tek tanrılı kutsal dinlerin doğuşuna kadar devam etmiştir²⁵⁹.

Hitit dininin gelişmiş çok tanrılı bir devlet dini olduğu bilinmektedir. Hitit dini, her birinin kendisine ait gelenekleri olan yerel kültürler ile başkent Hattuşa’ya bağlı kralın devlet dininden oluşmaktaydı. Hitit panteonu denince, öncelikle devlet dinini yani başkentte tanınan, saygı gören ve onlara tahsis edilmiş rahiplerle hizmet edilen tanrı ve tanrıçalar aklı gelmektedir. Hitit kralının vasal krallar ya da diğer yabancı ülke krallarıyla yapmış olduğu antlaşmalara düzenli bir şekilde şahit olarak çağrılan ve “*Hatti ülkesinin bin tanrısı*” olarak bilinen tanrıların listelerinde görülmektedir. Bu tanrılar Hatti, Hitit, Luvi, Hint-Avrupa, Sami etnik kökene aittir.

Hitit dininin yeni tanrıları kabul eden karakteri ise İmparatorluk Devrinde izlenmiş olan akılcı, siyasi bir tutumdan kaynaklanmaktadır. Hititler Anadolu’ya geldikleri zaman ve daha sonra savaşarak kazandıkları bölgelere kendi kültürlerini zorla kabul ettirmeyi düşünmemişler, tam tersine onların tanrılarını ve kendilerine uygun gördükleri her şeyi benimsemişler ve ayrıca Eski Mezopotamya ve Mısır toplumlarının

²⁵⁸ Günay Tümer, “Çeşitli Yönleriyle Din”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.28, 1986, s.246.

²⁵⁹ Ebru Uncu, “Mezopotamya, Anadolu ve Mısır Medeniyetinde Güneş Kültü”, *History Studies*, Vol.5, 2013, s. 349-350.

da inanç sistemi ve tanrı kavramlarının etkisinde kalmışlardır. Bu nedenle de çok geniş bir panteona sahip olmuşlardır²⁶⁰.

Panteon, kurban, dua ve sunak gibi dini inanç uygulamalarının yanı sıra büyü ritüelleri de Hitit dininin bir parçası kabul edilmektedir. İnsanlığın tarihi kadar eski bir geçmişe sahip olan büyü, tarihsel süreç içerisinde hemen hemen her dönem ve toplumda, yaygın bir uğraş, güçlü bir toplumsal olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsana ve doğaya ilişkin olayları, maddi dünyanın ötesinde gizemli dış güçler arasında etkileyip yönlendirdiğine inanılan törensel eylem olarak tanımlanan büyü; özellikle modern öncesi toplumlarda din ile birlikte, toplumsal hayat üzerinde ciddi etkileri olan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Eskiçağ toplumlarında özellikle Hititler’de büyü ve din kavramları iç içe geçmiş durumdadır. Bu durum, büyüün neredeyse bir kamu hizmeti, büyücünün de kamu görevlisi olduğunu göstermektedir²⁶¹.

Nitekim, Hititler’de büyü, ‘tanrıları ve diğer doğüstü güçleri etkilemeye yönelik, kararlaştırılmış ve öğretilip öğrenilebilen teknikler sistemi’ olarak tanımlanmıştır. Büyü, gizli güçleri çekip çevirmekle kalmaz, dinle ilgili çok daha büyük doğüstü güçleri denetim altına almaya da çalışan bir olgudur.

Hitit toplumunda bir kişiye hasta olması için büyü yapıldığında yaşlı kadın yeşil yünden bir iplik yapar ve şöyle der: “ *Her kim bu kişiye (hastaya) karşı büyü yapmışsa ve her kim onu yeşile bürümüşse, şimdi büyüyü ve yeşilliği ondan uzaklaştırıyorum ve kaynağına geri gönderiyorum* ”. Sonra, ipliği büyülü tasvirlerle sarar.

Büyü bazen kötülüğe karşı koruyucu bir unsur oluşturması içinde yapılırdı, bu büyü “Beyaz Büyü” olarak adlandırılmıştır. Beyaz büyü, büyücülüğün ve kara büyüün karşı etkilerini yok etmek için kullanılırdı. Binanın temeline gömülen, ya da girişine yerleştirilen hayvan figürleri bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Donyağından küçük bir köpek yaptılar ve evin eşiğine yerleştirerek şöyle dediler: “ *Sen kral ve kraliçenin masasının üzerindeki küçük köpeksin. Gündüz başkalarının avludan içeri girmesine izin vermediğin gibi, geceleri de kötü şeyleri içeri alma* ”.²⁶²

²⁶⁰ Yasemin Arıkan, “Hitit Dini Üzerinde Bir İnceleme”, *A.Ü. DTCTF Dergisi*, C.38, S.1-2, 1998, s.272.

²⁶¹ Esma Reyhan, “Eski Anadolu Kültüründe Büyü ve Büyücülük”, *Gazi Akademik Bakış*, C.2, S.3, 2008, s.227-228.

²⁶² B. Trevor, a.g.e. , s.226-227.

Hititlerin en çok başvurdukları büyü ritüeli şüphesiz analogi büyüydü. Bu büyü söz ve eylem ile ayrı ayrı ya da birlikte yapılıyordu. Sembolik olarak yapılan bu büyü ile gerçek olaylar arasında ilişki kuruluyordu. Nitekim, “*işte bu yağ nasıl eriyip gittiyse kötülük de aynı şekilde erisin, yok olup gitsin*” gibi ifadeler kullanılıyordu. Bu tarz büyüler doğa olaylarının gözlenmesine dayandığı için doğa titizlikle incelenmiş ve bu sayede Hititler doğa deneyimlerini oldukça ilerletmişti. Analogi büyülerinde şu şekilde ifadelere yer verilirdi:

“ *İncir ve üzüm nasıl tatlıysa, üzüm tanesi nasıl şarap ihtiva ederse, asmanın nasıl aşağıda kökü, yukarıda ise bığı varsa, yağ bitkisi veya susam nasıl yağ ihtiva ederse, susuz kalan bitki nasıl kurursa...*” ya da “*taş nasıl ağır ve hissizse, bakır nasıl sert ve kalıcıysa, altın nasıl kalıcı, sert ve safsa, tuzun nasıl tohumu yoksa ve yeşermese, demir nasıl gökte Fırtına tanrısına gelmişse ve gökyüzünü taşırsa, güneş ve fırtına tanrıları nasıl ebediyse, rahipler nasıl hışımla gelen Fırtına Tanrısını tutar alıkoyarsa, tanrılar ve insanlar nasıl birbirlerini seviyorsa, ana baba çocuklarını nasıl seviyorsa, nasıl sağır duymaz, kör görmezse ve kötürüm yürümezse, düşman nasıl Hititlerin kötülüğünü isterse, düşmanlık nasıl barışa dönüştürebilirse...*”²⁶³

Diğer taraftan, kral ve kraliçede zaman zaman büyücü kadınlara müracaat ederek geleceğe ait bilgi edinirlerdi..“*Dini bakımdan temizlenme*”, “*Kötülükleri defetme*”, uzaklaştırma ayinlerinin yapıcısının SU.Gİ “Büyücü Kadınlar” olduğunu birçok vesikada görüyoruz. Hitit tabletleri arasında kitaplık kataloğu türünde bir metinde Hurri memleketinden bir kadın hekimin adına (A-az-za-ri A.ZU hur-la-aş) ve dikte ettirdiği büyü töreninin özetine rastlarız: “*İnce yağ (işleminin) 1. Tableti, Hurrili hekim kadın Azzari tarafından (dikte ettirilmiş).Bir insan düşman bir şehre karşı orduları bir yere sefere götürdüğü zaman, ordunun önünden kaçan/koşan komutan (için); ince yağ ile nasıl takdis edilir; komutan nasıl yağ ile ovulur; atları, bütün teçhizatı ile harp arabası (nasıl ovulur).*” Metinlerde Sümerce yazılışıyla “ebe” anlamında AZ,SA.AB.ZU geçer; kadın meslek adı olarak Hititçesi *hassanupalla* olarak kaydedilir. Hititçe haş(şanu)-doğurtmak sözcüğünden türetilmiştir²⁶⁴. Bütün bunlarla birlikte, Hititler’de ön plana çıkan büyücü kadınların başında, hiç şüphesiz Kizzuwatna’lı Maştigga gelmektedir. Büyü faaliyetlerinin yanı sıra, Hitit sosyal hayatında çok önemli olan “büyüyle arınma”

²⁶³ ODTÜ Bilim ve Toplum Kitapları Dizisi, *Hititler*, ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayınları, Ankara 2006, s.99.

²⁶⁴ M. Darga, *a.g.e.*, s.206-207.

konusunda beş farklı ritüel uygulaması bakımından Kizzuwatna'lı Maştigga'nın özel bir yeri vardır. Maştigga'nın uyguladığı büyü ritüelleri kurban sahibini (EN/BEL SISKUR: Ritüeli yaptıran kişi) içinde bulunduğu olumsuz durumdan kurtarmak için yapılan 'iyi büyü' niteliğindedir. Maştigga'ya ait olan büyü ritüellerinin içeriğine baktığımızda; Aile içi kavgaları önlemek, cinayet işleyen kişiyi bu suçundan temizlemek, dostuna şiddet uygulayan kişiyi arındırmak için, kötü sözlerin (dedikodu, beddua, lanet) olumsuz etkisini uzaklaştırmak. Bir de yeraltı tanrılarını yatıştırmak gibi çok iyi niyetle yapılan bir büyü ritüeli karşımıza çıkmaktadır²⁶⁵.

Ayrıca, "fal bakma" geleneği de din ile bağlantılı aktiviteler arasında sayılmaktadır. Nitekim fal ve falcılık hakkındaki kaynaklara göz atıldığında falcılığın insanlık tarihinin en eski uğraşlarından biri olduğu görülmektedir. Milattan en az 4000 yıl önce Çin, Mısır, Babil, Anadolu ve Eski Yunan medeniyetlerinde fal ile uğraşıldığı bilinmektedir. Fakat fal ve falcılığın muhtemelen en eski kaynağı Mezopotamya'dır. Fal kelime anlamı olarak "geleceği öğrenmek, şans, ve kısmeti açmak" amacıyla önceleri farklı yöntem ve nesnelere yapılırken, son zamanlarda oyun kağıdı, kahve telvesine bakarak anlam çıkarma faaliyetidir²⁶⁶.

Hitit falcılığının Anadolu'ya özgün olanı yapmacık yöntemlerle bakılan faldır. Fal metinleri tarih, din, saray entrikaları ve Hitit günlük yaşamıyla ilgili bilgilerle doludur; Zira ilahi öfkeyle ortaya çıkan olumsuzlukların nedenlerinin bulunabilmesi için söz konusu günah ve cürümler falcıların huzurunda bir bir anlatılmış, tıpkı mahkeme duruşmalarındaki gibi sayısız tanıklar dinlenmiş, ilahi cezadan korkulduğu için hiç yalan söylenmemiş ve böylece kirli çamaşırlar birer birer ortaya dökülmüştür. İşin en iyi tarafı ise, bu soruşturma soru ve yanıtlarla birlikte kayda geçirilmiştir. Aksi halde faili meçhul cinayetleri, ata mezarlarının yağmalanması, koyun hırsızlarının yakalanması, kraliçelerin çevirdikleri akıl almaz entrikalar, seksüel suçlar, türlü dedikodular, planlanan askeri seferler gibi olayları ve daha nice detaylı bilgileri, fal metinleri olmasa başka yerden öğrenemezdik²⁶⁷.

Hititler çeşitli falcılık tekniklerine başvurmuşlardır. Karaciğer falı ve kuş uçuşu falı bunların ikisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Hititlerde falcılık, neredeyse akılcı ve

²⁶⁵ E. Reyhan, *a.g.m.*, s.232.

²⁶⁶ Mustafa Alkan, "Milli Kütüphane 2727 Numaralı Mecmua'da Kayıtlı Manzum Bir Melheme", *Turkish Studies*, Vol.7/4, 2012, s.691.

²⁶⁷ Ahmet Ünal, "Hititlerde Fal", *Arkeo Atlas (Anadolu'nun Arkeolojik Atlası: Özel Koleksiyon)*, 2011, s.278.

bilimsel şekilde işleyen bir aydınlanma aracına dönüşmüştür. Hitit fal metinlerinden anlaşıldığına göre, falların uygulanmasının aynı olduğu görülmektedir. Önce fala konu olan soru sorulmakta, sonra ne tür fal bakılıyor ise, onun uygulamasına geçilmekte ve sonunda saptanan olumlu sonuç evet (SİG5) veya olumsuz sonuç hayır (NU.SİG5) kaydedilmekteydi. Eğer falın sonucu istenildiği gibi değilse, diğer sorularla fala devam edilmekte, bazı durumlarda ise bir faldan elde edilen yanıt, başka bir fal tekniği ile kontrol edilerek falın sağlanması yapıyordu²⁶⁸.

Hititlerde kesilen kurbanın iç organlarına bakarak yapılan falcılık çok yaygındı; bu fal tekniğinde en çok tanrılara sunu olarak kesilen koyun kullanılıyordu. Öldürülen hayvanın tüm iç organları araştırma nesnesi olabiliyordu ancak inceleme özellikle karaciğer üstünde yoğunlaşıyordu. Bu fal tekniğinin bulunduğu kil tabletler Hattuşa kazılarında bulunmuştur. Geleceği bilme sanatı alanında iç organları inceleme konusu olan başka bir hayvan “*oyuklar kuşu*” (MUSEN HURRÎ) olarak bilinen bir kuş türüdür²⁶⁹.

²⁶⁸ Murat Orhun, “Hititler’de Karaciğer Falı, Kuş Uçuşu Falı, ve Bunların Etrüskler’deki Uzantısı”, *Gazi Akademik Bakış*, C.3, S.5, 2009,s.232-235.

²⁶⁹ S. de Martino, a.g.e. ,s.103.

ÜÇÜNÇÜ BÖLÜM

ESKİ YUNAN'DA KADIN

3.1. ESKİ YUNANİSTAN

Eski Yunanlılar ya da kendilerini adlandırdıkları şekilde Hellenler Ege sözcüğünün kökenini mitolojik öykülere bağlıyorlardı. Bu öykülerin en ünlüsü ise, Atina'nın efsanevi kahramanı Theseus'un babası Aigaios ile bağlantılı olanıdır: Theseus, Girit'deki labirentte yaşayan boğa başlı Minotauros canavarını öldürmek için yola çıkar. Babasına, canavarı öldürdüğünde gemisine beyaz yelken çekerek döneceğini söylemiştir. Fakat canavarı öldürdükten sonra, babasına verdiği sözü unutarak, kara yelkenle döner. Babası Aigaios, kara yelkenleri görünce oğlunun öldüğünü düşünür ve denize atlayarak intihar eder. Bundan sonra boğulduğu denize onun adı verilerek Aigaios Pontos/ Aigaion Pelagos yani Ege Denizi adı verilir²⁷⁰.

Nitekim, Ege bölgesi Yunanistan, Makedonya ve Trakya'nın doğu, Anadolu'nun batı kıyılarını ve bu kıyılar arasında bulunan Ege denizi adalarını içine alan bölgedir. Bütün bu bölgede deniz, gerek buradaki kavimlerin yaşamlarını temin etmek, gerek bu bölgenin çeşitli kısımları arasında irtibatı kurmak hususunda son derece önemli bir rol oynamaktadır. Mısırlıların Ege kavimlerini "Deniz Kavimleri" olarak adlandırmaları coğrafi bir gerçeklikten ileri gelmektedir²⁷¹.

Diğer taraftan, Eski Yunanlar Ege bölgesinin kendilerinden önceki halkları hakkında fazla bir şey bilmiyorlardı. Homeros²⁷², Herodotos²⁷³, ve Thukydides²⁷⁴,

²⁷⁰ Oğuz Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s.35.

²⁷¹ Arif Müfid Mansel, *Eski Doğu ve Ege Tarihinin Ana Hatları*, Rıza Koşkun Matbaası, İstanbul 1945, s.78.

²⁷² M.Ö. 8. yüzyılda yaşamış olan halk ozanı Homeros, Troia savaşı'nın 10. yılında Akhilleus'un öfkesini anlatan İlyada ve Odysseus'un savaşın bitiminde yurduna dönmesini ve karısı Penelope'ye musallat olmuş talipleri öldürmesini hikaye ve destanların yazarıdır. Her iki destan da, erken mitoloji, tanrı ve kahramanlar hakkında bilgi vermesi açısından değerli eserlerdir. Daha geniş bilgi için bkz. Jenny March, *Klasik Mitler*, (çev: Semih Lim), İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 23-24.

²⁷³ Halikarnasos doğumlu Herodotos M.Ö. 484-425 "tarihin babası" olarak bilinmektedir. Aslında Herodotos Avrupa literatüründeki "Tarih" kelimesinin babasıdır. İngilizce History ve Fransızca Histoire kelimesini kullanan ilk yazardır ve eseri genellikle Historiæ (Araştırmalar) olarak adlandırılmaktadır. Eserinin ana teması Pers Yunan savaşlarıdır. Eseri kendisinden sonra gelen gramerciler tarafından 9 kitapta toplanmıştır. Daha geniş bilgi için bkz. Muzaffer Demir, "Herodotos ve Yabancı Kültürler: Mısır Örneği", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXVII, S.2, 2012, s.316.

²⁷⁴ M.Ö. 460-400 Trakya kökenli Atinalı ünlü tarihçi Thukydides, Peloponnesos Savaşı Tarihi için savaşın her iki tarafında malzeme toplamıştır. Thukydides eserinde konusunu savaşın dışına taşırmamış, bu şekilde "tarihsel monografyanın" da öncüsü olmuştur. Thukydides kronolojiye özen göstermiş, sadece olayları anlatmakla yetinmeyerek, onları oluşturan sebepler ve aralarında ki bağlantılar üzerinde durmuştur. Daha geniş bilgi için bkz. Bedia Demiriş, *Tarih Yazımında Tarih Yazıcılığı (Başlangıçtan İ.S. 5.Yüzyıla)*, Ege Yayınları, İstanbul 2006, s.129.

bölgenin en eski halkları olarak Pelasglar, Karlar, ve Leleglerin adlarını anmaktadır. Ancak bu halklardan günümüze isimleri dışında pek bir şey kalmamıştır²⁷⁵.

Tarih öncesi Yunanistan'a baktığımızda ise Yontma Taş Devrine ait eserler gün yüzüne çıkarılmakla birlikte Cilalı Taş Devrine kadar uzanır. M.Ö. IV. Bin yılda Bu kültüre Yunanistan'ın kuzey batısında Teselya bölgesindeki Sesklo'da rastlanır. Karakteri bakımından bir köy kültürüdür, bu kültür büyük bir yayılma sahası gösterir. Yunanistan'ın güneyine, Pelepones içlerine kadar yayılmıştır²⁷⁶. M.Ö. 3. bin yıllarında Girit ve Yunanistan'da maden devri başlar. Yunanistan'da Maden Devrini başlatanların Anadolu'dan göç eden insanlar olduğu anlaşılmaktadır. Mora yarımadasını dolduran bu kitlelerin daha sonra Girit'e de göçerek M.Ö. 2400-2000 arasında Girit'te yeni bir uygarlık başlattıkları görülür. M.Ö. 2000 yıllarında Girit; uygarlıkta parlak bir döneme ulaşır. Yunanistan'a yerleşen Akalar, Girit uygarlığının etkisinde kalarak önemli bir uygarlık gelişmesi göstermişlerdir. Ancak M.Ö. 1200'lerde önce Yunanistan'a oradan da Girit'e gelen Dor göçleri sonunda Girit önemli bir uygarlık merkezi olmaktan çıkarken Akaların önemli bir kısmı da Anadolu kıyılarına geçerek burada Ionlar adıyla parlak Ion uygarlığını kurmuşlardır²⁷⁷. M.Ö. 3000 yılına doğru Girit maden çağına girmiş ve M.Ö. 3000-2000 yılları arasında ilk parlak devrini yaşamıştır. Bu devirde Girit'te köyler büyüyerek şehirleşir ve evlerle dar sokaklardan oluşan küçük şehirler ortaya çıkar. Bu şehirlerde ve yörelerinde bulunan büyük binalar ve mezarlar şehirlerin başında krallar ya da beyler bulunduğunu gösterse de, bu şekilde şehir devletlerini birleştirmiş olan büyük bir krallık bu devir için kabul edilemez²⁷⁸.

Öte yandan, M.Ö. 2000 yılına kadar süren bu dönemde Giritliler Ege havzası adaları ve Mısır ile ticaret yapmışlar ve bu dönem Erken Minos Uygarlığı olarak adlandırılmıştır. M.Ö. 2100/1400 yılları arasına tarihlenen Orta Minos Dönemi'nde Girit, uygarlığının en parlak dönemini yaşadı. Maden devirlerine geçişi sağlayan tuncun elde edilmesi Girit'in uygarlık kaderini derinden etkiler. M.Ö. 1400-1150 yılları ise, Geç Minos Dönemi olarak adlandırılır. Bu dönemin başlarında Girit; önce, çok kuvvetlenmiş olan Peloponnes Akaları'nın M.Ö. 1200'lerde ise Yunanistan'ı istila eden

²⁷⁵ O. Tekin, *a.g.e.*, s.41.

²⁷⁶ Adnan Pekman, *Ana Hatları İle Ege-Yunan-Roma*, K.T.Ü Offset Matbaası, Trabzon 1967, s.7.

²⁷⁷ Nazmi Özçelik, *İlk Çağ Tarihi ve Uygarlığı*, Nobel Yayınları, Ankara 2011, s. 140.

²⁷⁸ A.M. Mansel, *a.g.e.*, s.80-81.

Dorlar'ın saldırılarına uğradı. Bu saldırılar sonucu Girit'teki saraylar yakılıp yıkılırken, Girit adası da önemli bir uygarlık merkezi olmaktan çıktı²⁷⁹.

Ayrıca, M.Ö. 2000'lerde Yunanistan'da yeni bir kavim, yeni bir kültürle karşılaşmaktayız. Bu kavmin Yunanistan'a kuzeyden ve Batı Anadolu'dan geldiği kabul edilmektedir. Akha adını taşıyan bu kavim Germen olarak bilinen Avrupa kavimleri ile Anadolu kavimlerinin karışmasından meydana gelmiştir. En güçlü Akha yerleşmesini Peloponnesos da görmekteyiz. Buradaki Tirins ve Mykenai şatoları bugün dahi Akha uygarlığı hakkında bizlere bilgi verecek durumdadır. Peloponnesos Akhaları M.Ö. 1400/1200 tarihleri arasında bir yayılma siyaseti takip etmiş, Girit'i istila ettikten sonra Rodos, Kıbrıs ve Güney Anadolu'da Pamphylia'ya kadar uzanmışlardır. M.Ö. 1200'lerde Miken kralı Agamennon'un, diğer Akha kralları ile birleşerek, Çanakkale Boğazında ki Troia şehrine bir sefer yapmış olduğu bilinmektedir. Yunanistan'da M.Ö. 1600-1200 yılları arasında Akha'ların Girit'i istila ve talan etmeleri neticesinde güçlü bir Girit tesiri altında Miken kültürü ortaya çıkmıştır. Bu kültüre ait en eski eserlere Miken şatosundaki kuyu mezarlarında rastlanmıştır²⁸⁰.

Bütün bunlarla birlikte, Akha krallık ve beyliklerinin Dorlar tarafından ortadan kaldırılmasından sonra, Ege dünyasında Karanlık Çağ adı verilen bir suskunluk dönemi yaşanmıştır. M.Ö. 12 ile 9. yüzyıl arasını kapsayan bu döneme ilişkin bilgilerimiz maalesef azdır. Bilgilerimiz daha çok Homeros'un destanlarına dayanmaktadır. Önceleri "Basileus" denilen kralların yönetiminde olan Yunan topluluklarında giderek zengin bir sınıfın aristokratların oluştuğunu görüyoruz. Ege dünyasında pek çok yerde krallar M.Ö. 9-8. yüzyıllardan itibaren ortadan kalkmaya başlamıştır. Krallığın sürdüğü tek yer ise, Sparta'dır. Yunanistan'ın Karanlık Çağ'dan çıktığı dönem M.Ö. 9.yüzyılın ikinci yarısı, Yakın Doğu'da önemli değişikliklerin olduğu bir dönemdir. Asur İmparatorluğu güçlenmekte, Fenike kent- devletlerinin ticari amaçlı yayılmaları başlamaktadır. Bütün bu önemli gelişmeler yaşandıktan sonra, Fenikelilerin alfabe yazısını meydana getirmeleri M.Ö. 2. binyılın sonlarındadır. Yunanlılar ataları olan Akhaların kullandığı Linear B yazısını, Fenikeliler ile ticaret ilişkileri sonucunda biraz daha geliştirmişler ve onlardan aldıkları sessiz harfler ile Eski Yunan alfabesini oluşturmuşlardır. Bu alfabe M.Ö. 8. yüzyılın başlarından itibaren Yunanlılar tarafından kullanılmaya başlanmıştır.

²⁷⁹ N. Özçelik, *a.g.e.*,s.140-141.

²⁸⁰ A. Pekman, *a.g.e.*,s.13.

Sessiz harflerin arasına sesli harfleri yerleştirip, yeni harflerde ekleyerek Eski Yunanca yazısının son şeklini vermişlerdir²⁸¹.

Ayrıca, Yunanlılar M.Ö.8. yüzyıldan itibaren çeşitli yerlerde birçok koloniler kurarken ilerleyen yıllarda koloni kurma ve sömürgecilik gelişti. Yunanlıların deniz ötesi topraklara yayılarak önce koloniler kurmalarının sonra bunların bulunduğu bölgeleri sömürgeleştirmelerinin ardında; Yunanistan'ın verimli toprak açısından yetersizliği ve verimli topraklar elde etme arzusu, artan nüfusa gerekli toprak ve istihdam alanı yaratmak istemesi gibi sebepler vardır²⁸².

M.Ö. I. binyıl Yunan uygarlığı üç devirde incelenebilir. “Arkaik Çağ” dediğimiz birinci devir M.Ö. 7. yüzyılda başlar ve M.Ö. 480 Pers Savaşları'nın sonuna kadar devam eder. “Klasik Çağ” dediğimiz ikinci devir Pers savaşlarından İskender'e kadar olan devirdir M.Ö. (480-330). Bu devir birinci devire nazaran daha kısa olmasına rağmen kültür ve sanat bakımından en ileri devredir. Üçüncü devir ise; M.Ö.330 senesinden 30 senesine kadar yani Büyük İskender'in Augustus'a kadar olan devredir. Bu devreye “Hellenistik Çağ” adı verilir. Bu devir Grek dilinin, sanatının, düşünce tarzının kısacası uygarlığının bütün Akdeniz, Ön Asya ve Asya'ya kadar yayıldığı devirdir²⁸³. Diğer taraftan, Yunan kent devletlerinin yönetiminde yalnızca az sayıda erkek, “azınlığın yönetimi” anlamına gelen Yunanca oligarkhik, oligarşi şeklinde adlandırılan bir siyasi sistem kurarak anlamlı bir siyasi iktidar uygulanabiliyordu. Diğer kent devletleri ise, iktidarı anayasaya aykırı biçimde ele geçiren ve Yunanlıların (Yunanca Tyrannos'dan gelen) *tyran* dedikleri bir tür tek hükümdarın egemenliği altında geçen bir dönemdi. Babadan oğla geçen tiranlık, batıda Sicilya Adası'ndaki kent devletlerinden doğuda, İyonyada'ki Samos (Sisam) Adası'na kadar bütün Yunan dünyası boyunca çeşitli zamanlarda var oldu²⁸⁴.

Zira Demokrasi, Atina'da anayasal bir rejim olarak 507'de Kleisthenes tarafından kuruldu. Demokratik rejimin ortaya çıkışı, Arkaik Dönem toplumsal-siyasal yapılanmasının belirleyici nitelikteki görünümleri altında gerçekleşti. Karanlık çağların (M.Ö.1100-900 civarı) ilk dönemlerinde, *polis* öncesi topluluğun belirli ölçüde eşitlikçi bir ideolojik yapılanmaya göre biçimlendiği düşünülebilir. Ekonomik koşulların son

²⁸¹ O. Tekin, *a.g.e.*, s.59-60.

²⁸² N. Özçelik, *a.g.e.*, 149-150.

²⁸³ A. Pekman, *a.g.e.*, s.24.

²⁸⁴ Thomas R. Martin, *Eski Yunan*, (çev: Ümit Hüsrev Yolsal), Say Yayınları, İstanbul 2012, s.131

derece ilkel bir düzeyde olması ve toplumsal yaşamın yeniden üretiminde dayanışmacı bir tutumun zorunluluk olması nedeniyle, toplumsal-siyasal farklılaşma sürecinin henüz uzlaşmaz zıtlıkları içermediği varsayılabilir²⁸⁵. M.Ö. 7. yüzyılın ikinci yarısında baş gösteren yönetim ve iktidar sorununa, ekonomik sıkıntıda eklenince, Atina toplumsal-siyasal bir krize düşmüştü. Nitekim, bu krizi bastırmak üzere başarısız bir girişimde bulunuldu. Drakon isimli bir şahıs, bir yasa kitabı kaleme almak üzere görevlendirildi. Yasaların özellikle sert olması (Draconian sözcüğü buradan gelir) ve aristokrasinin çıkarlarının yanında yer alması geleneğin sonucuydu. Drakon Yasaları, neredeyse bütün suçlar için ölüm cezası öngörüyordu. Bu sebeple yasanın mürekkeple değil kanla yazıldığı söylenmiştir. Drakon yasalarının cezalarının ağırlığı dışında pek bir özelliği maalesef yoktur. M.Ö. 594 yılında ise, Atinalılar sınırsız yetkiye sahip yasa koyucusu ve uzlaştırıcı olarak, çok eski bir krallık soyundan gelen ve uzak bölgelere yaptığı ticari seyahatler sayesinde zamanın ruhunu iyi bir şekilde kavramış olan Solon'u seçmişlerdi. Solon ayrıca iyi bir şairdi, nitekim bazı şiirlerinde toplumsal huzurlukların er ya da geç uğursuzluğa neden olacağı konusunda insanları uarmıştı. Solon'un ilk icraatı ise, seisaktheia, yani borçların affedildiğini ilan etmek oldu; bütün alacaklar tahsil edildi, yurt dışına kaçan tüm borçlu kölelerin borçları iptal edildi, Attika topraklarının baştan sona yeniden pay edilmesi yönündeki radikal isteği ise geri çevrildi. Ayrıca, vasiyetname hakkı, yeminli mahkemeler ve iltizamdan elde edilen gelire göre kurulmuş olan sınıfa dayalı seçim sistemi de onun eseridir. Kendisinin de dediği gibi, eseri tam ortayı tutturmuştu yani ne tamamen kabul gördü ne de reddedildi, işte tamda bu yüzden uzun vadeli olabildi²⁸⁶.

Öte yandan, Antikçağ toplum yapısı ve toplumda kadının rolüne değinen gözden geçirilmesi gereken belgelerin başında kuşkusuz, kutsal metinler gelmektedir. Dil yoluyla oluşmuş mana dünyasının temelini teşkil eden bu kutsal metinler, sosyal yapının inşası ve yeniden üretilmesi için iktidarın elini güçlendiren dinsel yapılar içerir. Zira, insan eliyle yazılmış yazılı yasaların hiç olmadığı veya yeni yeni başladığı dönemlere ait bu dinsel metinler, toplumun sosyal yasalarına ilişkin en önemli kayıtlardır. Nitekim, Yunan toplumu için kutsal kitap olarak kabul edilebilecek ilk metin, kuşkusuz *Theogonia'dır*. M.Ö. 8. yüzyılda kaleme alındığı bilinen bu metnin

²⁸⁵ Mehmet Yetiş, "Antik Atina'da Demokrasinin Gelişimi: Soloncu Pasif Devrimden Peisistratos'un Tiranlığına", *A.Ü. SBF Dergisi*, C.54, S.2, 1999, s.2.

²⁸⁶ Egon Friedel, *Antik Yunan'ın Kültür Tarihi*, (çev: Necati Aça), Dost Kitabevi, İstanbul 1999, s.94-95.

yazarı olan Hesiodos²⁸⁷, anlattıklarının kendi hayal dünyasından kaynaklanan şeyler olmadığını, bilakis tanrıların isteği ve izniyle ortaya çıktığına vurgu yapmakta, eserinin kutsal kitap olduğunu ima etmektedir. Kendi ifadesine göre, Hesiodos dağlarda bir çobanken, Gök tanrı Zeus'un kızları, esin perileri *mousalar* gelmiş ve ona vahiy yoluyla *Theogonia*'yı vermişlerdi. “*Selam size Zeus'un kızları, Verin bana o büyümlü sesinizi, kutlayın benim dilimden ölümsüzler soyunu*” demektedir. Günümüzde bir mitoloji kitabından öte anlam verilme de *Theogonia*, Yunan toplumunun ilk kutsal kitabıydı. Ayrıca, Homeros'un eserlerini de dinsel kaynaklar olarak kabul etmekte yarar bulunmaktadır. Toplumun göstergelerinin ve mana dünyasının oluşumunda temel rolü üstlenen iktidarın yazılı kaynakları bu kitaplardır²⁸⁸.

Zira, en genel tanımıyla kurallar bütününe ifade eden hukuk, kişinin hak ve sorumluluklarını belirlemek ve nihai olarak da toplumsal huzur ve istikrarı sağlamak için vardır. Bu açıdan hukukun amacı ve görevi insan hayatını ve ilişkilerini adalete uygun bir şekilde düzene koymasındır. Hukukun yaptırımını da cebir ve ceza şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Nitekim, hukuk tarihinde önemli bir yere sahip olan ölüm cezası, insanlık tarihinin ilk dönemlerinden bu yana hemen hemen bütün hukuk sistemlerinde yerini almıştır. Eski Yunan toplumunun yasalarında birçok suçlara karşı ölüm cezasını koyup uygulamışlardır. Suçların çoğu için ölüm cezası uygulanırdı. Devlete karşı suçlar, casusluk, askerlikten kaçma, dine karşı bir takım suçlar, kişilere karşı işlenen suçlar, kasten çocuk öldürme, erkeğin evli bir kadınla zina yapması gibi suçlar ilk sıralarda yer alan suçlardı²⁸⁹.

3.2. ESKİ YUNAN KADINI

İlkel Yunan toplumunda kadına büyük saygı gösterildiği bilinmektedir. Zira, erkek avcılıkla uğraşırken kadın sadece çocukları yetiştirmekle kalmıyor, yabanıl hayvanları insana alıştırıyor, şifalı otları topluyor, ailenin değerli mallarına göz kulak oluyordu. Kadın, doğal yaşamla iç içe olduğundan dolayı doğaya dair ilk keşifleri elinde

²⁸⁷ Hellen şiirinin Homeros'tan sonraki ikinci büyük şairi olarak kabul edilen Hesiodos, Askra'da doğmuş ve yak. M.Ö. 700'lü yıllarda yaşamıştır. Hayatı hakkında çok fazla bilgiye sahip olunmamakla birlikte eserlerinin bazı bölümlerinde kendisine dair küçük kesitler sunmuştur. Hesiodos'un iki nemli eseri bulunmaktadır. Bunlardan birincisi *İşler ve Günler'dir*. İkinci eseri ise *Tanrıların Doğuşu'dur*. Bu eserinde Homeros'tan duyduğumuz son derece kalabalık olan Hellen tanrıları dünyasını düzenlemeye çalışır. Daha geniş bilgi için bkz. Hesiodos, *İşler ve Günler- Tanrıların Doğuşu*, (çev: Furkan Akderin), Say Yayınları, Ankara 2012, s. 7.

²⁸⁸ İsmail Gezgin, *a.g.m.*, s. 85.

²⁸⁹ Mehmet Köroğlu, “Hukuk Tarihi Açısından Ölüm Cezası ve İnfaz Şekilleri”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S.17, 2011, s, 309-310.

tutuyordu. Hayatta kalabilmek için kabilenin itaat etmek zorunda olduğu kuralları da yine kadın belirliyordu. Bütün bunların, Yunan halkının kendi adını verdiği ülkeye yerleşmesinden önce bile böyle olduğu kuvvetle muhtemeldir. Kadın, çiftler arası eşitliğe ve hatta üstünlüğe sahipti. Aslında çift diye bir kavramı kullanmak biraz tartışmalıdır. Çünkü o zamanki Yunan toplumunda tek eşli evlilik değil, sürekli ve geçici birliktelikler söz konusuydu. Bu birlikteliklerde kendisine bir çocuk verecek erkeği seçen de kadındı. Ancak Yunanlılar, Balkan Yarımadasının güneyi ile Ege'nin Asya kıyısını dalga dalga istila edince, çoğu *anaerkil* düzende yaşayan bazı topluluklarla karşılaştılar. Öyle ki, bu topluluklarda ailenin başı anaydı (*mater familias*) ve akrabalık kadının soyuna göre hesaplanıyordu. Egeliler, Pelasglar, Lydia'lılar ve daha birçokları ya anaerkil düzeni ya da anaerkil gelenek ve görenekleri koruyorlardı. Ayrıca, bu halklar barışçıydılar ve Girit halkını yerleşik hayatla buluşturan bu topluluklardı. Bununla birlikte kadınlar Girit'te halk arasında büyük bir saygınlık görüyorlardı ve hala toplumda hakim güçtüler. Kadın Anaerkil Çağlarda ailede bu kadar egemen durumdayken, onun Eski Yunan toplumunda hangi gelişmelerden sonra bu kadar aşağı bir duruma düştüğü ve "kadının büyük tarihsel yenilgisinin" nasıl hayat bulduğu çözümü zor bir merak konusu olarak devam etmektedir. Bu noktadan hareketle bazı varsayımlara gitmek durumundayız. Bu konudaki en güçlü varsayım ise, metallerin keşfi ve savaşın çok kazançlı bir iş olarak gelişme göstermesidir. Gerçekten, insanlar bakırı bulmuş ve onu kalayla karıştırarak kendilerine ilk tunç silahları yapmışlar daha sonraları ise demiri bulmuş ve ondan da yeni silahlar üretmişlerdir. Sahip oldukları bu silahlarla, savaş çok karlı bir iş haline getirmişlerdir. Bu gelişmelerden sonra kadının toplum içerisindeki üstünlüğü yavaş yavaş yıkılmıştır. Bu sürecin kadının lehine olan tek gelişmesi belki de zorunlu olarak tek eşli evlilik uygulamasının ortaya çıkmasıdır. Tek eşli evliliklerin nedeni ise savaş beyi erkeğin, kadının kendisine verdiği, babaları olduğundan emin olacağı çocuklara zenginlikleri aktarabilmeyi istemesidir. Bu yüzden tek eşli evlilik, yasal kadını bir döllenen aygıtı, diğer kadınları ise haz aracı haline getirmiştir²⁹⁰.

Bu noktada tartışmanın özüne inildiğinde Eski Yunan kadını, Yunan toplumunun Yunanistan, Ege kıyıları ve Batı Anadolu toplumlarıyla karşılaşarak onların sosyal ve özellikle aile hayatlarına dair bazı geleneklerinin etkisinde kalarak toplum ve

²⁹⁰ Andre Bonnard, *Antik Yunan Uygarlığı Cilt I*, (çev: Kerem Kurtgözü), Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2011, s. 152-156.

aile içerisinde kendi lehine oluşan bazı iyimser gelişmelere sahip olmuştur. Ancak çeşitli madenlerin işlenerek bunlardan silah üretilmesi ve bunun devamında savaşın kazançlı bir meslek durumuna gelmesi daha da ötesi Yunanlı erkeklerin paralı asker olarak çeşitli mücadelelerde yer almalarına karşın, savaş ve kavga için fiziki ve biyolojik yapı bakımından erkekten daha zayıf olan kadınların henüz elde ettikleri statü ve güçlerini yeniden kaybetmelerine yol açmıştır. Böylece Yunan kadını yükselip geldiği yerden eski konumuna tekrar dönmüştür. Gerçekten, Eski Yunan toplumunda kadının sosyal ve politik hakları yavaş yavaş yok olmuştur. Yaşamında tamamen erkeğe bağlı olan kadının bundan sonraki süreçte sosyal, politik ve özgürlük gibi hakları kazanmak doğrultusunda bir girişimi de olmamıştır.

Öte yandan, Grek kadınına ilişkin en eski belgeler M.Ö. 6 ile 3. bin yıllarına aittir. Bu betimlemeler Kykladlar'da ve Girit'de yapılan arkeolojik kazılarda bulunmuş olan kadın figürleridir. İdol olarak adlandırılan çoğu mermerden yapılmış olan kadın figürlerinde, kadınlar göğüs ve kalça gibi üreme organları ön plana çıkartılarak tasvir edilmişlerdir. Bu görünümüleriyle idollerin doğurganlık yetisine sahip kadının doğayla özdeş tutularak, bereketin simgesi oldukları kabul edilir. M.Ö. 2. bin yılda ise, Minos uygarlığının ana merkezi Girit'te Minos kültürü etkisinde Kykladlar'da gün yüzüne çıkartılan kalıntılar kadınların dini ritüellere iştirak ettiği en güzel örnekleridir. Bu kadın tasvirlerinde göğüslerini açıkta bırakan elbiseler giymiş, uzun saçlı makyajlı genç kızlar elinde ritüel için tütsü taşıyan saçları kazınmış kız çocuğu ya da genç rahibe ve üstlerinde yine göğüsleri açıkta bırakan elbiseleriyle muhtemelen bir bayram dolayısıyla bir araya gelmiş olan safran toplayan genç kızlar olarak isimlendirilen kadın tasvirleri bulunmaktadır²⁹¹.

Ayrıca, Minos'ta yapılan kazı çalışmaları sonucunda, boğa başı biçiminde vazolar bulunmuştur, ancak bunlar üzerinde sadece boğa motifleri olan kaplar değil, çömlek veya taş üzerindeki zanaatkârlık becerilerinin gelişimini gösteren kaplardır. Girit'teki yaşamda boğanın tarihi önemi "*Boğa üzerinden atlama*" resmedildiği hareketli fresklerden birinde de açıkça görülmektedir. Bu fresklerde boğa salındıktan sonra, atlayıcıların, belki de birbiri ardına, boğanın boynuzlarını tutup başının üzerinden takla atarak sırtına binmeleri resmediliyor gibi görünmektedir. Tasvirde ayakta duran

²⁹¹ Ayşe Gül Akalın, Eskiçağda Grek Kadınının Toplumsal Yaşantısı, *A.Ü. DTCF Dergisi*, C.21, S.33, 2003, s. 18.

atlayıcılardan ikisinin kadın olması, en erkeksi görülebilen uğraşlarda bile kadınların erkek egemen toplumda kendilerini kanıtlamaya çalışmalarının en açık kanıtıdır²⁹².

Nitekim, M.Ö. 2. binyılın ikinci yarısından itibaren ise, Minos kültürünün yanında kendini göstermeye başlayan Mykenai kültürünün yayıldığı alanlarda ele geçen buluntu ve kalıntılarda da kadın tasvirleri görülür. Bu tasvirlerde kadınlar uzun elbiseler giymiş ellerini yukarı kaldırmış diğer tasvirlerde olduğu gibi göğüsleri özellikle belirtilmiştir. Bir başka heykelcikte ise, yan yana oturmuş iki şişman kadın kucaklarında bir erkek çocukla tasvir edilmişlerdir. Mykenai duvar resimlerinde ise, yine göğüsleri açıkta olan, makyajlı bakımlı kadınlar, aynı tipte bir rahibe ve elinde yılan tutan “*Mykenai Leydisi*” olarak adlandırılan tanrıça tasviri vardır. Bütün bu kadın tasvirlerinden edinilen izlenim; bu dönemde Ege Havzası’nda anaerkil bir yapı ya da en azından anaerkil ağırlıklı dini bir inanışın hakim olduğudur. Ege Havzası’nda anaerkil düzenin getirdiği özgürlükle, kısmen de olsa kadının erkekler gibi dışarıdaki hayata katıldığı söylenebilir. Kadınlar kült işleri başta olmak üzere, kutlamalarda görev almış, rahibelik yapmış, kendi aralarında ritüeller düzenlemiş ve akrobatlık gibi işleri üstlenmişlerdir. Duvar resimlerinde genellikle, tasvir edilen ritüellerde görev yaptıkları şeklinde yorumlanan kadınların hepsi bakımlı, değerli takılar takmışlardır. Bu kadınların giydikleri göğüsleri açıkta bırakıp kalçaları ortaya çıkaracak şekilde belleri sıkan, pratik kullanımı olmayan elbiseler ise tanrıça tasvirlerinde de görülmektedir. Bundan dolayı bu kıyafetleri giyen kadınların ana tanrıça kültüne hizmet veren rahibelerini, ya da belli zamanlardaki ritüellere katılan sıradan kadınlar mı? Yoksa her kadının aslında tanrıçadan pay biçilerek canlı idol olduğumu vurgulanıyor? Bu soruların cevaplarını ne yazık ki bilmiyoruz, fakat görüldüğü üzere kadına atfedilen tanrıça imgesi Yunan toplumunda da ön plana çıkmaktadır²⁹³.

Diğer taraftan, uygarlık tarihi içinde önemli bir yeri bulunan Antik Çağ kültürü, kadınların mağduriyetinin ve erkek egemenliğinin zirve yaptığı süreci içermektedir. Erkek egemenliğinin, yasanın ve dilin sembolü olan *fallus*, muhtemelen hiçbir kültür ve dönemde bu denli baskın bir sembol olmamıştır. Özellikle Yunan sanatı, eril kültürün hâkimiyeti açısından kadın çalışmalarında büyük önem taşımaktadır. M.Ö. 1200 yılı civarında Akdeniz çevresinde yükselen bu kültürel birikim, başta eril iktidarın temelleri

²⁹² Robin Sowerby, *Yunan Kültür Tarihi*, (çev: Özgür Umut Hoşafçı), İnkilap Kitabevi, İstanbul 2012, s. 2-3.

²⁹³ A.G. Akalın, *a.g.m.*, s. 20-21.

olarak değerlendirilmelidir²⁹⁴. Gerçekten, kadınlar ile ilgili araştırmalar bizi, kadınların sanata, özellikle de evlerinde uygulayamayacakları sanatlara dolaylı katkıları konusunda düşünmeye itmiştir. Sanattaki rolleri, Sappho'nun edebiyattaki rolü kadar dikkat çekici olmuş mudur? Bu sorunun cevabını vermek bir hayli güçtür. Öyle ki, kadınlar bazı ürünlerin asıl müşterisidir ve müşteriler her zaman kendileri için üretilen ürünlerde belli bir dereceye kadar rol oynarlar. Antik Çağ'dan günümüze kadar devam eden bu kısıtlı rol son derece üzücüdür. Çünkü Antik Çağ'ın renkli bir açıklamasını yapmamızı sağlayabilecek bir bakış açısından maalesef mahrum kaldık²⁹⁵. Konumuzla ilgili olarak, Atina'da M.Ö. 530 yılında kırmızı figürlü vazolar üretilmeye başladığı bilinmektedir. Kırmızı figürün özelliği ise negatif olmasıdır. Kadınlar ve erkekler renkleriyle değil, fakat giysileri ve anatomik detayları ile ayırt edilmektedir. Vücudu belirleyen çizgi, karmaşık elbise çizgileri üzerine kabataslak çizilmiştir. Bunlarda kadın betimlerinin başarılı ve iyi incelenmiş örneklerine rastlamaktayız. Böyle figürlere dönemin heykel çalışmalarında maalesef tesadüf edilmemiştir²⁹⁶.

Ayrıca, Antik Çağ inancının temelinde yatan eril iktidar, despotizmi tüm kurumlarıyla oluşturmuştur. Dini metinlerin yardımıyla kadınların ötekileşmesine kutsal bir anlam yükleyen bu kadim kültür, eril aklın selameti için bunun mecburiyet olduğunu düşünmüştür. Neredeyse tüm dünya inançlarının başlangıcında olduğu gibi Yunanlılarda önce erkeklerin yaratıldığına inanmaktaydılar. Havva yaratılana kadar Adem'in günaha ve kötülüğe bulaşmadığı inancını merkeze koyan semavi dinlere benzer biçimde, Yunanlılar da ilk kadın yaratılana kadar dünyada sadece erkeklerin olduğuna ve hiçbir kötü şeyin bulunmadığına inanıyorlardı. Zeus, daha en baştan kadını öteki olarak yaratmıştı. Erkeklerle ve onların hamisi olan Prometheus'a duyduğu öfke, Zeus'un bir bela olarak Pandora'yı yaratmasına neden olmuştu. İçinde her türlü musibeti, dünyayı kötüleştirecek ve kirletecek unsuru barındıran bir kutuyla insanın günahkârlığının sorumlusu bu ilk kadındı. Onun kutusundaki tek iyi şey ise, insanların düşlerini geleceğe taşıyan umuttu²⁹⁷.

Diğer taraftan, Eski Yunan'da kadının en belirgin özellikleri olan regli dönemi ve hamile olması durumu kadınlar için kelimenin tam anlamıyla bir işkenceydi. Eski Mezopotamya ve Anadolu toplumlarında olduğu gibi kadının hamile olması Yunan

²⁹⁴ İ. Gezgin, *a.g.m.* s.84-86.

²⁹⁵ John Boardman, *Yunan Sanatı*, (çev: Yasemin İlseven), Homer Kitabevi, İstanbul 2005, s. 27.

²⁹⁶ J. Boardman, *a.g.e.*, s.114-116.

²⁹⁷ İ. Gezgin, *a.g.m.* s.84-86.

toplumunda bolluğun, bereketin simgesi değildi. Nitekim, bir genç kız, ilk kez regli göreceğini hissedince, komşu köyden evli bir kadını kendine analık seçer ve regli günü geldiğinde onunla ağlamak üzere bu analığa gider. Genç kız bir ay boyunca yalnız yaşar. Genç kız bir kulübeye kapatılır ve ancak yüzü örtülü olarak dışarı çıkmasına izin verilirdi. Genç kız her sabah, daha önce erginlenme töreninden geçmiş kadınlar eşliğinde göle inip yıkanır. Bu kadınlar genç kıza eşlik ederken açık saçık şarkılar söylerler ve karşılıklarına çıkabilecek erkekleri kovalamak üzere yanlarında sopa taşırlar; çünkü genç kıızı gören erkeklerin hemen kör olacağına inanılırdı. Genç kız kulübeye döndüğünde, sırlıklam olmasına tir tir titremesine rağmen, ateşin başına gitmesine kesinlikle izin verilmezdi. Tam tersine daha yaşlıca kadınlar bir yandan açık saçık şarkılarını söylemeye devam eder, diğer yandan cinsel bilgiler verir ve kıızı regli olduğunu bir erkeğe söylememesi konusunda ikaz ederler, diğer yandan da kıızı çimdikler, tırmalar ve işkence ederler. Genç kız ay sonunda annesine geri verilir ve onuruna bir şölen düzenlenir. Güya bahtsızlığı sona ermiştir artık²⁹⁸.

Zira, hamile olan bir kadın bir sığıra eliyle ya da ayağıyla dokunursa, sığır hastalığı yakalanıp ölebilir, ekinler kuruyup yok olabilirdi. Doğuracak olan kadın da bir kulübeye kapatılır, kulübeye ebeler dışında hiç kimse giremezdi. Daha sonra loğusalık dönemi bittiğinde, göbek bağı ve tüm kan izleriyle birlikte tüm giysiler ve yemek kapları özenle yok edilmeli ya da kimsenin dokunamayacağı, üstlerine basamayacağı bir yere bırakılmalıdır. Topluma yeniden kabul edilmesi için kadının, yıkanıp temizlenmesi ya da daha başka arındırma işlemlerinden geçmesi gerekirdi²⁹⁹.

3.1.2. Yunan Kadınının Sosyal Hayattaki Rolü

Atina toplumunda kadın, erkeğin egemen olduğu bir düzende yaşıyordu. Yunanlı kadın tüm yaşamı boyunca erkeğe bağımlı olmak zorundaydı. Doğumundan ölümüne kadar yetişkin bir birey olarak görülmeyen kadının evlenince sadece vasisi değişiyordu. Evlendiğinde, babasının koruyuculuğu yerini artık yeni vasisi olacak olan eşi alıyordu. Eşinin ölümü halinde ise bu kez, büyük oğlunun otoritesi altına giriyordu. Kadının giysileri ve takıları dışında kadının malı da erkek korumanın gözetimi altındaydı³⁰⁰.

²⁹⁸ George Thomson, *Tarih Öncesi Ege I*, (çev: Celal Üster), Payel Yayınları, İstanbul 1998, s.230.

²⁹⁹ G. Thomson, *a.g.e.*,s.231-232.

³⁰⁰ Nazmiye Mutluay, *Yunan ve Roma Uygarlığında Çocuk*, Ütopya Yayınevi, Ankara 2007, s. 37-38.

Eski Yunan toplumunda kadının asıl görevi evliliğe önce para sonra çocuk vermektir. Ve kocasının *oikosu'nu* yani ev yaşantısını ve aile ekonomisini devam ettirmektir. Kadınlar belgelerden anlaşıldığı kadarıyla *kyreia* yani babasının, babası yoksa eğer erkek akrabanın himayesi altındadır ve *kyreia'sı* kadının evlendirilmesinde söz sahibidir. Çoğu kez Atinalılar evlenecek olan genç kızlara ya da kadınlara eş seçme hakkı dahi vermemişler, 15 yaşından itibaren erken yaşta evlendirmişlerdir. Genellikle iki kişinin birbirine aşık olarak evlenmesi de söz konusu değildir; evlilik daha çok bir iş antlaşması niteliğindedir. Evlilik için kadının *drahoma* vermesi ekonomik ilişkiye gönderme yaptığı gibi, kadının erkek karşısında değersizleştiğinin ve aşağılandığının bir göstergesi olarak da yorumlanmaya açıktır³⁰¹. Eski Yunan toplumunda ideal evlilik yaşı, o dönem şair ve filozoflarının da ilgisini çekmişti. Hesiodos'a göre; “Erkek, otuzundan ne az olmalıdır ne de çok. Kadın ise evleneceği tarihten dört yıl önce ergenliğe erişmiş olmalıdır”. Aristoteles'e göre de; “Evlenme için uygun yaş; aşağı yukarı kızlar için on sekiz, erkekler için otuz yedi dolaylarındadır. Zira çok genç yaştaki bir çiftin birleşmesi, çocuk yapma açısından iyi değildir. Hayvanlarda çok erken birleşmelerin ürünleri genellikle kusurludur, bu gibi yavrular çoğunlukla dişi ve ufak tefek olur. Aynı sonuç insanlar için de ister istemez geçerli olacaktır”. Daha önce de belirttiğimiz üzere, evlilik çağına gelen bir kızın kocasını seçmesine izin verilmezdi. Bu durumun istisnasından ise ünlü tarihçi Halikarnasos'lu Herodotos şu şekilde bahsetmektedir; Kallias adlı Atinalı bir yiğit, “üç kızı evlenme çağına geldikleri zaman onlara parlak çeyizler vermiş ve bütün Atinalı'lar içinden kendi istedikleri kocayı seçmekte serbest bırakmıştır. Her biri istediği adamla evlenmiştir”³⁰².

Öte yandan, M.Ö. 451 yılında çıkarılan *Epigami* yasasına göre Atina'da hukuken, evlilik sadece Atinalı vatandaşlar arasında gerçekleşiyordu. Yani evlenecek olan çift Atina vatandaşıysa o zaman evlilikten önce *engysis* adı verilen bir antlaşma yapılırdı. Bu hukuksal işlem, tanıklar önünde gelin ve damadın vasisi yani *kyrios* olmak üzere her iki taraf arasında yapılırdı. *Kyrios'un* normal şartlarda gelinin babası olması gerekirdi, o yoksa gelinin en yakın erkek hısımları olurdu. O zamana kadar gelin üzerinde bütün haklara sahip olan *Kyrios*, haklarını evlilikle birlikte damada devrederdi. Ancak kocanın karısına karşı gösterebileceği keyfi davranışlara karşı bazı koruyucu hakları elinde

³⁰¹ Hasan Aydın, *Eski Yunan Felsefesinde Aşk*, Bilim ve Gelecek Kitaplığı, İstanbul 2013, s.70.

³⁰² Didem Demiralp, “Eski Yunan Kültüründe Kadının Yeri”, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2008, s. 5-6.

tutardı. *Engyesis'de* drahoma gibi konular yer alırdı, yasal olarak *kyrios* drahomayı vermekle yükümlüydü. Fakat *engyesis* ve bununla birlikte evlilik ancak *ekdosis* ile, yani gelinin erkeğe daimi olarak teslim edilmesiyle yasal geçerliliğine kavuşurdu³⁰³. Eski Yunanda düğünlerde bazı törensel unsurlarla birlikte aile içi kutlama *kyriosmaların* yapıldığı bilinmektedir. Düğünden önce genç kız oyuncaklarını *Aphrodithe* vakfeder. Nişanlılar törensel olarak yıkanır. Düğün alayı, başında mersinden taç, flüt çalan genç bir adam tarafından yönlendirilir; bir çocuk da içinde davetlilere dağıtacağı küçük ekmekler bulunan sepeti taşır. Evlenme *Hera'ya*, *Moira* yani kader tanrıçalarına ve *Zeus'a* verilen sözdür. Evlenme ocak tanrıçası *Hestia* için bir kültün daha başlangıcı demektir. Genç çift aile sunağı üzerinde ona yeni bir ateş yakarlar. Bu sunak ailenin dinsel yaşantısının merkezidir adeta³⁰⁴.

Eski Yunan toplumunda evlilik vuku bulduktan sonra, kadın kocasının evine gelir kayın validesi onu karşılar ve artık kadının yeni hayatı başlamış olurdu. Yunan toplumunda kadın zamanının çoğunu evinde geçirirdi. Yunan evlerinin ayırt edici özelliği olan avlulara açılan iç ve ana odalarda giyinir, uyur ve çalışırdı. Aileden olmayan erkek misafirlerin kadına ait odaya girmeleri yasaktı. Kadın kendisine ait odada *gynaikon'da* kendisini ziyarete gelen hanım arkadaşlarıyla sohbet ederken giysi için yün eğirir, çocuklarıyla oynar, kadın kölelerin işlerini yönetirdi. Evin başka bir odası genellikle kocanın yemek odası "*andron*" olarak ayrılırdı. Koca bu odada Yunan modasına göre duvarın önüne dizilmiş sedirlere uzanan erkek arkadaşlarını, onlar ailesinin kadınlarını görmeden ağırdayabilirdi³⁰⁵. Görüldüğü üzere kadın kendi evinde bile hür değildir. Kadının hangi odayı kullanacağı, nerede yemek yiyeceği vs. yine erkeğin çizdiği sınırlarla belirlenmiştir. Fakat yine de o, evinin hanımıdır ve de evin tüm işlerinden sorumludur. Beslenme, konserve, tuzlamalar, yün ve ketenin hazırlanması, post ve derilerin temizlenip terbiye edilmesi, giysi ve örtülerin dokunması gibi. Ve tabii ki eşinin ve çocuklarının bakımını da unutmamalıyız³⁰⁶. Eski Yunan'da kız çocuklar erkek kardeşleriyle birlikte evin yalnızca kadınlara ayrılmış kısmı olan *gynaikon'da* anneleriyle beraber yaşarlardı. Yemek yapma, dikiş dikme ve örgü örmeyi anneleri ya da büyükannelerinden öğrenirlerdi. Kız çocukların resmi bir eğitim almaları söz konusu

³⁰³ Horst Blanck, *Eski Yunan ve Roma'da Yaşam*, (çev: İslam Tanrıcut), Arion Yayınevi, İstanbul 1999, s.169-170.

³⁰⁴ Colette Estin-Helene Laporte, *Yunan ve Roma Mitolojisi*, (çev: Musa Eran),Tubitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara 2002, s.56.

³⁰⁵ T. R. Martin, *a.g.e.*, s.236.

³⁰⁶ C. Estin-H.Laporte, *a.g.e.*, s.59.

olmasa da okuma- yazma öğrenenler de vardı. Bu durum, onların ileride koca evindeki tüm gelir-giderden sorumlu tutulacak olmalarıyla ilişkilidir. Yine de “...*Karisına okuma- yazmayı öğreten adam, yılanı zehir tedarik ettiğinin bilincinde olmalıdır...*” diyen bir komedyaya yazarının ifadelerinden anlaşıldığına göre; kadının okur- yazarlığı, erkekler arasında tartışma konusu imiş gibi görünmektedir³⁰⁷. Zira kadının sosyal hayatı iyi algılaması ve geleceği buna göre tasavvur etmesi, erkeğin, kadın dolayısıyla aile üzerindeki egemenlik gücünün zayıflaması şeklinde düşünülmüş bu suretle kadının bilgi ve sosyal tecrübe bakımından kasıtlı olarak geriye itilmesi yoluna gidilmiştir.

Eski Yunan toplumunda kadının tüm hayatı ev işleriydi. Ana görevi olan çocuk doğurmanın yanı sıra; yün eğirmek, buğday ve arpa öğütmek, sebze yetiştirmek, ve yemek hazırlamak kadının sorumluluğu idi. Zengin kesimde kadın sadece evin ve ailenin yönetimiyle ilgilenirken, fakir kesimde kadın ailenin geçimine yardımcı olabilmek için, evinde yaptığı peynir, hamur işleri gibi ürünleri *agora*'da satıyor, *agora*'da sebze satıcısı, dokumacı ve terzi olarak çalışıyordu. Nitekim ünlü şair ve drama yazarı *Euripides*'in annesi bir sebze satıcısı idi³⁰⁸. Kadının zamanının çoğunu evinde geçirmesinin yegane sebebi zengin ve evli olması değildi, ister evli olsun ister bekar olsun Eski Yunan toplumunda kadının evden dışarı çıkması hoş karşılanmazdı. Ancak yaşlı kadınların sokakta görülmesi doğal karşılanıyordu. Hayatlarının bu döneminde kazandıkları özgürlük, toplumda kendilerine verilen değerin artmasıyla değil azalmasıyla ilişkilidir. Çünkü doğurganlık yetilerini geride bıraktıkları için kadınların korunmaları şart değildi³⁰⁹.

Bir kadının evlendiğinde yaşadığı tecrübeler Sophokles'in oyunlarında da karşımıza çıkmaktadır, Sophokles'in oyunlarından bir parça şöyledir: “ *Bana soracak olursanız, çocuk saflıkları her zaman güven ve mutluluk içinde korunduğu için, evlenmemiş kızlar babalarının evinde ölümlülerin tadabileceği en tatlı yıllarını geçirirler. Fakat ergenliğe eriştiğimizde, ailelerimizden ve atalara ait tanrılarımızdan zorla alınıp çok uzaklara satıldığımızı anlarız. Bazılarımız ilk defa gördüğümüz erkeklerin evlerine, bazılarımız yabancı erkeklere, bazılarımız neşesiz evlere ve bazılarımız da düşmanlığa gideriz. Ve*

³⁰⁷ Didem Demiralp, “Eski Yunan’ın Çilekeş Kadınları Antik Yunan Tragedyalarının Gizli Kahramanları”, *Osman Gazi Üniversitesi, I. Kadın Araştırmaları Sempozyumu Bildiri Metni*, Mart 2012, s. 5.

³⁰⁸ Ö. Selçuk Gür, *Antik Dünyada Günlük Yaşam*, Akdeniz Kitabevi, Antalya 2005, s.12.

³⁰⁹ Daha geniş bilgi için bkz. Didem Demiralp, “Eski Yunanlı Kadının “Pandora Söylencesi” Işığında Şekillenen Hayatı,” *Anadolu Kültürlerinde Süreklilik ve Değişim*, Mine Kadiroğluna Armağan Kitabı, Edt: Ceren Ereli- Bülent İşler- Nilüfer Peker-Güner Sağır, Ankara.

ilk geceyle kocalarımızın boyunduruğu altına girdiğimiz zaman, övgüye ve her şeyin güzel olduğunu söylemeye zorlanırsınız.” Kadınlar hakkında hemen hemen söylenmiş her şey gibi bu örnek de bir erkek tarafından yazılmış olsa da kadınların evlendikten sonra, erkeklerden farklı olarak bir çeşit sürgün hayatı yaşadıklarına işaret ediyor³¹⁰.

Ayrıca, kadına ve evliliğe dair Yunan toplumunun öncü düşünürlerinden olan Hesiodos’un sözlerini bu bölümde paylaşmak yerinde olacaktır. Kadın yaratılışından bu yana bir beladır, kusurların hepsini kişiliğinde içermektedir. En iyisi kadına hiç yanaşmamak bu derde hiç bulaşmamaktır. Nitekim akılsız Epimetheus ağabeyi Prometheus’un Zeus’tan armağan alma öğüdünü hiçe saymış bu yüzden hem kendinin hem insanlığın başına bela getirmişti. Hesiodos aynı öğüdü kardeşi Perses’e yineler:

“ Takıp takıştırıp kışını sallayıp

Aklını çelmesin kadının biri.

Gözü ambarındadır diller dökerken sana,

Ha kadına güvenmişsin, ha bir hırsıza”.

Böylesi bir genelleme, bir suçlama karşısında apışıp kalsak da ozan mijozindir deyip geçemeyiz. Nitekim kendi de kadın ve evlilik sorununa değinmek zorunluluğu duyar ilerde. Evet kadın bir bela, ama onsuz olmayacağına göre, bu konuda kardeşine pratik öğütler vermeden de yapamaz. Erkek zamanı gelince kendine bir eş almalı, karısı kız oğlan kız ve çok genç olmalı ki erkek onu istediği gibi yetiştirebilsin; akrabadan kız almak iyidir, ama erkek karısını seçerken iyi düşünmeli ki komşularına rezil kepaze olmasın. Sonunda şöyle bağlar:

“ Erkek için en büyük nimet

İyi bir karısı olmaktır bu dünyada,

*En büyük mutsuzlukta kötü bir karısı olmak... ”.*³¹¹

Diğer taraftan, eski Yunan toplumunda meşru eşin yanı sıra nikahsız eşlerinde varlığı bilinmektedir. Nitekim bu durumu Demosthenes³¹² şu şekilde ifade etmektedir: “

³¹⁰ C. Freeman, *a.g.e.*, s.210.

³¹¹ *Hesiodos Eseri ve Kaynakları*, (çev: Sabahattin Eyuboğlu-Azra Erhat), TTK Basımevi, Ankara 1991, s.33.

Odalıklar haz için vardır, nikahsız eş günlük hizmetimiz için, karılarımız ise yasal çocuk sahibi olmak için evle ilgili işlerde sadık koruyucular olarak vardır.” demektedir. Meşru olmayan birliktelikler sonucunda doğan çocukların kentin siyasal ve dinsel yaşamına katılıp katılmadıkları konusu tartışmalıdır. Yunan toplumunun meşhur düşünürlerinden Sokrates’in de iki karısı vardı, ikinci eşi Myrto çeyizsizdi Diogenes Laertios bu duruma ilişkin gözlemlerini şu şekilde aktarmıştır. *” Kimileri onun iki karısı olduğunu söylüyor; çünkü erkek kıtlığı olduğu için bir yurttaşa bir Atinalı kadınla evlenme başka biriyle de çocuk yapma hakkını veren bir buyrultunun olduğu söylenir.”*³¹³ demektedir.

Yunan mitlerinde olduğu gibi Yunan toplum yapısında da aile içi ilişkilerin, evliliklerin olduğu bilinmektedir. Yunan söylencelerinde yer alan iç evlilikler en az amcanın yeğeniyle evlenmesi kadar şaşırtıcı bir durum, yeğen ile teyzenin evlenebilmesiydi. Nitekim, teyzesi olan Zeuksippeyle evlenen Pandion’un durumu böyledir. Iphidamos’un durumu da böyledir; anne tarafından dedesi olan Kisses onu Trakya’daki evinde, yetişkinliğe eriştiği gün kendi kızıyla evlendirmek üzere kendi eliyle büyütür. Netice olarak bu durum *Enses* ilişkidir.

Ayrıca, Eski Yunanın toplumunda çocuğun doğumundan sonra baba, bu çocuğu büyütme veya büyütmemek hakkına sahipti. Yani doğumdan sonra baba, çocuğunu birkaç gün içerisinde terk edebilirdi. Çocuğun aile tarafından kabul edilmemesinin başlıca sebepleri ise çocuğun hastalıklı ya da zihinsel özürlü olması³¹⁴ veya ailede yeterli derecede çocuk bulunması, ailenin yeni doğan çocuğu yetiştirebilecek ekonomik güçte olmaması durumlarında başvurulurdu. Özellikle kız çocukları bu piyangodan nasiplerini alırlardı. Yeni doğan bebek halka açık bir yere bırakılırdı, böylece başka aileler onu bulma ve büyütme imkanına sahip olabiliyorlardı; komedilerde buluntu çocuk motifinin çokluğu, bu olayın pek ender olmadığını gösterir. Eğer baba tarafından

³¹²Demosthenes muhtemelen M.Ö. 383’de doğdu. Babası silah fabrikası olan zengin bir tüccardı. Küçük bir çocukken babasının ölüm acısını yaşamıştır. İlk gençlik yıllarında onu nutuklar yazan bir avukat (*Logograph*) olarak görmekteyiz. Hayatının ikinci devresinde de davaların çoğunda hatip olarak çalışmıştır. Son olarak üçüncü devresinde ise devlet hatibi olarak gelmiş olduğu en yüksek noktayı bizlere göstermiştir. Daha geniş bilgi için bkz. Hense-Leonard, *Hellen-Latin Eski-Çağ Bilgisi*, (çev: Suad Y. Baydur), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1948, s. 110-111.

³¹³ Jean-Pierre Vernant, *Eski Yunanda Söylen ve Toplum* (çev: Mehmet Emin Özcan), İmge Kitabevi, Ankara 1996, s.54-55.

³¹⁴ Yunanistan memleketinin dar ve tarıma elverişli topraklarının az olmasından dolayı ailelere fazla çocuk yapmamaları tavsiye edilmiş ve ayrıca kusurlu doğan çocuklar ücra yerlere bırakılarak ölüme terk edilmiş böylece bir nevi ilk nüfus planlamasına gidilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, TTK Yayınevi, Ankara 1995, s.155.

çocuğun yetiştirilmesi kararlaştırılırsa ailenin büyüdüğüne işaret olarak evin kapısına erkek çocuk için bir zeytin dalı ve kız çocuğu için ise Pamuk iplikleri asılırdı. Doğumunun beşinci veya onuncu gününde çocuk aile içinde yapılan bir kutlama ile *amphidromia* evin ocak başına getirilir ve böylece resmen tanınmış olurdu³¹⁵.

Öte yandan, diğer Eskiçağ toplumlarında olduğu gibi Eski Yunan toplumunda da kadının eşini aldatması toplum tarafından hoş karşılanmazdı. Nitekim, bir kocanın karısının aşığını öldürmek suçundan yargılandığı davasındaki savunması hayli ilginçtir: “ *Atinalılar, evlenmeye karar verip evime karımı getirdiğimde bir süre ona zarar vermemeye çalıştım, ama onu her istediğini yapacak kadar da serbest bırakmıyordum. Bu sebeple, elimden geldiğince ona göz kulak oldum ve makul seviyede onunla ilgilendim. Çocuğum doğduğunda, bunun aramızdaki yakın bağın gerçek bir ifadesi olduğunu düşünerek ona güvenmeye başladım ve bütün varlığımı onun idaresine verdim. Beyefendiler, ilk başlarda karım çok iyi bir eşi, akıllıydı, tutumluydu ve ev idaresi kusursuzdu. Ancak annemin ölümüyle sıkıntılar başladı. Annem gömülmek için taşınırken karım cenaze alayıyla beraber gitti. Bu adam onu orada görmüş ve nihayetinde onu ayartmış. Pazara giden köle kızı bekleyip tekliflerini onun aracılığıyla yapıyormuş. Karımın felaketine neden olan budur.*”³¹⁶ demektedir. Adamın savunması eski Yunan toplum yapısının iç yüzünü göstermesi bakımından çok değerli bir belge, adam ancak karısı kendisine çocuk verdiğinde karısına biraz daha değer verdiğini söylemektedir.

Ayrıca, Eski Yunan toplumunda kadının eşini aldatması ya da kadının kısır olması erkeğin karısını boşaması için yeterliydi. Öte yandan kimi zaman hiçbir neden olmaksızın da erkek, karısını terk edebilirdi. Eski Yunan’da evli erkeğe tanınan cinsel özgürlük vardı. Fakat evli bir kadının böyle bir ilişkisi, kocasının onu boşamasını gerektiriyordu. Yoksa koca, vatandaşlık hakkını kaybederdi³¹⁷. Ancak kadının kocasından boşanması o kadar kolay değildi. Nitekim, kocasından boşanmak isteyen kadın önce babasının ya da herhangi bir erkek akrabasının onayını almak zorundaydı. Eğer erkek akraba kadına onay verirse kadın mahkemeye başvurabilirdi. Hayatlarının neredeyse tamamını dört duvar arasında geçirdikten sonra kadın için böyle sıkıntılı bir sürecin içerisine girmek muhtemelen hiç de kolay olmamıştır. Zira, Eski Yunan

³¹⁵ H. Blanck, *a.g.e.*, s. 163-164.

³¹⁶ R. Sowerby, *a.g.e.*, s.89.

³¹⁷ D. Demiralp, *a.g.m.*, s.5.

toplumunda Eski Mezopotamya ve Anadolu toplumlarında olduğu gibi kadınların hangi durumlarda boşanmak istediği, boşanma sonucunda kadına ödenecek olan nafaka ve çocukların durumu ile ilgili herhangi bir bilginin olmayışı Yunan yasalarının kadının diğer tüm alanlarda olduğu gibi boşanma durumunda da kadına sınırlamalar getirdiğinin maalesef en açık delilidir. Konumuzla ilgili olarak, sadece üç kadının boşanmaya kalkıştığını biliyoruz. Bunlar arasında en dikkat çekici olanı, burada vermek istiyoruz. Cinsel açıdan doyumsuz komutan Alkibiades'in karısı Hipparete idi. Hipparete'nin yaşadıkları diğer kadınlar için adeta ibretlik bir hikayedir. Hipparete zengin bir ailenin kızıydı, şöhretli genç bir hanım olduğu halde kocası tarafından sürekli aşağılanan, eziyet gören bir kadındı. Hipparete sorumluluk sahibi bir eşi fakat Alkibiades'in bitmeyen zamparalıklarına, özellikle eve yabancı fahişe getirme alışkanlıklarına artık katlanamaz olmuştu. Geçici bir süreliğine Hipparete erkek kardeşinin yanında yaşamaya başladı. Ancak kocası onun yokluğunu fark etmedi bile. Sonunda Hipparete boşanma talebiyle mahkemeye başvurdu. Alkibiades karısının ailesine 20 *talent* ödemek zorunda kalınca aklı başına geldi. Servetini kaybetmek üzere olan Alkibiades muhtemelen karısının kendisinden boşanmasını hazmedemeyerek *agora*'da onca insanın gözlerinin önünde eski karısını zorla evine götürdü. Görüldüğü üzere, Atinalı bir kadının kocasının sadakatsizliğinden, eziyetlerinden şikayet etme hakkı buraya kadardı. Hipparete çok geçmeden Alkibiades'in evinde büyük olasılıkla acılar içinde öldü. Alkibiades ise bazı rivayetlere göre ayarttığı soylu bir kızın ailesi tarafından öldürüldü³¹⁸.

Öte yandan, Antik dönemin insanların cinsel yaşamları hakkındaki bilgileri, o dönemde yaşamış filozofların ve tarihçilerin yazdıklarından ve günümüzde yapılan kazılarda bulunan, cinsel motifler taşıyan kandil, vazo resimleri gibi arkeolojik buluntulardan öğreniyoruz. Kadın erkek *ilişkilerinde* kadın, erkek için *nikahlı eşi*, *Hetaere* ya da *Pornai* (*hayat kadını*) olarak vardı. Erkek için evli karısı hayat arkadaşıydı. Öncelikli olarak ona çocuk doğuran anne, ev işlerini idare eden kişiydi. *Hetaera* ise yaşamına duygu ve zevk katan, sohbetinden hoşlandığı metresiydi. *Pornai*'ler ise erkek için sadece bir seks objesiydi. *Pornai*'ler ilişki karşılığında para alırlarken *Hetaereler* ise paranın yanında sevgilisinden hediye kabul ederlerdi. Gerçekten sosyal sınıfın en alt tabakasını oluşturan hayat kadınları *Pornai*'ler, bu iş için hazırlanmış evlerde, kendilerini sokaktan geçenlere gösterirler ve onları eve çekmeğe çalışırlardı. Deniz kenarında bulunan şehirlerde genellikle liman ve çevresinde bulunan

³¹⁸ Eric Berkowitz, *Seks ve Ceza*, (çev: Orhan Düz), Kolektif Kitap, İstanbul 2013, s.70-71.

aşk evlerinde, duvarları açık saçık fresklerle süslü odalar, ve mutlaka bir hamam bulunurdu. Hayat kadınlarına ödenen para genellikle bir *Obolos* (1/6 Drachma) idi. Ancak kadın ve evin hizmetine göre ücret bir *Drachma* 'ya kadar yükselebiliyordu³¹⁹.

Aşk evlerinde çalışan fahişelerin bazıları resmi bir eğitim almamalarına rağmen, müzik, felsefe ve retorik öğrenmeyi başarabiliyor, Perikles gibi aristokrat erkeklere rahat bir şekilde eşlik edip onların pratik zekalarına hitap edebiliyordu. Bu fahişeler sosyete fahişesi olarak adlandırılmışlardı. Gerçekten Atina'nın en meşhur sosyete fahişelerinden biri büyük devlet adamı Perikles'in kurnaz metresi Aspasia'ydı. Perikles'in ona olan aşkı o kadar güçlüydü ki, bazı tarihçiler onun karısını boşayıp Aspasia ile evlendiğini düşünüyordu. Aspasia sadece güzelliği ile değil zekasıyla Perikles'i kendisine bağlamıştı. Bir rivayete göre Sokrates öğrencilerini retorik öğrenmeleri için Aspasia'ya yönlendirmişti. Aspasia Milet yerlisiydi. Muhtemelen yabancı diyarlarda doğmuş diğer fahişeler gibi zor şartlar altında şehre gelmiş, köle olarak sömürülmüştü. Sonunda özgürlüğüne kavuşunca üst düzey bir genelev açtı. Burası, kaliteli yemek ve cinsel serüven peşindeki soylu erkekler için hem bir felsefe salonu hem de seçkin bir kent konağı işlevi görecekti. Bu şekilde bir hayat tarzı olan bir kadına aşık olmanın elbette faturası ağır olacaktı. Aspasia "bütün Yunan diyarını küçük fahişelerle doldurmuş" bir sapkınlık abidesi ve beden tacircisi olarak kötü ün yapmış bir kadındı. Aspasia övülen siyaset bilgisine rağmen Perikles'i şehrin çıkarlarına aleyhine hareket etmeye teşvikle suçlanıyordu. Sonunda Aspasia'ya "dinsizlik" suçlamasıyla dava açıldı. Perikles şehrin askeri ve siyasi lideri, kadını savunmak için mahkemeye gitti. Jürinin önünde gözyaşları sel oldu ve Aspasia'yı beraat ettirmek için onlara yalvardı. Bunun üzerine jüri Perikles'in isteğine razı oldu³²⁰.

Şunu hemen belirtmek gerekir ki, Eski Yunan toplumunda hafif meşrep kadınların eğitiminden söz edildiği bir zaman süreci içinde iyi aile kızlarının bile, resmi bir eğitim alması söz konusu değildi. Bu yüzden halk ozanlarının çoğu erkektir. Fakat Eski Yunan'da kadın ozanlarda vardı; lirik ozan Lesboslu Sappho³²¹ sadece içlerinde en

³¹⁹ Ö.S. Gür, *a.g.e.*, s.19.

³²⁰ E. Berkowitz, *a.g.e.* s. 92-93.

³²¹ M.Ö. 2. yüzyılın sonu ya da 3. yüzyılın başında yazılmış bir papirüsten; Lesboslu Sappho Mytikene kentinde doğdu. Babası Skamandros idi. Üç erkek kardeşi vardı. Her şeyden önce, bir aşk şairidir Sappho, bir aşk ve doğa şairi. Kadınlar içinde Sappho lirle birlikte güzelliği sevdi ve böylece bütün şiirini Aphrodite'ye ve Eros'a adanarak bir kızın güzelliğini ve zerafetini şarkıların bahanesi yaptı. Daha geniş bilgi için bkz: Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi, *Sappho Fragmanlar*, (çev: Alova), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s.11.

ünlenmiş olanıydı; ancak her türde edebiyat eserinin büyük bir çoğunluğu erkekler tarafından, erkekler için ve erkekler hakkında yazılmıştır³²².

Ayrıca, Sparta kenti, Kıta Yunanistan'daki diğer kentlerden farklı olarak savaşçı bir toplumu barındırmasıyla ön plana çıkar. Erkekler için savaş, hayatlarının en önemli bölümünü oluşturuyordu. Dolayısıyla diğer kentlerde yaşayan hemcinslerinden farklı olarak sürekli evlerinden uzaktaydılar. Bu durumda da kadınlar yalnız ev işleriyle meşgul olmakla kalmıyor çocuklarla ilgili meselelerle de yetkin olarak söz sahibi oluyorlardı. Bu kentin savaşçı ruhu; aile ve aileyi ilgilendiren her düzenlemede etkisini hissettirmiştir. Erkek çocukları yalnızca yedi yaşına geldiklerinde devlet tarafından alınır ve savaşçı olmak üzere yetiştirilirlerdi. Zaten bir çocuğun doğduktan sonra yaşamasına karar verenler de devlet büyükleriydi. Ufak tefek ve sağlıklı çocukların hayatta kalmasına izin verilmezdi. Erkek çocuklar savaşçı olmak üzere eğitilirken, kız çocukları da ileride gülbüz çocuklar doğurabilsinler diye beden eğitimi yaparlardı. Diğer kentlerdeki yaşlılarından farklı olarak evlerin içine kapanmazlar, açık havada hatta çıplak olarak spor yapar, bedenlerini güçlendirmeye çalışırlardı. Sparta'daki bu uygulamayı, skandal olarak niteleyenler vardı³²³. Ancak Sparta'da kadınlara verilen özgürlük sadece bunlarla sınırlı değildi. Eski Lykurgos³²⁴ Yasaları'na göre, Spartalıların kadın ve kızlarının, cinsel alanda bile, şaşılacak derecede büyük bir toplumsal özgürlüğe sahip oldukları görülmektedir³²⁵. Konumuzla ilgili olarak Lykurgos yasalarında yaşlı bir erkeğin genç bir karısının olduğu durumlar için, Lykurgos diğer halklardan farklı bir kural getirdi; yaşlı erkek, görünüşünü ve karakterini beğendiği bir delikanlıyı evine davet edecek ve karısının bu adamdan çocuk yapmasına izin verecekti. Zira, Lykurgos özellikle yaşlı erkeklerin eşlerini başkalarından sakındıklarını fark etmişti. Ayrıca, Lykurgos her erkeğin istediği anda bir kadınla evlenmesi konusuna da sınırlamalar getirerek evliliğin kişinin beden gücünün maksimum düzeye ulaştığı noktada gerçekleştirilmesi kuralını getirdi. Çünkü ona göre sağlıklı çocuklar bu şekilde dünyaya

³²² Hilary J. Deighton, *Eski Atina Yaşantısında Bir Gün*, (çev: Kökten Ersoy), Homer Kitabevi, İstanbul 2000, s. 9.

³²³ D. Demiralp, *a.g.m.*, s. 7-8.

³²⁴ Lykugors adlı bir Sparta lideri, Rhetra'nın kurumsallaştırdığı reformları başlattı. Tarihçiler İlkçağda bile Lykurgos'un liderliğinin tarihi ve Sparta yasalarını tam olarak nasıl değiştiği konusunda bilgi sahibi değillerdi. Bugün yalnızca Spartalıların yasaya dayanan siyasi sistemlerini M.Ö. 800-600 arasında ki dönemde geliştirdiklerini söyleyebiliyoruz. Yunanlılardan farklı olarak Spartalıların hiçbir zaman yazılı yasaları olmadı. Spartalılar nesiller boyunca sistemlerini yazılı yasalar yerine özel bir ekonomik temele dayanan, kendilerine özgü, hayli biçimsel yaşam tarzlarıyla korudular. Daha geniş bilgi için bkz. T.R. Martin, *a.g.e.*, s.136-137.

³²⁵ E.Memiş, *a.g.e.*, s.106.

gelecekti³²⁶. Ayrıca, Spartalı kadınların kendi çeyizlerine sahip olmaları, aynı zamanda toprak sahibi olmalarına da olanak tanımış olabilir. Nitekim Aristoteles ülke topraklarının beşte ikisinin kadınlara ait olduğunu iddia etmiştir³²⁷.

3.1.3. Eski Yunan Kadınının Siyasi Hayatta Rolü

Eski Yunan toplumunda kadının sosyal ve siyasi olarak haklarının çok sınırlı olmasından dolayı maalesef Mezopotamya ve Anadolu toplumlarında olduğu gibi Yunan siyasi hayatına etki eden, egemen kraliçelerden, prenseslerden söz edememekteyiz. Ancak yine de Yunan toplumunda bir kadının bir milletin kaderini, bir tarihi nasıl değiştirdiğini yani Troia Savaşı ve başrolde ki güzeller güzeli Helena'dan bahsetmeyi ihmal etmemeliyiz.

Helena, Troya ve Troya ile birlikte anılan efsanevi bir kişiliktir. Homeros'a göre; kentin Kıta Yunanistan'dan gelen Akhalar tarafından yerle bir edilmesi, Helena yüzündendir. Oysa bugün arkeolojik verilerin ışığında, M.Ö. 2. binde gerçekleşen savaşın, ticari nedenlerden kaynaklandığını biliyoruz. Öyle ki: Troyalılar altın, gümüş, demir, gemi kaburgası, keten, yağ, kurutulmuş balık ve kenevir ticaretinin gerçekleştirildiği Karadeniz ticaretini kontrol altına almışlardı. Yunanistan'dan gelenler işte bu ticaret yolunu ele geçirmek için Anadolu'ya gelmişlerdi. Kenti aldıktan sonra da bu yol üzerinde koloniler kurmuşlardı³²⁸. Nitekim, Homeros'un *Ilyada* adlı destanından öğrenildiğine göre, bu savaşın nedeni: bir kadın kaçırma olayı idi. Gerçekten Troya kralı Priamos'un yakışıklı ve çapkın oğlu Paris, Akha beylerinden Sparta kralı Menelaos'un güzel karısı Helena'yı kaçırmış, bunun üzerine Mykenai kralı Agamemnon'un liderliğinde toplanan Akha beyleri, büyük bir filo ile Troya önlerine gelmişler ve Troyalılar'a savaş ilan etmişlerdi. Homeros'a göre on yıl boyunca amansız bir şekilde devam eden tarihin bu ilk Boğazlar Savaşını Akalar kazanmıştır³²⁹. Homeros'un *Ilyada* adlı eserinde tasvir etmiş olduğu Helena portresi ise şu şekildedir; Helena, evini yurdunu bırakıp, aşığıyla birlikte uzak diyarlara gelmenin pişmanlığını hisseden bir kadın olarak betimlenir. Destanın üçüncü kitabında; Menelaos ile Paris'in kendisi için

³²⁶ *Sparta'da Mükemmel Toplum-Likurgos Yasaları*, (Der. ve çev: Sadık Usta), Kaynak Yayınları, İstanbul 2005, s. 65.

³²⁷ C. Freeman, *a.g.e.*, s.214.

³²⁸ Didem Demiralp, "İlkçağ Anadolu Efsanelerinin "En Güzeli": Troyalı Helena", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C.4, S.7, 2010, s.201-202.

³²⁹ Ekrem Memiş, "Aka Medeniyetinin Doğuşu, Gelişmesi ve Çöküşü", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XVIII, S.2, 2003, s.51.

teke tek dövüşeceğini duyan Helena'nın bu mücadeleyi izlemek için Troya kulesine dizilmiş ihtiyarların yanına gittiğini okuruz. Genç kadının gelişini gören ihtiyarlar, böylesi bir güzelliğin, yalnızca tanrıçalara ait olabileceğini dile getirerek, onun uğruna çekilen bunca acının yersiz olmadığını söylerler. Helena ise, sebep olduğu felaketlerin farkındadır. Kayınbabası Priamos'a dediği gibi “ ... oğlunla buraya gelmeseydim keşke, evimi barkımı, hısum akrabamı, can yoldaşlarımı bırakmasaydım, kara ölüme razı olaydım...”³³⁰. Homeros'a göre bir kadın kaçırma olayından dolayı patlak veren Troia Savaşının gerçek nedeni, aslına bakılırsa, tamamen ekonomik sebeplere dayanmaktaydı. Helena'nın Paris tarafından kaçırılması bu savaşın görünen sebebiydi.

Troyalı Helena ya da güzeller güzeli Helena... hiç bir kadının güzelliği, öykülere, şiirlere, söylencelere onun ki kadar konu olmamıştı. Ama aşk tanrıçasının bile “... Genç ve güzel bir Helena var, benim kadar güzeldir o... Beyaz tenli ve ince yapılıdır...” sözleriyle tasvir ettiği bu ilahi güzellik, koskoca Troya krallığının yıkımına ve sayısız hayatların yitip gitmesine de sebep işte bu güzelliği³³¹.

Ayrıca, Atinalı ünlü filozoflardan Sokrates'in³³² savunması bizleri Atina toplumunda kadının siyasi hayata iştirak edip etmediği konusunda bir nebze de olsa aydınlatmaktadır. Öyle ki Sokrates'in savunmasından bir parça aynen şöyledir: “ Atina erleri, beni itham edenler, sizin üzerinizde ne gibi bir tesir bıraktılar bilmiyorum; ben kendi hesabıma, onların kandırıcı sözleri karşısında kendi hüviyetimi unuttur gibi oldum; halbuki onların bütün söylediklerinde hemen hemen bir tek doğru söz yoktu.” Savunmanın başka bir bölümü ise şu şekildedir: “Atina erleri, benden işiteceğiniz, ne onlarınki gibi aldatıcı sözler ve cümlelerle dolu hitabeler, ne de düşünülüp hazırlanmış nutuklar değil; ancak tesadüfen aklıma gelecek sözlerle ifade edeceğim şeylerdir.”³³³ Görüldüğü üzere, Sokrates'in savunmasında hitap edilen kitle sadece erkeklerdir, bu da bizlere kadının siyasi hayatta var olmadığını göstermektedir.

³³⁰ D. Demiralp, *a.g.m.*, s.204.

³³¹ D. Demiralp, *a.g.m.*, s. 212.

³³² Sokrates, M.Ö. 468-400 yılları arasında Atina'da yaşamıştır. Mistik, gizemli bir yapıya sahip olan Sokrates, sık sık kendisinden geçer, saatlerce kıpırdamadan dururdu. Evine pek bağlı olmayan, gelişigüzel giyinen, her çeşit insanla ahablık kurabilen, kendi evinden çok, başkalarının evinde yiyen içen Sokrates, günlerce çevresindeki insanlarla devleti, hayatı tartışırdu.”*Tek bildiğim şey, bilmediğimi bilmektir*” diyerek hayata ve felsefeye derinlik kazandırmıştı. Daha geniş bilgi için bkz. Platon, *Savunma/ Sokrates*, Hazırlayan: Turan Hanoğlu, Karanfil Yayınları, İstanbul 2005, s. 6-7.

³³³ Eflatun, *Apoloji*, Becid Basımevi, İstanbul 1938, s. 5-6.

3.1.4. Yunan Kadınının Dini Hayattaki Rolü

Yunan kadınının dini hayattaki rolüne değinmeden önce, Yunan dini hakkında kısa bir bilgi vermek yerinde olacaktır. Yunanlılar her şeyin bir tanrısı olduğuna inanmışlar ve tanrılar arasında tıpkı Yunan şehirlerinde olduğu gibi hiyerarşi ortaya koymuşlardır. Olympos'da oturan birçok tanrı ve tanrıçadan 12 tanesinin daha büyük ve güzel meziyetlere sahip olduğuna inanılmış, onlar bütün diğer tanrıların üstünde görülmüş ve yetkilerinin diğerlerinden daha üstün olduğu kabul edilmiştir. Bu on iki büyük tanrı ve tanrıçalar arasında Zeus baş tanrıydı ve en üstte yer almaktaydı. Yunan panteonunun başında bulunan büyük tanrıların altısının erkek, diğer altısının dişi tanrı olduğu düşünülmüştür. Nitekim, *Zeus Apollon, Ares, Hephaistos, Hermes, ve Poseidon* erkek; *Athena, Aphrodite, Hestia, Artemis, Demeter ve Hera* ise dişilerdir³³⁴. Atinalılar M.Ö. 5. yüzyılın ortasında tanrıların onlardan yana olduklarına inanıyorlardı ve panteonun tasarımının etkileyici bir biçimde gösterdiği gibi, devletin parasını onları koruyan tanrıların onuruna anıtlar dikmek için harcamaya istekliydiler. Bu inanç, Yunan dininin temel ilkesiyle uyumluydu insanlar kendilerine iyilik yapan tanrıları hem kişisel olarak hem de gruplar halinde onurlandırılırlar ve bunun karşılığında tanrılar onlara yine iyilik yapardı³³⁵. Yunanlılar dinsel gerekleri açık havada, sınırları iyice belirtilmiş basit alanlarda yerine getirirler. Tanrılara etrafı çevrili, dine aykırı her türlü kullanımı yasaklanmış gerçek mülkler vakfederlerdi. Tapınaklar dinsel gereksinimler için değil, bir ya da birkaç site tarafından bir tanrıya sunu olarak inşa edilirdi. Sonbaharda ve ilkbahar başlarında doğurganlık ve bereket sağlayan tanrılara bir dizi ayin ithaf edilir. Çoğu kez tören, erkek ya da kadın, cinsel organların kutsanması için yapılırdı. Dionysos şerefine kırdan kutlanan küçük Dionysoslar sırasında kurbanlık tekeyi götüren çoşkulu ayin alayı şarap, asma dalları, incir ve kutsanmış büyük bir de *fallus* taşırlardı³³⁶.

Bütün bunlarla birlikte, Yunanca “*Tanrı*” sözcüğünün karşılığı “*theos*” olduğu halde, bir tanrıçayı ifade etmenin iki farklı ve eşit ölçüde kabul gören yolu vardır: Theos’un dişil biçimi olan “*Thea*” sözcüğünü kullanmak ya da morfolojik olarak eril olan theos sözcüğünü kullanıp önüne dişil bir tanım edatı yerleştirmek yahut bağlamla dişileştirmek. Bu yüzden resmi Atina kitabelerinde Athena *he theos*’tur; Aristophanes’in “kadın doğan bir tanrının (*theos gune gegonuia*) tepeden tırnağa silahlı

³³⁴ Y. Kılıç-E.Uncu, *a.g.m.*, s. 195.

³³⁵ T.R. Martin, *a.g.e.*, s. 218.

³³⁶ C. Estin-H.Laporte, *a.g.e.*, s.64-66.

görüldüğü” bir kent hakkında şakalar yapmasına yol açan bir olgu³³⁷. Ayrıca, kadınların hayatını derinden etkileyen hamilelik, doğum ve menopoz gibi tecrübeler, her bireyde farklı etkiler yaratır, bu nedenle de kişisel bilinç dışına farklı biçimlerde kaydedilir. Ama daha derin bir düzeyde, bunlar çağlar boyunca bütün kadınlar tarafından paylaşılmış ortak tecrübelerdir ve bu yüzden de kolektif bilinç dışında bir ortak alan oluştururlar. Tanrıça mitolojisi, dişilik arketiplerinin bir ifadesidir; bize hayatımız boyunca yaşadığımız farklı tecrübeleri anlatır³³⁸.

Diğer taraftan, toplumun en eski kültür taşları olan mit’ler, ilkel insanların kâinatı anlama ve yorumlama çabalarının ürünü olan bir takım kutsal hikâyeleri anlatmaktadırlar. Zaman zaman yanlış olarak, “mit” yerine kullanılan “mitoloji” terimi ise aslında “mit bilimi” yani bu kutsal hikâyeleri inceleyen bilim anlamına gelmektedir³³⁹. Mit’lerin gerçekliliği her ne kadar tartışmalı olsa da bizce, bahsi geçen dönemdeki yazılı kaynakların sınırlılığı, mitsel belgeleri tarihsel gerçeklik boyutuna taşımaktadır. Mitolojide ulusal fikir ve kültür yapısı ön planda tutulmaktadır. Her milletin kendine özgü kendi benliği ile ördüğü bir kültürü vardır. Diğer taraftan mitoloji denilince, yakın zamana kadar ilk olarak Yunan ve Roma mitleri akla gelmekte ve mitoloji Yunan ve Roma toplumlarına mal edilmekteydi. Böyle bir yanlış bilgilenmedeki temel neden, bu efsanelerin Yunan ve Roma uyruklu yazarlar tarafından Yunanca veya Latince olarak kaleme alınmalarından kaynaklanmaktadır. Oysa yapılan çalışmalar bu efsanelerin gerçek çıkış noktasının Mezopotamya, Anadolu, Mısır, Girit ve Fenike memleketleri olduğunu ortaya koymaktadır³⁴⁰.

Nitekim, Sümer mitolojisinde olduğu gibi Yunan mitolojisinde de kutsal evlilik (*Hieros Gamos*) ritüelinin olduğu bilinmektedir. Kutsal evlilik tanrı ve tanrıça arasında geçen kutsal cinsel birleşmeyi ifade etmektedir. Her yıl bahar mevsiminde tanrıçayı temsil eden kraliçe veya bir rahibe ve tanrıyı temsil eden kral arasında gerçekleştirilen cinsel birlikteliği ifade eden kutsal evlilik bir bereket büyüsü olarak değerlendirilebilir, çünkü cinselliğin yaşam ve bereket sağlayan bir gücü olduğuna inanılıyordu. Kutsal evliliği ifade eden söylencelerde tanrıçayı bir ineğin tanrıyı ise genellikle bir boğanın temsil ettiğini görmekteyiz. Boynuzun ayın hilal şekline benzemesinden dolayı inek,

³³⁷ G. Duby- M. Perrot, a.g.e., s.37.

³³⁸ M.D. Mascetti, a.g.e., s. 27.

³³⁹ Ömer Yılar, “Mit-Efsane ve Eğitim”, *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.11, Erzurum 2005, s. 383-384.

³⁴⁰ Y. Kılıç-E. Uncu, a.g.m.,s. 186.

boğa, geyik ve koç gibi boynuzlu hayvanlar hem tanrıça hem de oğul, sevgili, tanrı, kral özdeşleştirmişlerdi³⁴¹.

Bununla birlikte, kült merkezini oluşturan en önemli unsur *sunaklardır*. Sunak en genel tanımıyla üzerinde kurban kesilen ve yakılan bir masa idi. Kurban seremonisini her aile reisi yerine getirebilirdi. Ancak tapınağı bekleyen ve koruyan, dini seremonilerin düzenini sağlayan bir rahip veya rahibe daima vardı. Rahipler genellikle halk meclisi tarafından bir yıllığına veya bir ömür boyu süre için seçilirlerdi. Rahibeler için aranan özelliklerin başında ise namus ve iffet gelmekteydi. Rahipler ve rahibeler uzun giysiler giyerler, saçlarını uzatırlar, ellerinde asa taşırldı. Gece yarısına kadar süren seremonilerde başlarında bir çelenk veya bantla görünürlerdi³⁴².

Tüm bunların yanı sıra, Grek kadınının Eskiçağdaki konumu, toplumsal olayları izleyerek dönemlere göre değişiyor olsa da son değerlendirmede sosyal hayatın dışında bırakılmış, ancak din ve kült alanlarındaki varlıklarıyla önemli bir yere sahip olmuşlardır. Büyük İskender'le başlayan ve *Actium Savaşına* kadar süren Hellenistik Dönem'de (İ.Ö. 334-31) Greklerin sosyal ve siyasal yaşamında değişiklikler meydana gelmiştir. Bu değişimler kendisini en fazla Hellenistik Dönem onur yazıtlarında göstermiştir. Dönemin ekonomik ve sosyal yapısına ait bilgilerimizi epigrafik kaynaklardan öğrenmekteyiz. Söz konusu kaynaklardan kadın adaklarının sayıca arttığını ve halk iyilikleri şeklinde yeni bir nitelik kazandığını görmekteyiz. Topluma (Gönüllü olarak) hizmet eden kişilere "*hayırsever*" anlamında "*euergetes*", yapılan işe ise "*euergesia*" denilmektedir. Gerçekten, eski bir Grek sistemi olan "*leiturgia*" sisteminden doğan *euergetes* fenomeni; ancak zenginlik, güç ve statü gibi kavramlarla paralel olarak açıklanabilmektedir. Grek toplumunda kamu yararına yapılar inşa ettirmek, ziyafetler ve şenlikler düzenlemek gibi kamu hizmetleri, genellikle erkeklere özgü görevler olarak kabul edilmektedir. Ancak, Hellenistik Dönem'de bu şekilde topluma hizmet eden kişiler arasında artık kadınların da yer almaya başladığı görülmüştür³⁴³. Özellikle İ.Ö. III. yüzyılın ikinci yarısından sonraki döneme ait onur dekretlerinden erkeklerin yanında sayıları az da olsa kadınların da yer almaya başladıklarını, ve yaptıkları işlere göre farklı ünvanlar (hayırsever ve kurucu gibi) alarak

³⁴¹ Ünsal Çimen, *Eski Yunan Dramalarında Anaerkil İzler*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2011, s. 22-23.

³⁴² Ö.S. Gür, *a.g.e.*, s.42.

³⁴³ Hüseyin Üreten, "Kyzikos'lu Bir Kadın Euergetes: Kraliçe Apollonis", *A.Ü. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXIII, 36, 2004, s.252-253. (251-261)

anılmaya başladıkları bilinmektedir. Bu kadınların en meşhuru ise şüphesiz kraliçe Apollonis'tir. Kraliçe Apollonis, Pergamon kralı I. Attalos'un (İ.Ö. 214-197) eşi ve oğulları Eumenes, Attalos, Philetarios, ve Athenaios'un da annesidir. Kraliçe Apollonis *Propontis* (Marmara) sahilinde bir ticaret kenti olan *Kyzikos* (Erdek) kentinde dünyaya gelmiş bir halk kızıydı. Apollonis bir halk kızı olmasına rağmen kraliçe olmuş ve hayatı boyunca da kraliçelik ünvanı'nın hakkını verebilmiştir. Ayrıca, Pergamon kentinde yapılan kazılar birçok tanrı ve tanrıçanın kültürüne ışık tutacak önemli buluntular vermiştir. Epigrafik ve arkeolojik veriler ışığında yapılan değerlendirme sonucunda kentte kültü olan tanrıçalardan birisi de toprak ve bereket tanrıçası olan *Demeter'dir*. Söz konusu kültürün geçmişi çok eskiye İ.Ö. IV. yüzyıla Grek dünyasının en büyük *Demeter* tapınağının bulunduğu *Eleusis'e* kadar uzanmaktadır. Konumuzla ilgili olarak, kraliçe Apollonis'in adını belgeleyen adak yazıtından söz etmek gerekmektedir. Gerçekten Gymnasion'un batısında belirgin şekilde öne çıkarılan teras üzerinde, yüksek teras duvarının sık konmuş destek payelerinden dolayı çok uzaktan bile belli olan günümüze kadar gelebilen bu tapınak en son boyutlarına kraliçe Apollonis'in başıyla ulaşmıştır. Kraliçenin, bu başı muhtemelen dulluk zamanına yani II Eumenes (İ.Ö. 197-159) döneminde yapmış olduğu düşünülmektedir. Özellikle *Demeter* tapınağına ait propylon arşitravında bulunan yazıt Apollonis'in vakfı hakkında bizleri aydınlatmaktadır. “*Kraliçe Apollonis, Thesmophoria şölenlerinin tanrıçaları Demeter ve Kore'ye tanrıya şükranın ifadesi olan galerileri ve kutsal mekanları (adadı).*” Özetle, Hellenistik dönem soylu sınıfının en iyi kadın *euergetes'i* olarak, Pergamon kralı I Attalos'un eşi kraliçe Apollonis'i görmekteyiz³⁴⁴.

Yunan kült kavramının tartışılmasında ortaya çıkan diğer önemli bir örnek ise, *Delphoi* tapınağıdır. Gerçekten *Delphoi* tapınağı geçmişi tarih öncesi devirlere uzanan önemli bir kahanet merkeziydi. Yunanlılar bu ismi *delphys'e* (rahim) bağlıyorlardı. Efsaneye göre, Zeus'un dünyanın iki ucuna saldığı iki kartal *amphalos'un* üzerinde karşılaştılar. En erken dönemlerden itibaren, kutsallığın ve yeryüzü ana'nın güçlerini tezahür ettiği bu saygın kehanet merkezi, Apollon'un egemenliğinde yeni bir dinsel yönelişe girdi. Danışmaya katılan kahin *Pythia* olarak anılıyordu. Başlangıçta yılda bir kez (tanrının doğum gününde) yapılan danışmalar sonra ayda bir kez ve sonunda da Apollon'un bulunmadığı kış ayları dışında bir çok kez yapılmaya başlandı. Kehanet için

³⁴⁴ H. Üreten, *a.g.m.*, s. 253-256. , s.252-256. (251-261)

başvuranlar genellikle sorularını seçenekli bir şekilde yöneltiyor, *Pythia* beyaz ya da siyah bakla çekerek sorulara cevap veriyordu. *Pythia Delphoi'nin* köylü kadınları arasından seçilerek, belirlenmiş bir tarihte kehanette bulunuyordu³⁴⁵.

Ayrıca, Eski Yunan toplumunda halk kadınlarının kıyafetlerini tapınaklarda tanrılara adak eşyası olarak sundukları bilinmektedir. Bu elbiselerin türleri *Antolojinin* bazı pasajlarında zikredilmiştir. Öyle ki, “*Bitenna ayaklarını sıcak tutan bu sandalları, ayakkabı yapıcısının hünerli ellerinden çıkmış olan bu sandalları tanrılara sundu. Philonis ise çok sevdiği, parlak denizin rengine boyadığı kepini, Anikleia ise yelpazesini, güzel Heliadora yüzüne örttüğü bir örümceğin ağından daha ince olan duvağını sundu. Hepsi aynı yaşta olan bu gencecik kızlar hediyelerini Aphrodite'ye sundular*³⁴⁶.”

Öte yandan, Hellenistik Dönem’de, Grekçe konuşulan dünyayı saran ilginç bir fenomen vardı: Kadın denetçiler “*gynaikonomo*” adını taşıyan kent görevlileri. Özellikle cenaze törenlerinde karşımıza çıkan kadın denetçiler, cenazelerde yakılan ağıtları kontrol altına almakla görevliydi. Oldukça özenli ve ritüelleştirilmiş bir olay olan yas tutma, bilhassa kadınlarla bağlantılı olan bir etkinlikti. Toplumsal düzeni tehdit eden böylesi bir kederin oluşması, oldukça tehlikeli bir şey olarak görülürdü. Kadın denetçiler, öncelikle kadınları hedef alan yas tutma sınırlamalarının yürütülmesini de yönetirdi. Amaç, kederin dışavurumunu zapt etmek ve kontrol altına almaktı, kadınların yas kıyafetleri gri renkte olmalıydı ve kirlili olmamalıydı. Yani kadınların kederin bir simgesi olarak kendilerini kire bulamaları yasaktı. Ayrıca, Solon’un Atina yasalarında kadın denetçilerin, cenazelerde vücudun tırmalanması, belirlenmiş ağıtların söylenmesi, kişinin bir başkasının cenazesinde ağıt yakması, ölünün üçten fazla değişik kıyafetle gömülmesi gibi konularda sınırlamalar getirildiği bilinmektedir³⁴⁷.

³⁴⁵ Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi Cilt I*, (çev: Ali Berktay), Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 2000, s.333-334.

³⁴⁶ J.Mory Smith, *Antik Yunan Kadın Kıyafetleri*, (çev: İpek Dağlı), Genesis Yayınları, Ankara 2012, s.90.

³⁴⁷ Daniel Ogden, “Kadın Denetçileri”, *Aktüel Arkeoloji*, S.32, 2013, s. 96-97.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.1. MEZOPOTAMYA, ANADOLU VE YUNAN KADINININ

KARŞILAŞTIRMALI PROFİLİ

Çalışmamızın bu bölümünde önceki bölümlerde derlenmiş ve yeni yorumları yapılmış kadının Mezopotamya, Anadolu ve Eski Yunan toplumlarındaki statüsünün karşılaştırması yapılmıştır. Bu bağlamda kadının sosyal, siyasi ve dini hayattaki rolü verilirken istifade edilen eserlere atıf yapma konusunda gerekli itina gösterilmiştir. Ancak bu bölüm çalışmanın karşılaştırmalı kısmını oluşturduğundan yeniden faydalanan kaynak eserlerin tümüne atıfta bulunmanın tekrar olacağı düşüncesiyle, bundan kaçınılmıştır.

Kadının toplum içindeki konumu insanlığın var oluşundan günümüze kadar tartışıla gelmiştir. Kadın sorunu toplumsal bir sorun olup kimi toplumlarda göz ardı edilmiş, kimi toplumlarda ise üstüne basılarak vurgulanmıştır. Kadın, çocuk doğurup yetiştirdiği ve yaşamın yeniden üretilmesini sağladığı için, tarihin her evresinde birçok farklı toplumlarda büyük bir önem kazanmıştır. Öyle ki, kadının doğurganlığı toprağın verimliliğinin bir yansıması olarak görülmüş ve kadın bazı toplumlarda kutsanmıştır. Nitekim insanoğlu yaratıcıya ve onun aracısı olarak gördüğü kadına, doğurganlık yetisinden dolayı kutsiyet atfetmiş ve kadın varoluşundan bugüne doğurganlığıyla eril nesilden farklı bir noktada görülmüştür. Arkeolojik kaynaklara göre, kimi zamanlarda insan; üretken, yaşama can veren doğa anasının kucağında, kadının üretimde etkin role sahip olduğu anaerkil toplum yapısı ve soyun anadan çocuğa geçtiği ana hukukuna bağlı bir toplumsal yaşam sürdürmüştür.

Öte yandan, insanoğlu yerleşik hayat düzenine geçmeden önce hayatını, avcılık, balıkçılık ve yiyecek toplayıcılığına dayanan bir hayat tarzı ile sürdürmüştür. Daha sonra yaklaşık olarak M.Ö.10.000 civarında, ilk bitki ve ardından ilk hayvan türlerinin evcilleştirilmesi ile yerleşik bir hayat tarzı oluşmuş ve bu hayat tarzı uygarlığın

bugünkü aşamasına gelmesinde son derece hayati bir öneme sahip olmuştur³⁴⁸. Netice olarak, tarih öncesi devirlerin toplumsal iş bölümüne bakıldığında, kadına, yaratıcının kendisine vermiş olduğu doğurganlık misyonunu yerine getirebilmesi için eve ve ocağa dönük uğraşlar yüklendiği ya da kadının bu uğraşları kendisinin benimsediği görülmektedir. Bu tür sosyal rol gelişiminin olduğu ilk toplumlardan bazıları Eskiçağ Anadolu, Mezopotamya ve Yunan toplumlarıdır. Söz konusu toplumlarda kadının sosyal, siyasi ve dini hayattaki rollerini mukayese ettiğimizde; en erken dönemlerden itibaren Mezopotamya, Anadolu ve Yunan toplumlarında *Anaerkil* toplum yapısı ve soyun anadan çocuğa geçtiği ana hukukuna bağlı bir düzenin olduğu bilinmektedir. Gerçekten, Mezopotamya toplumlarında ilk hukuk kuralları yazılmadan önce toplumda çok kocalı kadınların olduğu bilinmektedir. Öyle ki, bu kadınlar eşlerinden boşanmadan istedikleri başka erkeklerle de birlikte olabiliyorlardı. Eski Anadolu toplumunda kadın doğurganlık meziyetinden dolayı eve ve ocağa dönük uğraşlarla meşgul olmuştur. Kadın ev işlerinin yanı sıra, hayatın akışını sağlama sorunlara çözüm bulma ve tarım işleri gibi görevlerini kusursuz bir şekilde yerine getirmiştir. Bütün bunların sonucu olarak da kadının toplum nazarında itibarının yükseldiği kuvvetle muhtemeldir. Eski Yunan toplumunda da benzer şekilde kabilenin yöneticisi kadındı. Kadın sadece eşinin ve çocuklarının bakımıyla ilgilenmiyor doğaya dair ilk bilgileri elinde tuttuğu için toplumda büyük saygı görüyordu. Eski Yunan toplumunun en erken dönemlerinde yani *Anaerkil Çağ'da* çocuk sahibi olmak istediği adamı seçen yine kadındı. Kadın *Anaerkil Çağlarda* ailede bu kadar egemen durumdayken kadın hangi gelişmelerden sonra bu kadar aşağı bir duruma düştüğü çözümü zor bir konudur. Bu konudaki en güçlü varsayım kuşkusuz savaşın çok kazançlı bir iş olarak gelişme göstermesidir. Gerçekten ilk silahların üretilmesiyle birlikte kadının toplum içerisindeki üstünlüğü yavaş yavaş yıkılmıştır. Savaşın kazançlı bir meslek durumuna gelmesi daha da ötesi Yunanlı erkeklerin paralı asker olarak çeşitli mücadelelerde yer almaları, savaş için fiziki ve biyolojik yapı bakımından erkekten daha zayıf olan kadının gücünü kaybetmesine yol açmıştır³⁴⁹.

Bilindiği üzere, toplumun en önemli yapı taşı aile kurumudur. Eski Mezopotamya ve Anadolu toplumlarında ailenin oluşumu için yapılan uygulamaların her bir safhası çivi yazılı hukuki belgelerden öğrenilmektedir. Bu vesikalara göre aile

³⁴⁸ M.M. Baskıcı, *a.g.m.*, s.73.

³⁴⁹ A. Bonnard, *a.g.e.*, s.152-156.

kurumunun oluşması için ise bazı şartların yerine getirilmesi gerekmektedir; bu şartların başında ise kuşkusuz evlilik akdinin yerine getirilmesi şartı vardır. Evlilik hadisesi vuku bulmadan önce Mezopotamya toplumlarında damat evleneceği kızın ailesine “*Tirhatu*” denilen bir tazminat vermekteydi. Hitit Devleti öncesi Anadolu toplumlarına yani Asur Ticaret Kolonileri Çağı’na baktığımızda ise, başlık parası uygulamasının yaygın bir gelenek olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim erkek, eş olarak seçilen kız için bir bedel ödüyor ve bu anlaşma şahitler huzurunda kaleme alınarak hukuki bir boyut kazanıyordu. Hititler Devri Anadolu toplumlarına baktığımızda ise, damat gelinin ailesine “*Kuşata*” sembolik bir hediye verirdi. Aynı zamanda gelin, babasından bir çeyiz “*İwaru*” alırdı. Fakat evlilik gerçekleşmezse ve evliliğin gerçekleşmemesinin sorumlusu damat ise bu anlaşmanın bozulduğu anlamına gelirdi. Damat *kuşatasını* geri alamayarak gelinin ailesine *kuşata*’nın iki veya üç katı tazminat ödeyerek cezalandırılırdı. Fakat eski Yunan toplumlarında bu durumun tam tersi bir uygulamaya şahit olmaktayız yani damadın ailesi gelinin ailesine bir ödeme yapmazken, gelinin ailesi damadın ailesine “*Drahoma*” denilen bir tazminat ödemekle yükümlüydü. Eski Yunan’da erkeklerin evlenmelerinin yegâne sebeplerinden birisi kadının kendisine ödeyeceği tazminat idi. Eskiçağ Mezopotamya, Anadolu ve Yunan toplumlarında evlilik hadisesinin nasıl hayat bulduğuna baktığımızda ise; Mezopotamya toplumlarında evlilik bir sözleşme ile yapılmaktaydı. Eğer sözleşme metni yapılmamışsa evlilik geçerli değildi. Mezopotamya toplumlarında genellikle tek eşle evlilik söz konusuydu. Fakat bazı durumlarda erkeğin ikinci bir kadınla birlikteliğine de rastlanılmaktadır. Öyle ki, Mezopotamya’da kadının çocuğu olmazsa, kadın kocasının başka bir kadından çocuk sahibi olmasına izin verebiliyordu. Fakat meşru eşin sahip olduğu haklara ikinci kadın kesinlikle sahip olamıyordu. Anadolu’da Asur Ticaret Kolonileri Çağı’nda de aynı şekilde evlilik sözleşme ile yapılmaktaydı. Ayrıca, tek kadınla evliliğin (*monogami*) olduğu bilinmektedir. Nitekim çivi yazılı Asurca belgelerde karşımıza çıkan en dikkat çekici cümle; “*başka bir eş alamaz*” ifadesidir. Anadolu’da yerli bir kadının Asurlu kocasına, ikinci bir kadınla yasal bir evlenme hakkı tanımamakta, ancak kendi memleketi Asur’a gittiği zaman bir *hierodul (qadištum)* ile birlikte olmasına izin vermektedir. Hitit toplumunda dikkatimizi çeken önemli hususlardan birisi ise, sınıflar arası evliliklerin onaylanmasıydı. Özgür-köle evlilikleri olarak adlandırılan bu evlilik türünde taraflardan özgür olan kadına sosyal statüsü elinden alınarak ceza verildiğini görmekteyiz. Hitit kanunlarından Hitit toplumunda İçgüveylik müessesesinin varlığı bilinmektedir. Hitit dilinde “*antiyanza*” içgüveyi “*antiyandatar*” içgüveylik anlamına

gelmektedir. İçgüveyle ilgili en eski vesika kral Telepinuş tarafından yazılmış olan fermenda karşımıza çıkmaktadır. Zira krallığın devamı için krallığa büyük oğulun, yoksa ikinci kadından doğan çocuğun geçeceği kaydedilmekte, fakat erkek bir prens yoksa içgüveyi olan damadın kral olması gerektiği belirtilmiştir³⁵⁰.

Eski Yunan'da ise, *Epigami* yasasına göre, Atina'da hukuken evlilik sadece Atinalı vatandaşlar arasında "*engyesis*" adı verilen bir anlaşma ile yapılıyordu³⁵¹. Yasal eşin yanı sıra Eski Yunan'da odalıklar, hafif meşrep kadınlarla da evli bir erkek birlikte olabiliyordu. Ayrıca Eski Yunan'da Mezopotamya ve Anadolu toplumlarında karşılaşmadığımız bir evlilik türü daha vardı buda aile içi evlenme idi. Yani yeğen öz teyzesiyle evlenebiliyor, ya da dayı yeğeniyle aynı şekilde evlenebiliyordu. Eski Yunan toplumlarında bir genç kızın severek evlenmesi pek mümkün değildi. Sparta'da ise Atinalı kadınların tam tersi kadınlar burada aşırı özgürdüler. Spartalı kadınlar evliliklerine dair söz söyleme hakkına sahiptiler. Nitekim, Spartalı kadınların en önemli görevi kocaları için çocuk doğurmak değildi, onların yegane istekleri devlete gürbüz erkek çocuklar doğurmaktı.

Öte yandan, anlam olarak karı ve kocanın mahkeme kararıyla birbirinden ayrılmalarını karşılayan boşanma terimi toplumsal ilişki açısından son derece önemli bir vakadır. Her ne kadar bazı araştırmacılar tarafından ilkel olarak adlandırılmış olsalar da aslında Eskiçağ Mezopotamya toplumlarının aile yapısı ve medeni hukuk açısından hiç de ilkel olmadıklarını görüyoruz. Nitekim, Eskiçağ Mezopotamya toplumlarında boşanma hadisesinin nasıl hayat bulduğuna baktığımızda, karşımıza ilk başta Sümerli Urganakina'nın yazmış olduğu reform talimatnamesi çıkmaktadır. Urganakina'nın bu reform talimatnamesini yazmasının en önemli sebeplerinden birisi de aile ve aile yapısı ile ilgili kendisinden önce var olan uygulamaları düzeltmek istemesidir. Çünkü Sümer toplum yapısında Urganakina'dan önce karısından boşanmak isteyen erkek karısına ağır bir nafaka ödemek zorundaydı. Sümer toplum yapısında herkesin maddi durumu bu ağır nafakayı ödemeye yetmiyordu. Dolayısıyla karısını boşayamayan erkek karısının başka erkeklerle birlikte olmasını engelleyemiyor, böylece toplumda çok kocalı kadınlar (*polyandrie*) durumu meydana gelmiş oluyordu. Urganakina talimatnamesinde "*evvelce kadınlar ceza görmeden iki erkek tarafından sahip olunuyordu. Şimdi ise böyle kadınlar*

³⁵⁰ K. Balkan, a.g.m., 147-148.

³⁵¹ H. Blanck, a.g.e., s.169.

suya atılırlar” denilmektedir³⁵². Ayrıca, M.Ö. 2100’lerde Sümerli III. Ur Hanedanının ilk kralı olan Ur-Nammu’ya ait olan tam kanun formu niteliğinde elimize geçmiş olan kanun metninin ilgili maddelerine baktığımızda kocanın karısını boşaması durumunda kadına ödenecek olan tazminat ile karşılaşmaktayız. Kadına ödenecek olan nafakanın bedeli ise, kadının daha önce evlenip evlenmediğine bağlı idi. Öyle ki, adam genç kız olarak evlendiği eşini boşarsa 60 şegel ağırlığında gümüş ödeyecek, eğer kadın dul ise 30 şegel ağırlığında gümüş verecektir³⁵³. Bununla birlikte, Sümerli İsin Sülalesi’nin beşinci kralı olan Lipit-İstar da Mezopotamya’daki kanun koyucuları arasındadır. Boşanma hadisesiyle ilgili olarak kanun metnine baktığımızda karısını boşayıp hafif meşrep bir kadınla birlikte olan adam bu kadınla kesinlikle evlenmeyecek ve boşadığı karısına nafaka ödeyeceği belirtilmiştir. Burada sadece boşadığı karısına ödeyeceği nafaka vurgulanmamaktadır. Kanun, erkeğin özel hayatına sınırlama getirerek belki de karısının kadınlık gururunun kırılmasını engellemek istemiştir.

Öte yandan, Sami Akadlılara ait olduğu bilinen Eşnunna Kanunları’ndaki cezalar, Sümer kanunları gibi nakdi cezalardır. Kanunun boşanma ile ilgili hükümlerinde dikkatimizi çeken en önemli husus koca kendisine çocuk veren karısını boşar ve başka bir kadınla evlenirse erkek evinden ve eşyasından mahrum bırakılacak yani uzaklaştırılacaktır. Bu hükümden ataerkil aile yapısına sahip olan Mezopotamya toplumunda kadının haklarının korunmaya çalışıldığına tanıklık etmekteyiz.

Ayrıca, Babil toplumunda kadının sosyal hayatı ile ilgili bilgilerimizin çoğunu Babil Devleti’nin 6. Kralı olan Hammurabi’nin kaleme almış olduğu 282 maddelik kanun metninden öğrenmekteyiz. Nitekim, Babil toplumunda boşanma hadisesine baktığımızda; çocuksuz evlilikler ve kadının ahlaka aykırı davranışları Babil toplumundaki en yaygın boşanma sebepleri olarak görülmektedir. Babil toplumunda çocuğu olmayan kadın evliliğinin boşanmayla sonuçlanmasını önlemek için ise, kendi kölesini cariye olarak kocasına sunar ve kocasının bu cariyeden çocuğu olursa çocuğu kendi çocuğu olarak görür ve sahiplenirdi. Babil toplumunda boşanma genellikle erkek tarafından istenir ve sadece *‘sen benim karım değilsin’* demesiyle gerçekleşirdi. Bununla birlikte kadının evlilikten, kocasını reddederek kocasına *‘sen benim kocam değilsin’* diyerek evliliği bitirmesi pek mümkün değildi. Bu şekilde isteği olan kadına *‘nehre atılarak boğulma’* cezası verilmekteydi.

³⁵² F. Kinal, *a.g.e.*, s.150.

³⁵³ M.Tosun-K.Yalvaç, *a.g.e.*, s.40.

Hitit öncesi Anadolu toplumları yani Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda boşanma hadisesinin nasıl vuku bulduğuna baktığımızda ise; Kültepe kaynaklı aile hukukuna değinen belgelerin sayısı maalesef azdır. Belgelerin sayısının az olmasından dolayı boşanmanın sebepleri hakkında ne yazık ki, bilgilerimiz oldukça sınırlı. Gün yüzüne çıkarılmış olan TC III 214 metninde; Kapadokya tabletlerinden Nikkilit ve Şaşalika isimli çiftin resmen boşandığı ve Şaşalika'nın kralın himayesine gireceği, erkeğin ise canı nereye isterse gideceği belirtilmiştir. Bu belgede bay Nikkilit'in bayan Şaşalika'ya Mezopotamya toplumlarında karşımıza çıkmış olan tazminat (nafaka) ödememesinin nedeni maalesef açık değildir. Belki de, evliliğin sona ermesinin sorumlusu bayan Şaşalika idi. Bu yüzden bay Nikkilit eşine herhangi bir tazminat ödememişti.

Bu döneme ait EL I'de 3 numaralı metine baktığımızda ise, Humadaşu (ya) ve Hahaluwan karı ve kocadır. Onlar boşandılar, koca kadının boşanma parasını Alili'nin x-x'de ona verdi ve Hahaluwan Humadaşu (ya) hukuki olarak hiçbir itirazda bulunmaması gerektiği vurgulanmıştır. Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere, koca karısına boşanma ücretini verdikten sonra boşanmanın gerçekleşmiş olmasıdır³⁵⁴.

Hitit Dönemi Anadolu toplumlarında boşanmanın hangi şartlarda gerçekleştiğine baktığımızda ise; Hitit kanunlarında, evlilik kurumunun boşanma ile bitmesine dair maalesef açık ifadeler yer almamaktadır. Fakat bu hususta egemen olan karakterin koca olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim, kanun maddelerinde boşanma durumunda kadına sadece bir çocuk verileceği diğer çocukların babanın himayesine gireceği belirtilmiştir³⁵⁵. Hitit öncesi Anadolu toplumlarında karşılaştığımız erkeğin kadına vermiş olduğu nafakadan bu dönemde bahsedilmemiş olması ilginç bir durumdur. Bu durum bizlere Hitit Dönemi toplum yapısında erkek egemenliğinin ön plana çıktığını düşündürmektedir.

Diğer taraftan, Hitit toplumunda eşlerden birinin zina suçu işlemesi de çoğu kez evliliğin bitmesine yol açmaktaydı. Bu yüzden Hitit kanunlarında zina suçunun cezasını belirten maddeler vardır. Hitit kanunlarında zina ile ilgili olan maddelerde bir adamın evli bir kadına ıssız bir yerde tecavüz etmesi durumunda suçlu failin sahibidir, kadın suçsuzdur. Adam ölüm cezasına çarptırılmıştır. Fakat böyle bir hadise eğer evde vuku bulursa kadın da en az adam kadar suçludur. Bu durumda kadın da ölüm cezasına

³⁵⁴ Y. Kılıç, a.g.e., s. 137.

³⁵⁵ B. Trevor, a.g.e., s.137.

çarpıtılmaktadır. Ayrıca, koca karısını zina halinde yakalar ise, karısını ve karısının sevgilisini öldürebileceği kanunla güvence altına alınmıştır. Böyle bir durumda mağdur olan kocaya yasa hiçbir ceza vermemektedir.

Eski Yunan toplumunda boşanmanın hangi şartlarda gerçekleştiğine baktığımızda ise, Mezopotamya ve Anadolu toplumlarında olduğu gibi kadının eşini aldatması ya da kadının kısır olması erkeğin karısını boşaması için yeterliydi. Fakat Yunan toplum yapısında gerçekleşen boşanma hadisesinden sonra kadının kocasından nafaka ya da herhangi bir tazminat alması söz konusu değildi. Çünkü Yunan toplum yapısında kadın bir birey olarak görülüyordu. Görüldüğü gibi, kadın salt boşanma durumunda değil toplum içerisinde yer edinmiş olan her türlü hukuksal ve sosyal haktan mahrumdu. Nitekim, bir kocanın karısının sevgilisini öldürmek suçundan yargılandığı davasındaki savunması Yunan aile yapısının iç yüzünü göstermesi bakımından oldukça ilginçtir. Erkek karısıyla evlendiğinde karısını özgür bırakmadığını, karısının her istediğini yapmadığını, karısına değer vermediğini belirterek ancak karısı kendisine çocuk verdikten sonra karı koca olarak aralarındaki bağın güçlendiğini ve karısına artık güvendiğini ifade etmiştir. Adam annesinin ölümünden sonra düzenlenen cenaze töreninde karısının başka bir erkekle tanıştığını, evdeki hizmetçilerden birisinin mektuplarını getirip götürdüğünü zikretmiştir. Görüldüğü üzere, evli bir erkeğin karısı ve evliliği hakkında söylemiş olduğu bu sözler bizlere kadının kocasının nazarında değersiz bir varlık olduğunu göstermesi bakımından oldukça dikkat çekicidir. Adam karısına çocukları olduktan sonra değer vermeye başladığını net bir şekilde ifade etmiştir³⁵⁶.

Ayrıca, kimi zaman hiçbir neden yokken erkek karısını boşayabilirdi. Eski Yunan'da erkeğe tanınan özgürlük kadına tanınmamıştır. Evli bir kadının başka bir adamla zina yapması, kocasının onu boşamasını gerektiriyordu. Yoksa koca, vatandaşlık hakkını kaybederdi. Bu tür bir vatandaşlık hakkı kavramı Mezopotamya ve Anadolu toplumlarında olmadığından böyle bir uygulamanın olması mümkün değildir.

Tüm bunlarla birlikte, Eski Yunan toplumunda kadının kocasından boşanması hiç de kolay değildi. Zira, Eski Yunan toplumunda Eski Mezopotamya ve Anadolu toplumlarında olduğu gibi kadınların hangi şartlarda boşanmak istediği, boşanma sonrasında kadına ödenecek nafaka ve çocukların durumu ile ilgili herhangi bir bilginin

³⁵⁶ R. Sowerby, *a.g.e.*, s.163-164.

olmayışı Yunan yasalarının kadına ciddi sınırlamalar getirdiğinin en açık delilidir. Konumuzla ilgili olarak sadece üç kadının boşanmaya kalkıştığını biliyoruz. Bunlar arasında en dikkat çekici olanı cinsel açıdan doyumsuz Alkibiades'in karısı Hipparete idi. Hipparete zengin ve soylu bir ailenin kızı olduğu halde kocası tarafından sürekli aşağılanan, eziyet gören bir kadındı. Hipparete Alkibiades'in bitmeyen zamparalıklarına, eve sürekli yabancı fahişe getirme alışkanlıklarına artık katlanamaz olmuştu. Sonunda Hipparete boşanma talebiyle mahkemeye başvurdu. Alkibiades büyük ihtimalle karısının kendisinden boşanmasını hazmedemeyerek *agora'da* onca insanın gözleri önünde kadını zorla evine götürdü. Görüldüğü üzere, Atinalı bir kadının kocasının eziyetlerinden şikayet etme hakkı buraya kadardı. Hipparete çok geçmeden Alkibiades'in evinde büyük olasılıkla acılar içinde öldü³⁵⁷.

Diğer taraftan, Mezopotamya, Anadolu ve Yunan kadınının gündelik hayatlarına baktığımızda ise, Mezopotamya ve Anadolu kadınının bir birey olarak kabul edildiği kendi özgür iradeleriyle hayatlarını devam ettiklerine şahit olmaktayız. Ancak Eski Yunan'da kadın vatandaş olarak bile görülüyordu. Kadın tek başına sokağa bile çıkamazdı, ev hayatında da kadının hayatı kocasının çizdiği sınırlarla belirlenmişti, nitekim kadının oturacağı odanın bile ayrı olması bu durumun en güçlü kanıtıdır.

Öte yandan, Mezopotamya, Anadolu, Yunan kadınının ticari hayattaki rolleri, kadınların yaptığı mesleklere baktığımızda ise, Mezopotamya'da kadınların yaptıkları mesleklerin başında şüphesiz değirmencilik, aşçılık, süt ninelik, yün dokuma, büyücü ya da kehanet uzmanlığı gelmektedir.

Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda kadınların ticari hayattaki rollerine ilişkin bilgilerimizi çivi yazılı tabletlerden (Kapadokya Tableri) öğrenmekteyiz. Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda kadınlar en az erkekler kadar ticaret hayatının içindeydiler. Öyle ki, gün yüzüne çıkarılmış olan metinlerin muhtevasından Anadolu kraliçelerinin de aktif bir şekilde ticaret yaptıkları anlaşılmaktadır. Anadolu'da son derece hareketli ticari bir faaliyetin yaşandığı dönemde *rubaum* (kral) *rubatum* (kraliçe) de bizzat bu bu faaliyetlerin içerisinde yer almışlardır. *Rubatular'ın* çağlarının çok canlı ticaret faaliyetlerinde yer aldıklarını açıklayan belgelerden Kaniş-Kültepe Karumu'nun tacirlerinden Puzur-Aşur'un bir mektubunda, *rubatum'a* gümüşün ödemesi konusunda talimat vermektedir. Yayınlanmış bir başka belgede ise, Asurlu tüccarların bir kraliçe ile

³⁵⁷ E. Berkowitz, *a.g.e.*, s.70-71.

olan yakın ilişkilerini göstermesi bakımından ilginçtir. Metinde, içeriği anlaşılmasayan bir belgenin kraliçeye teslim edilmesi ve bu belgenin kraliçe tarafından korunması istenmektedir. Burada dikkatimizi çeken en önemli husus ise kraliçenin ticari hayattaki varlığından ziyade kraliçeye duyulan güveni bizlere göstermektedir. Bununla birlikte ticarete etkin olan tek kadın sınıfı rubatımlar değildi. Orta Anadolu'da Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda, hür kadınların sadece ev hanımı olmayıp, çeşitli alanlarda özellikle ticaret işlerinde erkek gibi çalıştıkları bilinmektedir.

Asur'dan Anadolu'ya ticaret yapmak için gelen erkeklerin öz vatanlarında bulunan eşlerine mektuplar yazarak yaptıkları ticarete onları da dahil etmelerinin yanı sıra, ele geçen belgelerin ışığında Anadolulu yerli kadınlarında ticarete aktif olarak rol aldıkları bilinmektedir. Bunun en güzel örneği ise, şüphesiz Madawada'dır. Madawada, köle alım satımının yanında gümüş ve tahıl satışıyla da ilgilenen bir tüccardı. En az Madawada kadar ticarete etkin olan bir diğer iş kadını ise Sisisi'dir. Elimize geçen bir vesikada bayan Sisisi'nin iki yerli bayandan gümüş alacağı olduğu kaydedilmiştir. Metinlerde bayan Sisisi genellikle alacaklı konumunda görülmektedir. Muhtemelen bayan Sisisi zengin bir tüccardı.

Anadolu'da bulunan Asurlu tüccarların, eşlerine yazdıkları mektuplardan edindiğimiz bilgilere göre kadınlar, eşleri Anadolu'da iken onların Asur'daki ticari ve hukuki işlerini takip ediyorlardı. Asurlu kadınların, özellikle kumaş ticaretiyle uğraştığını ve kumaşların pazarlanması için Anadolu'ya ihraç edilen ürünlerin başında çeşitli kumaş türlerinin geldiği düşünüldüğünde, bu durum şaşırtıcı değildir. Bahsi geçen bu mektuplar arasında Asurlu tüccar Puşuken ile karısı Lamassi'nin arasındaki yazışmalar son derece önemlidir. Mektuplarda Lamassi kumaş imal eder ve Anadolu'da Kaniş'de oturan kocasının bu kumaşlar hakkındaki ikazlarına cevap verir. Mektupların birinde bu konuda şu şekilde bir cevap ile karşılaşmaktayız: “... *Onlar çok küçük, iyi değil diyorsun, senin kendi arzun üzerine değil midir ki ben ölçülerini küçülttüm. Ve şimdi tekrar yazıp kumaşlarında yarım mina daha fazla yün işle diyorsun. Pekala öyle yaptım.*” Lamassi zaman zaman kocasının isteklerine pek anlam verememekte fakat yine de iyi bir iş ortağı olması sebebiyle biraz kızsada kocasının isteklerini yerine getiren bir tüccardır³⁵⁸.

³⁵⁸ M. Darga, *a.g.e.*, s.27.

Ayrıca Puşuken ailesine mensup olan Maganika'ya babası tarafından gönderilen mektup ticari hayatın yanı sıra Maganika'nın özel hayatı, baba ile kızın ilişkisini gözler önüne sermesi bakımından son derece önemli bir belgedir. Maganika başına buyruk, uçarı, erkeklerle ilişki kuran, oldukça sorumsuz bir genç kadın. Babasının Kaniş'teki evi aynı zamanda iş yeridir. Depo odalarının mühürlerini kırıyor, malları bira ekmeklerini satacağını söylüyor. Baba ocağını dikkatle gözetmiyor, eve yabancı erkek alıyor, istediği zaman da başka bir erkeğin evine gidiyor. Maganika'nın erkeklere düşkün bir genç kadın olduğu anlaşılıyor. Babası ise bu duruma pek kızmıyor. Onun için önemli olan mallarına zarar gelmemesi. Onlar çalınmamalı, depoları mühürlü kalmalı kızı baba ocağını iyi gözetmeli!

Hitit toplumunda kadının ticari hayattaki rolüne baktığımızda ise; Hitit kanunlarından bize kalan maddeler arasında Hitit halk kadınının ekonomik hayata katkısı hakkında bilgi veren bazı maddeler bulunmaktadır. Kanun maddelerinin muhtevassından Hitit kadınının erkeklerle beraber hasat işçisi olarak tarımsal işlerde çalışmış olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca kadının iş gücüne karşı ödenen ücretin erkeğe oranla aşağı yukarı yarım ücret daha az oranında düşük olduğu, tarla ve harmandaki iş gücü bakımından erkeğin kadından daha fazla iş ürettiğinden iki tarafa verilen ücret konusunda büyük fark vardır.

Eski Yunan'da ise kadınların sosyal hayattaki hakları sınırlı olduğu için Asur Ticaret Koloniler Çağı'nda olduğu gibi tacir kadınlardan söz etmek pek mümkün değildir. Eski Yunan'da soylu ve evli olan kadınların çalışması söz konusu bile olamazdı. Ancak yoksul olan kadınlar, çarşıda pazarda meyve-sebze satarak hayatlarına bir nebze de olsa katkıda bulunabilmişlerdi. Eski Yunan'da yoksul kadınların yaygın olarak yaptıkları mesleklerden birisi de kadın denetçiliği idi. "*Gynaikonomos*" adını taşıyan kent görevlisi. Bu kadınlar özellikle cenaze törenlerinde karşımıza çıkan kadın denetçiler, cenazelerde yakılan ağıtları kontrol altına almakla görevliydi. Kadın denetçiler, öncelikle kadınları hedef alan yas tutma sınırlamalarının yürütülmesinde görevliydi. Amaç, kederin dışavurumunu zapt etmek ve kontrol altına almaktı. Yas kıyafetleri gri renkte olmalıydı ve kesinlikle kirli olmamalıydı³⁵⁹.

Diğer taraftan, günümüzde genel ev olarak adlandırılan hayat kadınlarının çalıştıkları evlerin Eski Yunan toplumundaki karşılığı *Aşk evleriydi*. Eski Yunan

³⁵⁹ D. Ogden, *a.g.m.*, s. 96-97.

toplumunun en alt sınıfını (fahişeler) *Pornailer* oluşturmaktaydı. Eski Yunan toplumunda *Pornailer* aşk evlerinde çalışıyorlardı. Aşk evlerinin önünden geçen erkeklere kendilerini göstererek erkekleri eve çekmeye çalışıyorlardı. *Pornailere* ödenen para genellikle bir *obolos* (1/6 Drachma) idi. Ancak kadın ve evin hizmetine göre ücret bir *Drachma*'ya kadar yükselebiliyordu. Eski Yunan toplumunda bazı *Pornailer* “sosyete fahişesi” olarak ün yapmışlardı. Bu fahişelerin başında ise büyük devlet adamı Perikles'in metresi Aspasia gelmektedir. Aspasia sadece güzelliği ile değil kurnazlığı ve pratik zekasıyla Perikles'i kendisine bağlamıştı³⁶⁰. Böyle bir hayat tarzının Eski Mezopotamya ve Anadolu toplumlarında karşımıza çıkmamış olması bizlere bir kez daha Eski Mezopotamya ve Anadolu toplumlarında kadının seks objesi olarak görülmediği ve kadının bedeninin bir sömürü aracı haline gelmediği ihtimalini göstermektedir.

Öte yandan, Mezopotamya, Anadolu ve Yunan toplumlarında kadının siyasi hayattaki rolleri birbirinden farklılıklar arz etmektedir. Öyle ki, Mezopotamya toplumlarında bazı siyasi evliliklerin yapıldığı bilinmektedir. Nitekim, Babil devleti ile Asur devleti arasında bu şekilde gerçekleşmiş bir evliliğe şahit olmaktayız. Asur kralı Aşur-uballit gücüne güç katmak için kızını Babil sarayına gelin göndermiştir. Prenses Muballit-şerua görkemli bir düğünle Babil'de kral Burnaburiaş ile evlenmiştir. Mezopotamya toplumlarında kraliçeler siyasi hayata iştirak ederek, devletin geleceğini belirleyen kararlar almışlardır. Nitekim, bu kraliçelerin başında Asur kraliçesi Semiramis gelmektedir. Bir efsaneye göre; Semiramis, cazibesi sayesinde bir Asur kralı olan Şamşi-Adad ile hayatını birleştiren güzel ve ihtiraslı bir kadındır. Hırslarının esiri olan Semiramis krala yani kocasına beş gün içinde tahtını kendisine vermesini söylemiş ve kocası bunu kabul etmiştir. Egemenliğinin ilk günü şölenlerle kutlanmış fakat ertesi gün kocasını hapse atırıp imparatorluğun tek sahibi olmayı başarmıştır. Kraliçe Semiramis'in başarılarına baktığımızda; savaşlar sonucunda birçok kenti fethetmiştir. Saraylar, parklar ve su getirme çalışmalarıyla adından sıkça söz ettirmiştir. Bütün bu faaliyetlerinin yanı sıra Semiramis çok güzel, şehvet düşkün ve zalim bir kadın olarak tarihe geçmiştir. Nitekim, bir gecelik ilişki yaşadığı aşıklarını kurban etmesi bu durumun en güçlü kanıtıdır. Ama aynı zamanda, oldukça zeki, güçlü, gözü pek bir kişiliğe sahiptir. Semiramis içinde erkek özellikleri de barındıran üstün bir kadındır³⁶¹.

³⁶⁰ Ö.S. Gür, *a.g.e.*, s.19.

³⁶¹ J. Bottero, *a.g.e.*, s.156-157.

Ayrıca, Asur tarihinde Semiramis kadar ünlü olan bir diğer kraliçe de Nakia Zakutu idi. Asarhaddon'un beklenmeyen ölümünden sonra sarayda iç karışıklıklar ortaya çıkmıştı. Valide sultan Nakia Zakutu'nun küçük torununun yanında yer almasıyla diğer kardeşleri, Asurbanipal'ın taç giymesini kabul ettiler. Valide sultan yaşlanmasına rağmen sarayda çok etkiliydi. Onun gücüyle iç savaşa dönüşebilecek olan olası bir kardeş kavgasının önüne geçilmiş oldu.

Anadolu toplumlarında ise, Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda sadece ticari hayatta değil, yönetimde de söz sahibi olan *rubatumlar* yani “*kraliçe ya da beyceler*” vardı. *Rubatumlara* ciddi anlamda yaptırım güçlerinin olduğu bilinmektedir. Nitekim, gün yüzüne çıkarılan belgelerde *rubatumlara* kaçakçılık kadar ciddi bir olayı kendi iradelerini kullanarak bertaraf ettikleri bilinmektedir.

Öte yandan, Hitit kadınının siyasi hayattaki rolüne baktığımızda ise, M.Ö. 15. yüzyıldan itibaren Hititçe'de *Tabarna/Labarna* “*Egemen Kral*”, *Tavananna* ise, “*Egemen Kraliçe*” anlamına gelmektedir. Mezopotamya kraliçelerinden farklı olarak Hitit kraliçeleri kralın hemen yanı başında imza sahibi idi. Nitekim, bazı büyük kraliçelerin adlarının mühür ve mühür baskılarında yer alması bunun en güçlü kanıtıdır. Tıpkı Mezopotamya toplumlarında olduğu gibi Hitit devletinde de siyasi evliliklerin varlığı bilinmektedir. Bu tür evlenmelerin ilk örneği Şuppiluliuma'nın kız kardeşi ile bir hayli kaba olan Hayaşa memleketi kralı Hukkanaş'ın evliliğidir. Büyük Hitit kralı Şuppiluliuma'nın Muvattiş adlı kızını, Mira memleketi beyi Maşhuiluvaş ile evlendirmiş olduğunu, II. Murşili'nin yıllıklarından öğreniyoruz. Bu durumun en popüler örneği ise kuşkusuz, III. Hattuşili'nin kızlarından en az ikisini Mısır Kralı II. Ramses ile evlendirmesidir. Uzun mektuplaşmalardan ve çeyiz pazarlıklarından sonra neredeyse dedeleri yaşındaki II. Ramses ile evlendirme ve bundan siyasi çıkar sağlama fikri kraliçe Puduhepa'ya aitti. Puduhepa kızları çocuk denecek yaşta olduğu için düğün hazırlıklarını sürekli olarak ertelemiştir. Mısır haremine girdikten sonra bu prenseslerden birinin adı Manefrue olarak değiştirildi. Mısır'da Ana Kraliçe Naptera idi ve bu Hattili kızların kraliçe olma şansları da yoktu. Bu gencecik kızlar sadece siyasi çıkarlara alet edilmekle kalmadılar, sadece bir gemi dolusu buğday karşılığında Mısır'a gönderildiler³⁶²

³⁶² A. Ünal, *a.g.e.*, s.135-136.

Tüm bunlarla birlikte, Hitit siyasi tarihinde kadınların ne denli etkin bir rol oynadıklarını yakinen takip edebilmemiz adına bizler için en iyi örnek büyük kraliçe Puduhepa'dır. Kraliçe Puduhepa ilginç kişiliği güçlü karakteri ile adından sıkça bahsettirmeyi başarabilmiştir. Nitekim, Boğazköy ve Ras-Şamra kazılarının buluntuları arasında, tablet ve kil bullalar üzerindeki mühür baskısında Puduhepa, III. Hattuşili ile beraber görülmektedir. Olağanüstü bir kompozisyon ve plastik stil gösteren Ugarit kökenli bir kral mühür baskısı, Puduhepa'nın oğlu IV. Tuthaliya'ya aittir. Kral mühürleri arasında "ana" adının da bizzat belirtildiği tek örnektir. Bütün bu belgeler, özellikle kraliçenin adına düzenlenmiş bağımsız mühürler, Hitit kraliçelerinin krallara eşit mertebede olduğunun en açık kanıtlarıdır.

Diğer taraftan eski Yunan toplumunda ise, kadınların haklarının çok sınırlı olmasından dolayı Mezopotamya ve Anadolu'da olduğu gibi Egemen Kraliçelerden prenseslerden ne yazık ki söz edememekteyiz. Sadece güzelliği efsanelere konu olan Helena'nın bir milletin kaderini nasıl etkilediğine şahit olmaktayız. Troia kralı Priamos'un yakışıklı ve çapkın oğlu Paris, Akha beylerinden Sparta kralı Menelaos'un güzel karısı Helena'yı kaçırmış, bunun üzerine Mykenai kralı Agamemnon'un önderliğinde toplanan Akha beyleri, büyük bir filo ile Troia önlerine gelmişler ve Troialılara savaş ilan etmişlerdi. Homeros'a göre on yıl boyunca amansız bir şekilde devam eden tarihin bu ilk boğazlar savaşını Akhalar kazanmıştır. Homeros'un *Ilyada* adlı eserinde tasvir etmiş olduğu Helena portresi şu şekildedir; Helena evini yurdunu ardında bırakıp, aşığıyla birlikte uzak diyarlara gelmenin pişmanlığını tüm benliğinde hisseden bir kadın olarak tasvir edilir. Destanın 3. kitabında; Menelaos ile Paris'in kendisi için teke tek dövüşeceğini duyan Helena'nın bu mücadeleyi izlemek için Troia kulesine dizilmiş ihtiyarların yanına gittiğini okuruz. Genç kadını gören ihtiyarlar, böylesi bir güzelliğin sadece tanrıçalara ait olabileceğini zikrederek, onun uğruna çekilen bunca sıkıntının yersiz olmadığını belirtirler.

Ayrıca, Atinalı ünlü filozoflardan Sokrates'in savunması bizleri Atina toplumunda kadının siyasi hayata iştirak edip etmediği konusunda bir nebze de olsa aydınlatmaktadır. Öyle ki, Sokrates'in savunması esnasında seslendiği kitle sadece erkeklerdir. Sokrates'in savunmasında sürekli olarak "*Ey Atina Erleri*" diyerek hitap etmesi bunun en güçlü kanıtıdır³⁶³.

³⁶³ Eflatun, *a.g.e.*, s.5-6.

Öte yandan, Mezopotamya, Anadolu ve Yunan kadınının dini hayattaki rollerine baktığımızda ise Mezopotamya toplumlarında kadının dini hayattaki rolü Mezopotamya yazılı kaynaklarında adı geçen çok sayıda rahibe sınıfının olduğu bilinmektedir. Yüksek rahibe sınıfının karşılığı olarak NİN.DİNGİR.RA terimi kullanılmaktaydı. Hitit öncesi Anadolu kadınının dini hayattaki rolüne baktığımızda ise, ilk tanrı olgusu Toprak Ana ile karşılaşmaktayız. Ana Tanrıça olgusu insanlar için bereket ve çoğalmanın simgesi olarak karşımıza çıkmıştır. Anadolu'nun en eski yerleşim yerleri de başta Çatalhöyük ve Hacılar olmak üzere Ana Tanrıça'nın varlığına işaret eden topraktan yapılmış olan tanrıça heykelleri bulunmuştur. Hitit dininin ise, gelişmiş çok tanrılı bir devlet dini olduğu bilinmektedir. Bu yüzden bin tanrılı devlet olarak anılmışlardır. Hitit dininde panteon, kurban, dua ve sunak gibi dini inanç uygulamalarının yanı sıra, büyü ritüelleride Hitit dininin bir parçası olarak kabul edilmektedir. Ve Hitit toplumunda büyücü kadınlar karşımıza çıkmaktadır. Büyücü kadınların en meşhuru ise Maştigga'dır. Eski Yunan kadınının dini hayattaki rolüne baktığımızda ise; Yunan panteonunun en önemli on iki tanrısından altı tanesi dişi tanrıçalardır. Athena, Aphrodite, Hestia, Artemis, Demeter ve Hera. Eski Yunanda tanrıça mitolojisi dişilik arketiplerinin bir ifadesidir.

Bununla birlikte Eski Mezopotamya ve Anadolu toplumlarında olduğu gibi Eski Yunan toplumunda da rahibelik kutsal bir meslekti. Rahibeler için aranan özelliklerin başında ise namus ve iffet gelmekteydi. Rahipler ve rahibeler uzun giysiler giyerler, saçlarını uzatırlar, ellerinde asa taşırlardı. Ayrıca, Eski Yunan toplumunda rahibelerin dışında zengin ve güçlü kadınların (gönüllü olarak) kült merkezlerine finansal olarak destek verdikleri bilinmektedir. Topluma bu şekilde hizmet eden kişilere "hayırsever" anlamında *euergetes*, yapılan işe ise *euergesia* denilmektedir. Hellenistik Dönem aristokrat sınıfın en meşhur kadın *euergetes*'i şüphesiz Pergamon kralı Attalos I'in eşi Eumenes'in annesi kraliçe Apollonis idi³⁶⁴.

Ayrıca, fal ve büyü ritüelleri hakkındaki kaynaklar bizlere bu faaliyetlerin insanlık tarihinin en eski uğraşları olduğunu göstermektedir. Gerçekten Eski Mezopotamya ve Anadolu toplumlarında olduğu gibi Eski Yunanlılar da kehanete meraklıydılar. *Delphoi* tapınağı geçmişi tarih öncesi devirlere uzanan önemli bir kehanet merkeziydi. Danışmaya katılan kahin *Pythia* olarak anılıyordu. Başlangıçta

³⁶⁴ H. Üreten, *a.g.m.*, s.252-253.

yılda bir kez (tanrının doğum gününde) yapılan danışmalar sonra ayda bir kez ve sonunda da Apollon'un bulunmadığı kış ayları dışında birçok kez yapılmaya başlandı. Kehanet için başvuranlar genellikle sorularını seçenekli bir şekilde yöneltiyor, *Pythia* beyaz ya da siyah bakla çekerek sorulara cevap veriyordu. *Pythia Delphoi'nin* köylü kadınları arasından seçilerek, belirlenmiş bir tarihte kehanette bulunuyordu³⁶⁵.

³⁶⁵ M. Eliade, *a.g.e.* s.333-334.

SONUÇ

Çalışmamızda Eskiçağ Mezopotamya, Anadolu ve Yunan toplumlarında kadının sosyal, siyasi, ve dini hayattaki rolleri detaylı bir şekilde incelenmiş olup, birinci bölümde Eski Mezopotamya coğrafyasından ve siyasi tarihinin ana hatlarından kısaca bahsedildikten sonra Mezopotamya toplumlarında kadının toplumun genel bünyesi nazarındaki konumu üzerinde durulmuştur. Elde edilen ve konuyu ilgilendiren arkeolojik ve çivi yazılı malzemenin kaynaklık ettiği ve yayınlanmış olan eserlerden dönemin Mezopotamya toplumlarının aile yapısının genel anlamda *Ataerki* olmasına karşın hukuk kurallarının kadını mağdur etmemesine özen gösterildiğine şahit olmaktayız. Öyle ki, Mezopotamya toplumları bazı araştırmacılar tarafından ilkel olarak adlandırılmış olsalarda günümüzden yaklaşık 4000 yıl önce Eskiçağ Mezopotamya toplumlarında boşanma halinde kadına *tazminat* (nafaka) ödenmesi onun toplumdaki statüsünü göstermesi bakımından olağanüstü bir durumdur. Mezopotamya toplumlarında kadın erkekten statü olarak çok da aşağı bir konumda olmadığı şeklinde yorumlanabilir. Gerçekten erkek canı ne isterse yapma hakkına da sahip değildi. Tek eşle evlilik (monogami) uygulamasının olduğu toplumlarda kadının kocasına çocuk veremediği durumlarda adam başka bir kadınla birlikte olup çocuk sahibi olabiliyordu. Ancak, nikahlı eşin sahip olduğu hukuksal haklara ikinci kadın kesinlikle sahip olamıyordu.

Tüm bunların yanı sıra, Mezopotamya toplumlarında suç işleyen bir erkeği kanun nasıl cezalandırıyorsa aynı şekilde kadın da suçlu olduğu durumlarda cezalandırılmaktaydı. Bu bağlamda, Orta Asur Kanunlarına göre kadınlara ait suç ve cezalardan birisi de kadının isteyerek çocuğunu düşürmesidir. Böyle bir durumla karşılaşılması halinde kadına ölüm cezası verilmekte hatta ibret olması için öldürülen kadın gömülmemektedir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde ise, en erken dönemlerden itibaren her türlü arkeolojik ve yazılı malzeme tetkik edilerek Anadolu kadınının sosyal, siyasi ve dini hayattaki statüsü üzerinde durulmuştur. Gerçekten Anadolu kadınının her alanda Mezopotamya ve özellikle Yunan kadınının sahip olduğu yetkilerden çok daha fazlasına

sahip olduğu belgeler ışığında kanıtlanmıştır. Özellikle Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda kadınlar en az eşleri kadar ticari hayatın içindeydiler. Bu dönemde siyasi yetkilerini sonuna kadar kullanan, memleket meselelerinde ön plana çıkmış olan kraliçelerin varlığı da oldukça dikkat çekicidir. Hitit öncesi Anadolu kadınının sosyal hayatına baktığımızda ise; boşanma hadisesi gerçekleştiğinde erkek karısına nafaka ödemek durumundaydı. Fakat Hititler Devri Anadolu toplumunda boşanma durumunda erkek karısına herhangi bir tazminat ödemiyordu. Bu değişimin sebebi açık olmamakla birlikte muhtemelen Hitit ailesinin *Ataerkil* bir yapıya sahip olmasıyla açıklamak yerinde olacaktır.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde de Eski Yunanistan'dan kısaca bahsettikten sonra Yunan kadınının sosyal, siyasi ve dini hayattaki rolleri tartışılmıştır. Mevcut bilgilerimize göre erken Yunan toplumunda kadına büyük saygı duyuluyordu. Erkek avcılıkla uğraşırken kadın sadece ev işleriyle uğraşmıyor yabani hayvanları insana alıştırıyor, şifalı bitkileri topluyor evini gözetiyordu. Dolayısıyla kadın üstün cins olma özelliğini taşıyordu. Ancak ilk önce tunçtan daha sonra demirden üretilen ilk silahlar Eski Yunan kadınının kaderini değiştirdi. Savaşmak için fiziksel güç gerekiyordu kadın ise bedensel olarak yaradılışı itibariyle erkekten daha zayıftı. Dolayısıyla savaş beyi olan erkek gücünü sadece savaş meydanlarında değil, toplumun hemen hemen bütün kurumlarında gösterdi. Maalesef bu süreçten sonra kadın, "*Antikçağın Ötekisi*" olarak kadın mağduriyetinin adeta temsilcisi oldu. Eski Mezopotamya ve Anadolu toplumlarının aksine Yunan kadınının hayatı kelimenin tam anlamıyla bir drama dönüştü. Eski Mezopotamya ve Anadolu toplumlarında kadın salt seks objesi olarak görülüyordu. Fakat Eski Yunan'da durum ne yazık ki böyleydi. Ayrıca bugün elimizde Eski Mezopotamya ve Anadolu toplumlarında kadınların kocalarından boşanmak istedikleri ve boşanmanın nasıl hayat bulduğuna dair pek çok çivi yazılı hukuki belge mevcut iken, bunun aksine Eski Yunan'da konuyla ilgili sınırlı sayıda belgeyle karşılaşmış olması akıllara Eski Yunan toplumunda kadınların eşlerinden boşanabilmelerinin pek de olanaklı olmadığını getirmektedir.

Son olarak dördüncü bölümde ise, Eskiçağ Mezopotamya, Anadolu ve Yunan toplumlarında kadının sosyal, siyasi ve dini hayattaki rolü ile ilgili farklı ve benzer tarafları mukayese edilmiştir. Netice olarak söz konusu dönemin Mezopotamya ve Anadolu'da kadın toplum nazarında ve hukuk karşısında birey ve insan olarak belirli bir statü elde etmiştir. Ancak Eski Yunan toplumunda kadının hemen hemen tüm haklarının

elinden alındığı, bütün hayatının erkeğin çizdiği sınırlarla belirlenmiş olduğuna tanıklık edilmektedir. Dolayısıyla böyle bir çalışmanın esas maksadı olan söz konusu Eskiçağ toplumlarında kadının kadının toplum içerisinde her alandaki konumunun karşılaştırılması neticesinde Eski Doğu toplumlarında ve bu toplumların hukuk belgelerinde birey olarak yer edinmiş kendi portresine dikkat çeken bir kadın tipi ile karşılaşılmış, bunun tersi olarak Yunan toplumunda ise kadının kimi zaman ev bakıcısı, bazen ise erkeğine hizmet edici bir cinsellik objesi olduğu tespit edilmiştir.

KAYNAKLAR

- AKALIN, Ayşe Gül (2003). Eskiçağda Grek Kadınının Toplumsal Yaşantısı, *A.Ü. DTCF Dergisi*, C.21, S.33. (17-47)
- AKLIBAŞINDA, Meliha-Ömer Atabeyoğlu-Yahya Bulut, (2011).“Tarihte Kadınlara Adanmış Bahçeler”, *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, C.2, Özel Sayı. (954-962)
- ALBAYRAK, İrfan (1996). “Koloni Çağında Yerli Bir Bayan Madawada”, *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Çorum. (1-14)
- ALKAN, Mustafa (2012). “Milli Kütüphane 2727 Numaralı Mecmua’da Kayıtlı Manzum Bir Melheme”, *Turkish Studies*, Vol.7/4.
- ALP, Sedat (2002). *Hitit Çağında Anadolu*, Tubitak Yayınları, Ankara.
- ALP, Sedat (2003). *Hitit Güneşi*, Tubitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara.
- ALPARSLAN, Meltem Doğan (2013). “Hititlerde Kadın”, *Aktüel Arkeoloji*, S.32. (71-79)
- ARIKAN, Yasemin (1998). ”Hitit Dini Üzerinde Bir İnceleme”, *A.Ü. DTCF Dergisi*, C.38, S.1-2. (271-285)
- ARSLAN, Mustafa (2013). “Antik Eserler Işığında Psidia’nın Doğal Kaynakları ve Ekonomik Durumu”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, C.5, S.2. (312-321)
- ATEŞ, Hamza-Soner Ünal (2004). “Devletin Doğduğu Yer: Antikçağ Ortadoğusunda İdari Hayat”, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.16. (21-42)
- AYDIN, Hasan (2013). *Eski Yunan Felsefesinde Aşk*, Bilim ve Gelecek Kitaplığı, İstanbul.
- BALKAN, Kemal (1948). “Eti Hukukunda İçgüveylik”, *A.Ü. DTCF Dergisi*, C.6, S.3. (147-152)
- BALTER, Michael (2008). *Tanrıça ve Boğa*, (çev: Selen Hırçın Riegel), Homer Kitabevi, İstanbul.
- BASKICI, M. Murat (1998). ”Evcilleştirme Tarihine Kısa Bir Bakış”, *A.Ü. SBF Dergisi*, C. 53, S. 1-4. (73-94)
- BERKOWITZ, Eric (2013). *Seks ve Ceza*, (çev: Orhan Düz), Kolektif Kitap, İstanbul.

- BERKTAY, Fügen-Emin Atasoy (2007). “Dinler Coğrafyasına Küresel Bir Bakış”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.10, S. 18. (18-44)
- BİLGİÇ, Emin (1963). “Eski Mezopotamya Kavimlerinde Kanun Anlayışı ve An’anesi”, *A.Ü. DTCF Dergisi*, XXI/3-4, Ankara.(103-119)
- BİLGİÇ, Emin (1982). “Atatürk, Fakültemiz ve Kürsümüz, Sumerlilerin Tarih, Kültür ve Medeniyetleri”, *A.Ü. DTCF Armağan Dergisi*, Ankara. (75-121)
- BİLGİÇ, Emin (1951). “Hititlerden Önceki Anadolu Halkının Evlilik Hukukunun Orijinal Tarafları”, *A.Ü. DTCF Dergisi*, S.IX/3. (227-238)
- BİLGİÇ, Emin ve diğerleri (1990). *Ankara Kültepe Tabletleri*, TTK Basımevi, Ankara.
- BLANCK, Horst (1999). *Eski Yunan ve Roma’da Yaşam*, (çev: İslam Tanrıcut), Arion Yayınevi, İstanbul.
- BRANDAU, Birgit-Hartmut Schickert, (2011). *Hititler*, (çev. Nazife Mertoğlu), Arkadaş Yayınevi, Ankara.
- BOARDMAN, John (2005). *Yunan Sanatı*, (çev: Yasemin İlseven), Homer Kitabevi, İstanbul.
- BONNARD, Andre (2011). *Antik Yunan Uygarlığı Cilt I*, (çev: Kerem Kurtgözü), Evrensel Basım Yayın, İstanbul.
- BOTTERO, Jean (2005). *Eski Yakın Doğu*, (çev: Adnan Kahiloğulları-Pınar Güzelyürek- Lale Arslan Özcan), Dost Kitabevi, Ankara.
- BOTTERO, Jean (2008). *Yazı Akıl ve Tanrılar*,(çev: Mehmet Emin Özcan- Ayten Er), Dost Kitabevi, Ankara.
- BOZBAY, Heval (2012). “Aşık Kemiğinin Tarihi”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, İzmir. (1-12)
- CHİLDE, Gordon (2006). *Kendini Yaratan İnsan, İnsanın Çağlar Boyu Gelişimi*, (çev. Filiz Ofluoğlu), Varlık Yayınları, İstanbul.
- COLLON, Dominique (2004). “Eski Yakındoğu’da Rahip ve Rahibe Tasvirleri”, (çev. Fatma Sevinç), *A.Ü. DTCF Dergisi*, C. 44, S. 2. (79-110)
- ÇETİN, Cengiz (2008). “Türk Düğün Gelenekleri ve Kutsal Evlilik Ritüeli”, *A.Ü. DTCF Dergisi*, S.48. (111-126)
- ÇİMEN, Ünsal (2011). *Eski Yunan Dramalarında Anaerkil İzler*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- DARGA, Muhibbe (1993). “*Çağlar Boyu Anadolu’da Kadın Anadolu Kadınının 9000 Yılı*”, Hazırlayan (Günseli Renda),T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

- DARGA, Muhibbe (2013). *Anadolu'da Kadın*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- DEIGHTON, Hilary J. (2000). *Eski Atina Yaşantısında Bir Gün*, (çev: Kökten Ersoy), Homer Kitabevi, İstanbul.
- DEMİR, Muzaffer (2012). “ Heredotos ve Yabancı Kültürler: Mısır Örneği”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXVII, S.2. (315-338)
- DEMİRAĞ, Yelda (2003). “Asur Ticaret Kolonileri Devrinde Kadın”, *Doğu Akdeniz Kadın Araştırmaları Dergisi*, C.IV, S.1. (1-20)
- DEMİRALP, Didem (2008). “Eski Yunan Kültüründe Kadının Yeri”, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. (1-10)
- DEMİRALP, Didem (2012). “Eski Yunan’ın Çilekeş Kadınları Antik Yunan Tragedyalarının Gizli Kahramanları”, *Osman Gazi Üniversitesi, I. Kadın Araştırmaları Sempozyumu Bildiri Metni*.
- DEMİRALP, Didem (2011). “Eski Yunanlı Kadının “Pandora Söylencesi” Işığında Şekillenen Hayatı”, *Anadolu Kültürlerinde Süreklilik ve Değişim, Mine Kadiroğluna Armağan Kitabı*, Edt: Ceren Erel- Bülent İşler- Nilüfer Peker- Güner Sağır, Ankara.
- DEMİRALP, Didem (2010). ” İlkçağ Anadolu Efsanelerinin “En Güzel i”: Troyalı Helena”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C.4, S.7.(201-213)
- DEMİRİŞ, Bedia (2006). *Tarih Yazınında Tarih Yazıcılığı (Başlangıçtan İ.S. 5.Yüzyıla)*, Ege Yayınları, İstanbul.
- DUBY, Georges-Michelle Perrot (2005). *Kadınların Tarihi Cilt I*, (çev: Ahmet Fethi), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2005.
- DURKHEİM, Emile (2005). *Dini Hayatın İlk Biçimleri*, (çev: Fuat Aydın), Ataç Yayınları, İstanbul 2005.
- DURU, Refik (1966). *Eski Anadolu Kültürlerinin Ana Hatları*, Şark Matbaası, Trabzon.
- DURU, Refik (2000). “Höyücek Kazıları”, *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi*, Edt: Oktay Belli, İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- DUYMUŞ, H. Hande (2009). “ Çivi Yazılı Kanun Metinlerinde Kadınlara Ait Suç ve Cezalar”, *Uluslararası Disiplinler arası Kadın Çalışmaları Kongresi Bildiriler*, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü, C.III, Sakarya. (75-89)
- EFLATUN, (1938). *Apoloji*, Becid Basımevi, İstanbul.
- ELIADE, Mircea (2000). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi Cilt I*, (çev: Ali Berktay), Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

- ERBAŞI, Fatma Sevinç (2013). *Hititlerde Öteki Kurban ve Büyü*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- ERDEM, Burcu Kaya-Özge Baydaş Sayılğan (2011). “Ataerkil ve Anaerkil Toplumun Tarihsel Savaşımının “Avatar” Filmi Bağlamında İncelenmesi”, *İstanbul Arel Üniversitesi İletişim Fakültesi İletişim Çalışmaları Dergisi*, C.1, S.1. (99-120)
- ERGİNÖZ, Gaye Şahinbaş (2002). “İlk Çağlarda Akdeniz Havzasında ve Anadolu’da Doğum Ve Doğum Yardımı”, *Düşünen Siyaset Düşünce Dergisi Bilim Tarihi*, S. 16. (147-160)
- ESTİN, Colette -Helene Laporte (2002). *Yunan ve Roma Mitolojisi*, (çev: Musa Eran), Tubitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara.
- ERTUĞRUL, Gülden (2006).”Anadolu’da Türk Kadın Haklarının Evrimi”, *Doğu Akdeniz Üniversitesi, 2. Uluslararası Kadın Araştırmaları Konferansı*, Kadın Araştırmaları ve Eğitimi Merkezi, Gazimagusa 26-28 Nisan. (1-11)
- FLORİOTİ, H. Hande Duymuş-Elvan Eser (2013). “Kutsal Kitaplar ve Mitolojik Kaynaklar Işığında Eski Yakınoğu’da Rüya Olgusu ve Algısı Üzerine”, *Turkish Studies*, S. 8/2. (73-87)
- FLORİOTİ, H. Hande Duymuş-Gözde Demirci, (2013). “Çivi Yazılı Kanun Metinlerinde İlginç Bir Suç Tespit ve Cezalandırma Yöntemi: Suya Atılma”, *Türkiye Araştırmaları Dergisi*, C. 32, S.54. (25-40)
- FREEMAN, Charles (2013). *Mısır, Yunan ve Roma*, (çev: Suat Kemal Angı), Dost Kitabevi, Ankara.
- FRIEDEL, Egon (1999). *Antik Yunan’ın Kültür Tarihi*, (çev: Necati Aça), Dost Kitabevi, İstanbul.
- GEZGİN, İsmail (2013). “ Antikçağın Ötekisi: Kadın”, *Aktüel Arkeoloji*, S.32. (80-89)
- GÖĞEBAKAN, Yüksel (2011). “Anadolu’da Ana Tanrıça Kültü Olarak: Kadın” *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, C.1, Özel Sayı, Malatya. (501-514)
- GÖKÇEK, Gürkan-Faruk Akyüz (2013). “Sümer Kanunları”, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, C.IX, S.1, Elazığ. (1-9)
- GURNEY, Oliver Robert (2001). *Hititler*, (çev. Pınar Arpaçay) , Dost Kitabevi, Ankara.
- GÜNDÜZ, Altay (2002). *Mezopotamya ve Eski Mısır*, Büke Yayınları, İstanbul.
- GÜR, Ö.Selçuk (2005). *Antik Dünyada Günlük Yaşam*, Akdeniz Yayınevi, Antalya.
- Hesiodos Eseri ve Kaynakları*, (1991). (çev: Sabahattin Eyuboğlu-Azra Erhat), TTK Basımevi, Ankara.

- Hesiodos, *İşler ve Günler- Tanrıların Doğuşu*, (2012). (çev: Furkan Akderin), Say Yayınları, Ankara.
- HODDER, Ian (2006). *Çatalhöyük Leoparın Öyküsü*, (çev. Dilek Şendil), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- İPLİKÇİOĞLU, Bülent (1994). *Eskiçağ Tarihinin Ana Hatları*, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul.
- KARASU, Cem (Arkeoloji Özel Sayısı). “Çivi Yazılı Belgelere Göre Eski Anadolu Kadını Hakkında Bazı Gözlemler”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.15, S.3. (45-66)
- KILIÇ, Yusuf (2014). *Eskiçağ Aile Hukuku*, Çizgi Kitabevi, Konya.
- KILIÇ, Yusuf (2005). “Eski Mezopotamya ve Anadolu Toplumlarında Kadının Sosyal Durumu”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.9. (31-41)
- KILIÇ, Yusuf (2013). “Hitit Öncesi Anadolu Toplumlarında Kadının Siyasi ve Sosyal Statüsü”, *Aktüel Arkeoloji*, S. 32. (58-68)
- KILIÇ, Yusuf -Ebru Uncu (2011). “Eski Mezopotamya İnanç Sisteminin Yunanlılara Etkisi (İstar Aphrodite Örneği)”, *History Studies*, Vol 3/1. (183-201)
- KILIÇ, Yusuf -H.Hande Duymuş (2009). “Eski Mezopotamya’da Din Kadınları (Rahibeler)”, *Türkiye Sosyal Araştırmaları Dergisi*, S.1, Ankara. (85-99)
- KILIÇ, Yusuf -Hande Duymuş (2007). “Hititlerde Kadın ve Siyaset” *A.Ü. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.26, S. 42. (85-99)
- KILIÇ, Yusuf -Suzan Akkuş Mutlu (2013). “Çivi Yazılı Hukukta Kölelere Verilen Cezalar”, *Turkish Studies*, Vol 8/7 Summer, Ankara. (283-292)
- KILIÇ, Yusuf -Şeyma Ay (2013). “Eski Mezopotamya’da Siyasi Örgütlenmede Din Olgusu”, *Turkish Studies*, Vol 8/5. (387-403)
- KLENGEL, Horst (2001). *Kral Hammurabi ve Babil Günlüğü*, (çev: Nesrin Oral), Telos Yayınları, İstanbul.
- KINAL, Firuzan (1955). “Eski Anadolu’da Kadının Mevki”, *Bellekten*, C.19, S. 79, Ankara.
- KINAL, Firuzan (1983). *Eski Mezopotamya Tarihi*, A.Ü. DTCF Yayınları, Ankara 1983.
- KIRSCHBALIM, Eva Cancik (2004). *Asurlular*, (çev: Aslı Yarbaş), İlya Yayınevi, İzmir.
- KRAMER, Samuel Noah (2002). *Sümerler*, (çev: Özcan Buze), Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

- KRAMER, Samuel Noah (2002). *Tarih Sümerde Başlar*, (çev: Hamide Koyukan), Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- KOZBE, Gülriz (2013).“ Mezopotamya’da Kadın Olmak”, *Aktuel Arkeoloji*, S.32, (48-57)
- KÖROĞLU, Mehmet (2011). “Hukuk Tarihi Açısından Ölüm Cezası ve İnfaz Şekilleri”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S.17.(309-322)
- KUHRT, Amelie (2013). *Eskiçağ’da Yakın Doğu Cilt I*,(çev: Dilek Şendil), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- KUHRT, Amelie (2013). *Eskiçağ’da Yakın Doğu Cilt II*,(çev: Dilek Şendil), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- KUZUOĞLU, Remzi (2007). “Asur Ticaret Kolonileri Çağında Anadolu Kraliçeleri”,*Bellekten*, C. LXXI, S.262, Ankara. (795-809)
- LEONARD, Hense (1948). *Hellen-Latin Eski-Çağ Bilgisi*, (çev: Suad Y. Baydur), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- MACQUEEN, J.G. (2013). *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*, (çev: Esra Davutoğlu), Arkadaş Yayınevi, Ankara.
- MAISELS, Charles Keith (1999). *Uygarlığın Doğuşu*, (çev: Alaeddin Şenel), İmge Kitabevi, Ankara.
- MANSEL, Arif Müfid(1945). *Eski Doğu ve Ege Tarihinin Ana Hatları*, İstanbul.
- MANSEL, Arif Müfid (1995). *Ege ve Yunan Tarihi*, TTK Yayınevi, Ankara.
- MARCH, Jenny (2014). *Klasik Mitler*, (çev: Semih Lim), İletişim Yayınları, İstanbul.
- MARTIN, Thomas R. (2012). *Eski Yunan*, (çev: Ümit Hüsrev Yolsal), Say Yayınları, İstanbul.
- MARTINO, Stefano de (2006). *Hititler*, (çev. Erendiz Özbayoğlu), Dost Kitabevi, Ankara.
- MASCETTİ, Manuela Dunn (2000). *İçimizdeki Tanrıça*, (çev: Belkıs Çorakçı), Doğan Kitapçılık, İstanbul.
- MCNEILL, H. William (2013). *Dünya Tarihi*, (çev. Alaeddin Şenel), İmge Kitabevi, Ankara.
- MEMİŞ, Ekrem (2003).“Aka Medeniyetinin Doğuşu, Gelişmesi ve Çöküşü”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XVIII, S. 2, S.51. (41-54)

- MEMİŞ, Ekrem (2006). *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, Ekin Kitabevi, Bursa.
- MEMİŞ, Ekrem (2007). *Eskiçağda Mezopotamya*, Ekin Kitabevi, Bursa.
- MEMİŞ, Ekrem (2006). *Eski Çağda Yaşanmış Büyük Aşklar*, Ekin Kitabevi, Ankara.
- MEMİŞ, Ekrem (1995). “Hitit Sarayında Kraliçelerin Rolü”, *Bellekten* 222, TTK Yayını. (19-35)
- MEMİŞ, Ekrem “*Kadeş Barış Antlaşması*” İsminin Doğruluğu Üzerine Farklı Bir Yaklaşım, Edt. Şakir Batmaz-Hasan Ali Şahin.
- MIEROOP, Marc Van De (2012). *Hammurabi*, (çev: Bülent O.Doğan), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- MOSCATI, Sabatino (1985). *Mezopotamya Sanatını Tanıyalım*, (çev: Ceyhun Çalıklar), İnkilap Kitabevi, İstanbul.
- MUTLUAY, Nazmiye (2010). *Eski Yakın Doğu Toplumlarında Çocuk*, Alter Yayıncılık, Ankara.
- MUTLUAY, Nazmiye (2007). *Yunan ve Roma Uygarlığında Çocuk*, Ütopya Yayınevi, Ankara .
- NISSEN, J. Hans (2004). *Ana Hatlarıyla Mezopotamya*,(çev: Z. Zühre İlgelen) Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- OATES, Joan (2004). *Babil*, (çev: Fatma Çizmeli), Arkadaş Yayınevi, Ankara.
- ODTÜ Bilim ve Toplum Kitapları Dizisi, (2006). *Hititler*, ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayınları, Ankara.
- OGDEN, Daniel (2013). “Kadın Denetçileri”, *Aktüel Arkeoloji*, S.32. (91-99)
- ORHUN, Murat (2009). “Hititler’de Karaciğer Falı, Kuş Uçuşu Falı, ve Bunların Etrüskler’deki Uzantısı”, *Gazi Akademik Bakış*, C.3, S.5. (231-250)
- ÖZ, Esmâ (2008). “Kültepe Tabletlerinde Işığında, M.Ö II. Binde, Kadının İş Hayatındaki Yeri”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.25. (47-57)
- ÖZÇELİK, Nazmi (2011). *İlk Çağ Tarihi ve Uygarlığı*, Nobel Yayınları, Ankara.
- ÖZDOĞAN, Aslı Erim (2011). “Çayönü Tepesi”, *Arkeo Atlas (Anadolu’nun Arkeolojik Atlası: Özel Koleksiyon)*. (48-51)
- ÖZDOĞAN, Mehmet (2011). “Adım Adım Yerleşik Yaşam” *Arkeo Atlas (Anadolu’nun Arkeolojik Atlası; Özel Koleksiyon)*. (48-51)
- ÖZDOĞAN, Mehmet (2011). “ Neolitik Çağ Çanak Çömleksiz” *Arkeo Atlas (Anadolu’nun Arkeolojik Atlası; Özel Koleksiyon)*. (56-73)

- ÖZDOĞAN, Mehmet ve diğerleri (1993). Çayönü Kazısı ve Güney Doğu Anadolu Karma Projesi 30 Yıllık Genel Bir Değerlendirme, *XV. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, T.C Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara. (103-122)
- ÖZDOĞAN, Mehmet Necmi Karul - Ahmet Ayhan (2000). *22. Kazı Sonuçları Toplantısı*, TC Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, C.1, İzmir. (165-172).
- ÖZDOL, Serap (2011). "Çanak Çömleksiz Neolitik Çağda Güney Doğu Anadolu'da Din ve Sosyal Yapı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.XXVI, S.1. (174-194)
- ÖZGÜÇ, Tahsin (1958). "Bitik Vazosu", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 16, S. 1-2, Ankara. (1-18)
- ÖZGÜÇ, Tahsin (2005). *Kültepe (Kaniş/Neşa)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- PEKMAN, Adnan (1967). *Ana Hatları İle Ege-Yunan-Roma*, Trabzon.
- PLATON, (2005). *Savunma/ Sokrates*, Hazırlayan: Turan Hanoğlu, Karanfil Yayınları, İstanbul.
- RAMSAY, W.M. (1960). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, (çev. Mihri Pektaş), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- REYHAN, Esmâ (2008). "Eski Anadolu Kültüründe Büyü ve Büyücülük", *Gazi Akademik Bakış*, C.2, S.3. (227-242)
- RIDDLE, John M (2013). "Doğum Kontrolü ve Kürtaj", *Aktuel Arkeoloji*, S.32. (114-123)
- ROLLER, Leynn E. (2013). *Ana Tanrıçanın İzinde*, (çev: Betül Avunç), Alfa Yayınları, İstanbul.
- SAVAŞ, Abdurrahman (2011). "Hitit, Roma, İslam ve Yahudi Hukukları Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S.18. (243-274)
- SCHMİDT, Klaus (2007). *Göbekli Tepe*, (çev: Rüstem Aslan), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- SCHMİDT, Klaus (2011). "Göbekli Tepe", *Arkeo Atlas, (Anadolu'nun Arkeolojik Atlası: Özel Koleksiyon)*. (64-71)
- SCOGNAMILLO, Giovanni (2002). *Doğu ve Batı Kaynaklarına Göre Büyü*, (çev: Arif Arslan), Karizma Yayınları, İstanbul.
- SEVER, Erol (2008). *Asur Tarihi*, Kaynak Yayınları, İstanbul.

- SEVER, Hüseyin (1987).“Asur Siyasi Tarihinin Ana Devreleri”, *A.Ü. DTCTF Dergisi (Cumhuriyetin 60. Yıldönümü Armağanı)*, Ankara. (421-428)
- SEVER, Hüseyin (1990).“Yeni Kültepe Tabletleri’nde Geçen “Kima Avat Narua’ im “ Tabiri ve Değerlendirilmesi,” *A.Ü. DTCTF Dergisi*, C.34, S.1-2. (251-265)
- SEVİN, Veli (2001). *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- SEVİNÇ, Fatma (2008). “Hititlerin Anadolu’da Kurdukları Ekonomik ve Sosyal Sistem”, *SDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, S.17. (11-32)
- SMİTH, J. Moyr (2012). *Antik Yunan Kadın Kıyafetleri*, (çev: İpek Dağlı), Genesis Yayınları, Ankara.
- SOWERBY, Robin (2012). *Yunan Kültür Tarihi*, (çev: Özgür Umut Hoşafçı), İnkilap Kitabevi, İstanbul.
- Sparta’da Mükemmel Toplum-Likurgos Yasaları* (2005). (der. ve çev: Sadık Usta), Kaynak Yayınları, İstanbul.
- ŞAHİN, Hasan Ali (2006). “Anadolu’daki Eski Asur Koloni Mahkemeleri”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.21. (121-151)
- ŞAHİN, Hasan Ali (2008). ”Eski Asur Toplumunda Çocuklara Ad Verme Geleneği”, *Turkish Studies*, Vol.3/7. (592-607)
- TALOOEN, Peter-Nurçin Alp (2005). “Psidia Kültleri Antik Çağda Burdur İlinde Dinsel Hayat”, (*I.Burdur Sempozyumu 16-19 Kasım*), Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi. (738-747)
- TAŞKIN, Zehra (2011). “İlkçağ Uygarlıklarında Kitap ve Kütüphane: Efes Celsus Kütüphanesi”, *Türk Kütüphaneciliği*, S.25, C.1. (86-96)
- TEKİN, Oğuz (2012). *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- THOMSON, George (1998). *Tarih Öncesi Ege I*, (çev: Celal Üster), Payel Yayınları, İstanbul.
- TREVOR, Bryce (2003). *Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum*, (çev. Müfit Günay), Dost Kitabevi, Ankara.
- TOSUN, Mebrure (1963). “Hammurabi’nin Toprak Kanunları”, *A.Ü. DTCTF Dergisi*, XXI/ 1-2, Ankara. (127-141)
- TOSUN, Mebrure - Kadriye Yalvaç (1975). *Sümer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi Saduqa Fermanı*, TTK, Ankara.
- TÜMER, Günay (1986). “Çeşitli Yönleriyle Din”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.28. (213-267)

- Türkçe Sözlük*, TDK yayınları, Ankara 1974.
- UNCU, Ebru Mandacı (2013). “Eski Mezopotamya’da Tıp”, *History Studies*, Vol 5. (107-118)
- UNCU, Ebru Mandacı (2013). “ Mezopotamya, Anadolu ve Mısır Medeniyetinde Güneş Kültü”, *History Studies*, Vol.5. (349-366)
- URUNDUL, Eser (2012). *Anadolu Mitolojisi*, Genesis Yayınları, Ankara.
- ÜNAL, Ahmet (2005). *Hititler Devrinde Anadolu III*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- ÜNAL, Ahmet (2011). “Hititlerde Fal”, *Arkeo Atlas (Anadolu’nun Arkeolojik Atlası: Özel Koleksiyon)*. (278-280)
- ÜNSAL, Veli (2012). “Eskiçağda Anadolu Su Kaynakları (Orta ve Doğu Anadolu)”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.1, S.28. (209-224)
- ÜRETEN, Hüseyin (2004). ”Kyzikos’lu Bir Kadın Euergetes: Kraliçe Apollonis”, *A.Ü. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXIII, 36, 2004. (251-261)
- VERNANT, Jean-Pierre (1996). *Eski Yunanda Söylen ve Toplum*, (çev: Mehmet Emin Özcan), İmge Kitabevi, Ankara.
- YETİŞ, Mehmet (1999). “Antik Atina’da Demokrasinin Gelişimi: Soloncu Pasif Devrimden Peisistratos’un Tiranlığına”, *A.Ü. SBF Dergisi*, C.54, S.2. (1-32)
- YILAR, Ömer (2005). “Mit-Efsane ve Eğitim”, *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.11, Erzurum 2005. (383-392)
- YILDIRIM, Recep (2011). *Eskiçağ Tarih ve Uygarlıkları*, Yıldız Yayınları, İzmir,
- YILDIRIM, Recep (2002). *Uygarlık Tarihine Giriş*, Asil Yayıncılık, İzmir.
- YÜCEL, Hasan Ali (2008). *Sappho Fragmanlar*, (çev: Alova), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

EKLER

EK. 1

Resim 1. Çatalhöyük Ana Tanrıça kadın heykeli.

Blogspot.com.tr Erişim Tarihi: 10.05.2014

EK. 2

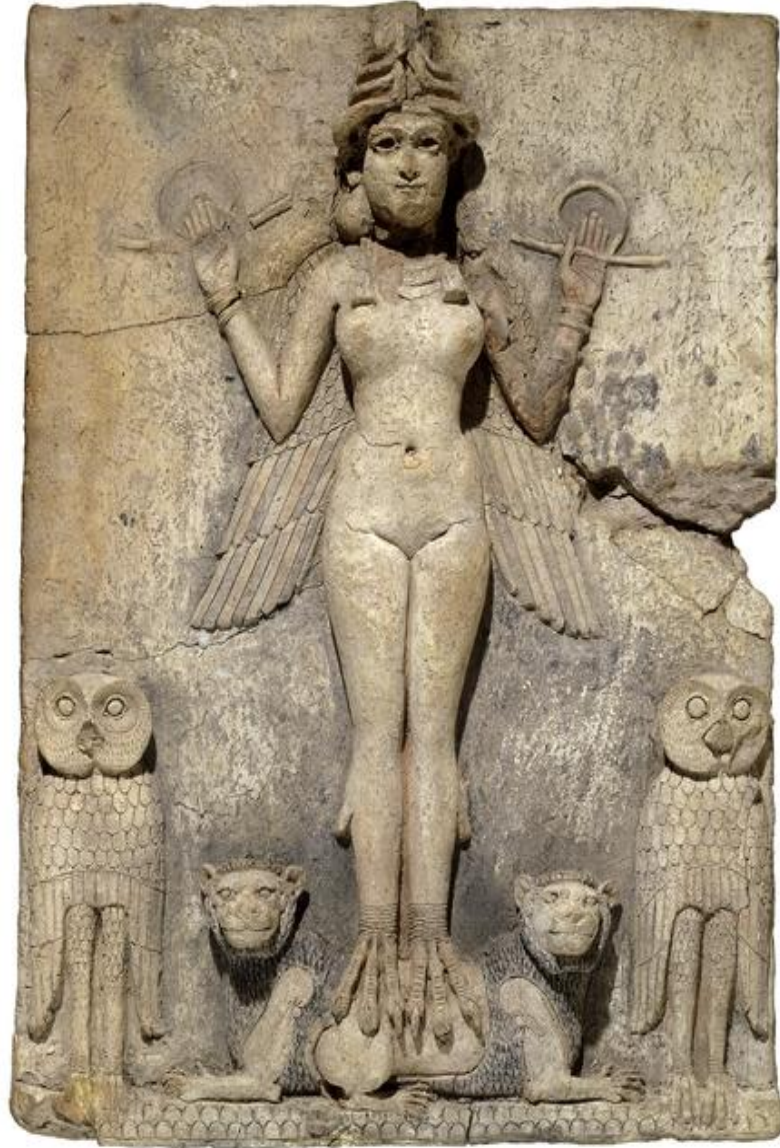
Resim 2. Ana Tanrıça Kybele.

Arkeokur.tumblr.com Erişim Tarihi: 10.05.2014

EK. 3

Resim 3. Tanrıça İştar.

Wordpress.com Erişim Tarihi: 10.05.2014

ÖZGEÇMİŞ

12.04.1985 tarihinde Almanya’da doğdu. İlkokul, Ortaokul ve Lise eğitimini Konya/ Beyşehir’de tamamladı. 2006 yılında Pamukkale Üniversitesi Tarih bölümünde Lisans eğitimine başladı ve 2010 yılında mezun oldu. 2011 yılında Pamukkale Üniversitesi Eskiçağ Bilim Dalında Yüksek Lisansa başlayarak eğitimini 2014 yılında tamamladı.